

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖLÜM OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahim KAPLAN

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

Şırnak-2012

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖLÜM OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahim KAPLAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

Şırnak-2012

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖLÜM OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahim KAPLAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez/...../2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdurrahim KAPLAN

ÖNSÖZ

Varlık âleminin tamamını yaratan ve onları kudret, ilim, hikmet ve rahmetle düzene koyan ve sonrasında iman edene de inkâr edene de ölüm olgusunu tattıran Yüce Allah'a hamd ve O'nun pak resulüne salât ve selam olsun. Bana sözlerin en değerlisi ve en şerefli olan ilahi kelimeler ile meşgul olmayı nasip eden kâinatın Halıkı Allah (c.c.)'a bütün kalbimle minnettarlığımı ve şükürümü ifade etmek istiyorum.

Her şeyden önce bir eğitim kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm insanın düşünce, duygu ve davranışlarını eğitir, yönlendirir. İnsana Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkup ve ancak Müslümanlar olarak can vermeyi emreder.¹ Ölümü ve hayatı hangimizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için yarattığını² belirten Yüce Allah insanı ölüm ve ölüm ötesi bir hayatın varlığına iman etme noktasında serbest bırakmıştır. Ancak gerek iman gerekse inkâr ehlinin bir kısmının dünya hayatının son bulmasına yol açan ölüm olgusuna karşı teslim olmaları, onu kabullenmeleri hiç de kolay olmamıştır.

İnsanın inancı, ölüm olgusuna bakış açısını olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. Elbette ki ölüm olgusuna iman ehlinin bakışı ile inkâr ehlinin bakışı bir değildir. İman ehli, ölümün bir son olmadığını ölümün öteki âlemde her şeyin ceza ve mükâfatının verileceği ebedi hayat için bir geçiş olduğunu düşünür. İnkâr ehli ise ölümün bir son, yok oluş olduğunu, hayatın bittiğini ve zamanın kendilerini yaşlandırıp yok ettiğini, çürümüş kemiklerin, yok olmuş bedenlerin bir daha tekrar diriltilmesinin mümkün olmadığını düşünür. Ölüm olgusuna böyle iki zıt düşünce ile bakan iman/inkâr ehlinin Allah inancı, ahiret inancı, hesap günü, kıyamet, kabir hayatı, cennet ve cehennem karşısındaki tutumları da farklı olmaktadır.

Bu bizleri Kur'ân-ı Kerîm'de (iman/inkâr ehlinin) ölüm olgusu konulu çalışmayı yapmanın faydalı olacağı kanaatine sevk etti. Tarih boyunca gerek felsefeciler gerekse kelamcılar tarafından tartışılan, üzerinde yüzlerce sahife kitap yazılan ölüm olgusu araştırabildiğimiz kadarıyla Kur'ân bağlamında müfessirler tarafından ele aldığımız yöntemle (iman/inkâr ehlinin ölüm olgusuna bakışı) değerlendirilmemiştir.

¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/102.

² Bkz. Mülk, 67/2.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı ve metodu gibi başlıklarla çalışmayla ilgili genel bilgiler verdik.

Birinci bölümde ise, ölüm olgusuna genel bakış olarak Kur'ân-ı Kerîm'de ölüm ve ölümü çağrıştıran kavramları, ölümle ilgili âyetlerin nüzul ortamını, tarihi süreç içerisinde insanlığın ölüm olgusuna bakışı, ölüm olgusunun zorunluluğu meselesi ve ölümsüzlük arzusunu Kur'ân bağlamında inceledik.

İkinci bölümde de, iman/inkâr ehlinin ölüme karşı tutumu ve yaklaşımı, inkâr ehlinin inkârlarından dolayı ölüm anında ve sonrasında karşılaştıkları durumu ele aldık. Bütün bu çalışmaları yaparken öncelikli olarak Kur'ân-ı Kerîm'den ve tefsirlerden istifade etmeye çalıştık.

Bu çalışmada beni teşvik edip yönlendiren, yardımlarını esirgemeyen, kaynak seçiminde yardımcı olan, tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL hocama, engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yön veren, Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZDİREK hocama, ders döneminde üzerimde büyük emekleri olan değerli hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yetişmemde büyük fedakârlıklar gösteren anneme babama, çalışmama her zaman destek olan eşime teşekkür ederim. Küçük yaşlarına rağmen çalışmamı anlayışla ve sabırla karşılayan kızlarım Nurşin ve Nurcan'ı sevgiyle anmayı borç bilirim. Yüce Allah'tan beni çalışmalarımda muvaffak kılmasını niyaz ederim.

Abdurrahim KAPLAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖZET.....	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
B. Çalışmanın Amacı	3
C. Çalışmanın Metodu	3
BÖLÜM 1: ÖLÜM OLGUSUNA GENEL BAKIŞ.....	1
1. Ölüm Kavramının Anlam Alanı.....	2
1.1. Ölüm Mevt (موت) Kavramının Lügat Anlamı.....	3
1.2. Ölüm (Mevt) (موت) Kavramının İstilah Anlamı.....	4
2. Kur’ân Bağlamında Ölüm	5
2.1. Ölüm Kelimesinin Kur’ân’daki Kullanımları	6
2.2. Ölümünden Sonra Yeniden Dirilme İle İlgili Âyetlerin Nüzul Ortamı	8
3. Kur’ân-ı Kerîm’de Ölüm ile Alakalı Diğer Kavramlar.....	10
3.1. Teveffi(توفي)	11
3.1.2.1. Hz. İsâ ve Teveffi Kavramı.....	13
3.3. Yakîn (يقين)	16
3.4. Ecel(أجل).....	18
3.5. Likâ (لقاء)	20
3.6. Katl (قتل)	23

3.7. Şehadet (شهادة)	23
3.8. Nevm (نوم)	25
3.9. Kadâ (قضاء)	26
3.10. Helâk (هلاك)	27
3.11. Firâk (فراق)	28
3.12. Fenâ (فناء)	28
4. Kıyamet (İnsanlığın Ölümü)	29
4.1. Ölüm Sarhoşluğu (Sekeratü'l-Mevt)	30
4.2. Ölüm Meleği (Melekü'l-Mevt)	32
5. Tarihi Süreç İçerisinde Ölüm Olgusu	32
5.1. Ölümün Zorunluluğu Meselesi	35
5.2. Ölümsüzlük Arzusu	36
BÖLÜM 2: İNANÇ GRUPLARININ ÖLÜME BAKIŞI	40
1. İman Ehlinin Ölüm Olgusuna Bakışı	40
1.1. İman Kavramı	41
1.2. İman Ehlinin Ölüm ve Ölüm Gerçeği Karşısında Tutumu	43
1.3. Ölüm Sonrasına (Ahiret) Hazırlık	47
1.4. İman Ehli Olarak Ölmek	51
1.5. Dünya ve Ahiret İflasından Kurtulmak	52
1.6. Şehitlik Mertebesine Ulaşmak	55
2. İnkâr Ehlinin Ölüm Olgusuna Bakışı	58
2.1. İnkâr Kavramı	59

2.2. İnkâr Ehlinin Ölüm Karşısındaki Tutumları	61
2.2.1.Ölümden Korkmaları	61
2.2.2. Ölümden Kaçmaları	65
2.2.3. Dünyaya Geri Dönmek İstemeleri	67
2.2.4. Ölüm Anında Tevbe Etmeye Çalışmaları	67
2.2.5. Ölüm Anındaki Durumları	69
2.2.6. Ölümden Sonraki Halleri	71
SONUÇ	73
KAYNAKLAR	74
ÖZGEÇMİŞ	78

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
D.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
r.a	: Radiyallahu Anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri

ÖZET

ŞÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖLÜM OLGUSU	
Tezin Yazarı: Abdurrahim KAPLAN	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 78 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Hz. Âdem'den bugüne, insanlık, ölümsüzlük arayışına girmiş, çareler aramıştır. Çare bulamayınca ölümden kaçmaya, ancak buda fayda etmeyince ona teslim olmuştur. Çünkü ölüm, insanlık için kaçınılmaz bir olgudur. İman/inkâr ehli olan herkes, ölümü tadacaktır. İnsanlar ölüm olgusuna inançları çerçevesinde anlam vermekte, buna göre hazırlık yapmaktadırlar. Böylece İman /inkâr ehlinin ölüm olgusuna yaklaşımı da farklı olmaktadır. İman ehline göre; ölüm Allah'tandır, ahiret yurduna geçiştir. Allah'a ulaştırılan vuslat köprüsüdür. Bu düşünce çerçevesinde iman ehli ahirete hazırlık yapar, dünya ve ahirette mutluluğa erişmek ister, mümin olarak ölmek ister, şehitliği arzular. İnkâr ehline göre ise; hayat bu dünyadan ibarettir, ölüm bir yok oluştur, öldükten sonra diriliş yoktur. Bu düşünce çerçevesinde inkâr ehli ölümü kabullenmez, ölümden kaçır ve en son ölüme teslim olmak zorunda kalır, bir kısmı tevbe etmek ister, ancak tevbeleri kabul olunmaz.</p> <p>Çalışmamız, mukayeseli olarak ortaya koyduğumuz, iman ve inkâr ehlinin ölüme bakışına açıklık getirdiğinden, üzerinde durulması gereken ve pratik değeri olan önemli bir konudur.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Ölüm, İman ehli, İnkâr ehli, Ahiret	

SUMMARY

Şırnak University Insitute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title:	Phenomenon of Death in the Qur'an
Author:	Advisor: Abdurrahim KAPLAN Assist. Prof. Dr. Saban KARASAKAL
Acceptance Date:	Number of page: viii (intro part) + 78 (thesis)
Major Program: Fundamental Islamic Sciences	Minor Program: Interpretation
<p>From Prophet Adam to present, humanity searched for immortality and tried to find solutions. As they did not find an answer, they started to escape from death, but it did not work and they buckled under the death. Because death is an inevitable phenomenon for human being. All of the people of faith and denied will die. Human beings make sense of death phenomenon within the framework of their beliefs and prepare themselves for death according to this. Therefore, approaches of people of faith and denied differ for the phenomenon of death. According to people of faith, death comes from God and it is a transition to the world of hereafter. It is a meeting point that reaches people with God. In this framework, people of faith prepare for the world of hereafter, want to become happy both here and hereafter, wish to die as a faithful person, and desire being martyred. On the other hand, according to the people denied, life means only this world, death is a disappearing, and there is no resurrection after death. With respect to this, the people denied do not accept death, escape from death and finally have to buckle under the death. Some of them want to repent, but their repentances are not accepted.</p> <p>Since our study has clarified perspectives of people of faith and the people denied comparatively, it is an important subject with practical applications and required to focus on.</p>	
Keywords: Quran, Death, people of faith, the people denied, hereafter	

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Son yıllarda Kur'ân ve Kur'ân ilimleri üzerinde yapılan çalışmaların genellikle herhangi bir müfessirin hayatı, eserleri, metodu ya da Kur'ân'da geçen kavramlar üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan bütün çalışmalar, Kur'ân'ın insanlar tarafından daha iyi anlaşılması ve insan hayatında yer bulması içindir.

Kur'ân, Peygamber (s.a.v) aracılığıyla Allah tarafından gönderilen bilgi akışını sağlamış, bunu yaparken gâyet etkili bir üslup kullanmıştır. Kur'ân âyetlerini incelemek istediğimizde onları konu olarak bir arada görmek mümkün değildir. İlgili âyetlerin Kur'ân'ın değişik yerlerine serpiştirildiğini görürüz. Dolayısıyla Kur'ân'ı kendi bütünlüğü içinde anlama şansı tikel hükümlerin bir araya getirilip bir bütünlük içinde tahlil edilmesiyle mümkün olabilmektedir.

Kur'ân, doğru anlaşılıp yorumlandığında insanı hem dünyada hem de ahirette mutlu olmaya, ilâhi rızayı kazanmaya sevk eden ilâhi bir kelimedir. Bu da ilâhi kelâmın hayatın içerisinde yaşanıp, uygulama alanı bulmasıyla mümkün olur. Kur'ân, insanı muhatap olarak ele alır. Dolayısıyla ilk olarak insanı kendisine tanıtmayla başlar. İnsanın fiziksel yapısından başlayıp psiko-sosyal tüm yönleriyle ilgili bilgi verir. Daha sonra insanın bu dünyada yaşam olarak hangi evrelerden geçeceğini haber verir. Yaşamın anlamı gibi bir soruna gerçek derinliği ancak ölüm olgusu verir. Ölüm var olduğu için bu dünyadaki yaşamın bir anlamı vardır; eğer dünyamızda ölüm olmasaydı, yaşam anlamsız olacaktı. Anlam son ile bağlantılıdır. Eğer son olmasaydı bunun hiçbir anlamı olmayacaktı. Anlam bu sınırlı dünyanın sınırlarının ötesine uzanır. Ölüm, ölüm ötesi hayatı başlatan biricik nedendir. Ölüme yüklenen görev yeni bir hayatın kapısını aralamaktır.¹ Ölüm bütün canlılar için vazgeçilmez bir fenomen olduğu halde, insanlık her devirde onu görmezden gelmeye, hatta inkar etmeye çalışmıştır. Tarihte gerek felsefeciler gerekse sosyal bilimciler ölüm olgusunu farklı tanımlamış, farklı bakış

¹ Yasa, Metin, “Ölümden Sonra Hayatın Psikolojik Değeri”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2001, Sayı 5. s. 76.

açılırlarıyla incelemişlerdir. Bugün gelinen nokta ölümün evrensel bir olgu olduğu, dolayısıyla ölümü hayattan uzak tutmanın kişiyi yanlış bir kanaate sevk edeceğidir. İnsan yaşamayı sevdiği kadar ölümü de sevmeli ölüme hazırlık yapmalıdır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de tartışılıp üzerinde düşünülecek olan ölüm olgusu en az hayat kadar insanların derin ilgi ve düşüncelerine konu olan bir olaydır.² İnsanlar ğaybe ait bir takım konuları merak etmiş, bunların başında da ne zaman ölecekleri konusu zihinlerini sürekli meşgul etmiştir. Ancak Kur’ân bunların bilinemeyeceğini şu şekilde haber verir: “*Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.*”³ Sûre, Allah'ın ilminin ve kudretinin kusursuzluğunu özetleyen ve ilâhî bilgi ile insan bilgisi arasındaki büyük farkı gösteren ifadeler içermektedir. Klasik tefsirlerde bu âyete dayanılarak, kıyametin ne zaman kopacağını, yağmurun ne zaman yağacağını rahimlerdeki bebeğin cinsiyetini ve ten renginin ne olduğunu, insanın ileride neler elde edeceğini, gelecekte ne gibi durumlarla karşılaşacağını ve ne zaman nerede öleceğini Allah'tan başkasının bilemeyeceği ileri sürülmüştür.⁴ Hz. Peygamber de Lokman sûresi 34. âyette geçen 5 hususu “Muğayyebatı Hamse” şeklinde nitelendirmiştir. Ölüm olgusu da beş husus içinde zikredilerek bilinmezliğini korumuştur. Bu sebeple bilimsel anlamda her türlü tecrübenin ötesinde ve “Muğayyebatı Hamse”den olan, ancak müşahede edilip farkına varılan ölüm olgusunu öncelikle genel bir değerlendirmeye tabi tutarak nihai olarak Kur’ân bağlamında araştırmayı uygun gördük.

Kur’ân'ın anlaşılması âyetlerini anlamayı âyetleri anlamak ise, âyetlerde geçen kavram ya da kelimelerin iyi tahlil edilip açıklanmasıyla mümkündür. Yaptığımız araştırma sonucunda Kur’ân-ı Kerîm’de ölüm kelimesinin farklı anlamlar taşıdığını tespit ettik. Çalışmamızda insanın var olmasıyla başlayıp farklı problem ve tartışmalar çerçevesinde araştırılan ölümü, Kur’ân’da İman ve İnkâr ehlinin ölüme bakış açısı çerçevesinde araştırmayı uygun gördük.

² Yazoğlu, Ruhattin, *Ruh, Ölüm ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 24.

³ Lokman, 31/34.

⁴ Heyet, (Karaman Hayrettin ve Arkadaşları), *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara 2007, IV/310.

B. Çalışmanın Amacı

Biz bu çalışmamızda, öncelikle tarihsel süreç içerisinde insanlığın ölüme bakış açılarını inceleyeceğiz. Daha sonra Kur'ân bağlamında inanç gruplarının ölüme karşı tutumlarını, bu tutumun dünya ve ahiret anlayışına nasıl yansıtıldığını incelemeye gayret göstereceğiz. İman ehlinin ölüm olgusuna karşı tutumunu, inkâr ehlinin özellikle Hz. Peygamber döneminde yaşayan putperestlik, Yahudilik, Hristiyanlık gibi inanç gruplarının ölüm olgusuna ortak bakışını ele alacağız. Çünkü ehli kitap olması gereken çok uzak bir tutum içindedir. Ehli kitap, Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilen Kitap'a inanmak bir tarafa, kendi kitaplarını ciddiye alıp ona inanıp, onu uygulayacak bir tutum içinde değildirler.⁵ Hal böyle olurken kendi kitaplarına bile inanmayan ehli kitabın ölüm olgusuna karşı tutumlarını Kur'ân-ı Kerim'in bize bildirdiği şekli ile inkâr ehli çerçevesinde araştırmamıza sebep olmuştur. Ölüme yüklediğimiz anlam bizleri ahirete inanma ya da ahireti inkâr etmeye sevk edecektir. Araştırma konusu olarak "Kur'ân-ı Kerim'de Ölüm Olgusu"nu seçmemizin ana gayesi de budur.

C. Çalışmanın Metodu

Konumuz bir kavramın tahlili olduğu için öncelikle Kur'ân-ı Kerim'de ölüm (mevt) kavramı ile ilgili âyetleri tespit ettik. Sonra bu âyetlerin müfessirler tarafından nasıl ele alındığını inceledik. Hadis ve siyer kitaplarında konunun işleniş biçiminden istifade ederek örneklerle konuyu pekiştirdik. Ancak tarihi süreç içinde ölüm olgusu, ölümün zorunluluğu meselesi ve evrensel bir olgu olarak ölümsüzlük olgusu konularını işlerken Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji gibi alanlarda çalışma yapan araştırmacıların çalışmalarından istifade etmeye gayret gösterdik. Konuyu işlerken başta rivâyet tefsirleri olmak üzere, dirâyet tefsirlerinden de istifade ettik. Rivâyet tefsirinin ilklerinden olan İbn Cerir et-Taberî (v.310/922)'nin *Camîu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*'ı, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud b. Muhammed b. el-Ferrâ eş-Şâfi'î el-Bagavî'nin (v.516/1122) *Meâlimu't-Tenzil*'i, Carullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (v.538/1144)'nin *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*'i,

⁵ Paçacı, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 17.

Fahrettin er-Razî (v.606/1209)'nin *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Ğayb*'i, Abdullah b.Mahmud en-Nesefî (v.710/130)'nin *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*'i, Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesir (v.774/1372)'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*'i, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v.761/1360)'nin *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*'ı istifade ettiğimiz eserlerdendir. Son dönemde yazılmış olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Seyyid Kutup'un *Fi Zılali'il-Kur'ân*'ı, Ebu'l-Ala el-Mevdudî'nin *Tefhimu'l-Kur'ân-ı* ile Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı Meâl Tefsir*'i, hayrettin Karaman ve Arkadaşları tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl-Tefsir*'i başta olmak üzere, dirâyet tefsirlerinden de istifade etmeye gayret gösterdik.

BÖLÜM 1: ÖLÜM OLGUSUNA GENEL BAKIŞ

Ölüm ve ölüm ötesi hayat düşüncesi ve inancı insanoğlunu en çok meşgul eden konuların başında gelmiştir. Çünkü insan her gün ölüme tanık olmakta ve ölümün bir gün mutlaka kendisini yakalayacağını bilmektedir. Ölüm olgusu kaçınılmazdır. Bu kaçınılmaz olgu nedir? İnsana ne yapar? İnsan öldükten sonra ne olacaktır? İnsan ölümle beraber yok mu olacaktır, yoksa yeniden dirilerek var olmaya devam mı edecektir?¹ İnsanın ölümü ve ölüm sonrası gibi konular, onu hayatında iken düşündüren önemli konulardan olmuştur. Hatta bu konu onun hayat anlayışını da etkilemiştir. Vahiy, ahireti getirdiği tevhid anlayışı içinde ele almıştır. Tarihi boyunca vahiy, hayatını olduğu gibi, insanın ölümünü ve ölüm sonrasını da Allah mefhumu doğrultusunda görmüştür.²

Tarih, ölüm olgusuna farklı yaklaşan iman/inkâr ehline her zaman tanıklık etmiştir. İnsanlar dünya hayatında Yüce Allah'ın verdiği sayısız nimetleri kullanma hususunda, iradeleri ile baş başa bırakılmaktadır. Diledikleri zaman Allah'ın emirlerine riâyet etmekte, istedikleri zaman kendi nefsânî arzu ve isteklerine göre hareket ederek, Allah'ın emirlerine karşı gelmektedirler. Bu anlayış etrafında hayatını sürdüren insan, inancına göre ölüme farklı bakmaktadır.³ Allah'ın emirlerine riâyet ederek ölümün bir yok oluş olmadığını düşünen müminler, insanlar arasında en yüksek derecede yer alırlar.⁴

Diğer taraftan ilahî dinlerin getirmiş oldukları, dünyanın başka bir yere dönüştürüleceği, insanların kabirlerinden diriltilerek kaldırılacakları ve kıyamet ile ahiret hayatına başlanacağı gerçeği, neredeyse bütün zamanlarda inkârcılar tarafından inandırıcı bulunmamış ve tarih boyunca inkârlarında ısrarcı olmuşlardır. Aynı zamanda Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e ve O'nun döneminden devrimize kadar, ahiret hayatını

¹ Özarslan, Selim, “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2000, sayı 5, s. 58.

² Paçacı, age. s. 7.

³ Turgay, Nurettin, *Kur'ân Açısından Ahiret*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2005, s. 18.

⁴ Yazoğlu, age. s. 132.

ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlerin görüşleri “*Ölüp de toprak ve kemik olduğumuz zaman biz mi diriltilerek yaptığımız işlere göre cezalandırılacağız.*”⁵ âyetinde ifade edildiği gibi hemen hemen aynı olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm, inkârcıların, ölümü ve ölümden sonraki hayatı inkâra devam etmeleri halinde, yaptıkları yüzünden helak olan eski milletler gibi çetin bir azaba çarptırılacaklarını haber verir. Kur’ân’ın geçmiş milletlere dair anlattığı bütün kıssaların ve muhataplarına yönelttiği somut azap ve helak tehditlerinin temel hedefi, onlara tarih içindeki sorumluklarını hatırlatmak ve içinde buldukları durumun zorluğuna dikkat çekmektir.⁶

1.Ölüm Kavramının Anlam Alanı

En genel anlamıyla ölüm, hayatın sona ermesi, başta insan olmak üzere bütün canlıların tayin edilmiş hayat tarzlarının son bulması, canlıya canlılık veren özelliğin kaybolması veya ruhun bedenden ayrılmasıdır. Ruhun bedenden ayrılmasıyla ölüm meydana gelmekte, ölümlerle birlikte bedendeki organların fonksiyonu son bulmaktadır. Dokulara canlılık veren özellik kalmadığı için vücut bir et ve kemik yığını haline almaktadır. Ölüm, hayatın zıddıdır. İnsanda, ayrıca düşünme, akletme, hatırlama gibi iç melekelerin fonksiyonlarını yitirmesidir.⁷

İnsan açısından ölüm, ruhun bedendeki tasarrufuna son verip bedenden ayrılmasıdır. Ölüm, insan varlığı için bir âlemden diğerine intikal etmektir. Bu anlamda ölüm yok olmak değildir. Ruh, bâkîdir, yok olmaz. Her canlı varlık için ölüm kaçınılmaz bir gerçektir. Canlılar doğar, büyür ve ölürler. Var olanın biyolojik yapısının sonsuzluğa elverişli olmaması, ölümü ister istemez ortaya çıkarmaktadır.⁸ Kur’ân, çok sayıda âyet getirerek, kendine özgü bir tartışma modeli çerçevesinde, ölüm ve ölümden sonra hayatı inkâr edenlerle daha somut ve anlaşılır bir biçimde mücadele eder.⁹ Allah’ın, hayatı ve ölümü yaratmasının sebebinin şöyle açıklar: “*O, hanginizin daha*

⁵ Sâffât, 37/51-53.

⁶ Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’ân*, Fecr Yayınları, İstanbul 2003, s. 691.

⁷ Isfehâni, Ragıp Hüseyin b.Muhammed, *el- Müfredat Fi Ğaribi’l-Kur’ân*, Daru’l- Marife, Beyrut tsz. s. 496.

⁸ Kalkan, Ahmet, ‘*Ölüm*’ *Kavramlar Ansiklopedisi*, Davut Emre Yayınevi Ankara 2011, VI/122.

⁹ Yasa, Metin, *Felsefî ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 171.

güzel amel yapacağınızı denemek için ölümü de hayatı da takdir edip yaratandır.”¹⁰
Ölüm, ancak Allah'ın belirlediği zaman, yani ecel geldiğinde vuku bulur.

1.1. Ölüm Mevt (موت) Kavramının Lügat Anlamı

Ölüm anlamına gelen ‘mevt’ (موت) kavramı, tıbbi ve hukuki olarak bir insanın hayatının sona ermesidir.¹¹ ‘Mevt’(موت) kavramı gerek Kur’ân-ı Kerim’de, gerekse Arap edebiyatında değişik anlamlara gelebilecek şekilde kullanılmıştır. Cümlelerin içinde kullanıldığı duruma göre mana almıştır. Bazı Arap lügatlerinde “el-meytu (المَيْتُ)” ile “el-meyyitu” (المَيِّتُ) ve “el-mâitu” (المَائِتُ) arasındaki ayırma dikkat çekilirken denilir ki; “el-meytu” (المَيْتُ) ölmüş “el-meyyitu” (المَيِّتُ) ve “el-mâitu” (المَائِتُ) ise henüz ölmemiş olandır. Cevherî, Ferrâ’dan şunu rivâyet eder: ölmemiş olan kimseye “ mait an kalilin” (مائت عن قليل) (az az ölen) başka bir deyişle ölmekte olan (meyyit) (مَيِّت) denir. Ya da ölmüş olan kimseye, “bu mâittir” demenin hata olduğu ifade edilmiştir. Çünkü “meyyitûn” (مَيِّتُ) ve mâitûn” (مائتُ) kelimeleri hem ölen hem de ölmekte olan için geçerlidir. Öte yandan “meytun” ve “meyyitun” kelimelerinin aynı anlama geldiğini söyleyenler de olmuştur.¹²

Türkçede ölüm kelimesinin Arapçadaki karşılığı olan “mevt” kavramı, hayatın sona ermesi, hareketsizlik, hissiz kalmak, uyku, akli kuvvetin izalesi, şiddetli hüznün ve korku, fakirlik, zillet ve ihtiyarlık gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır:

1.1.1. Hayatın sona ermesi: “Ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi”, “hareketsizlik” olarak tanımlanmıştır. Beden ve ruhun birleşmesinden meydana gelen insanın bedenini hareket ettiren, ona canlılık ve çalışma kabiliyeti veren ruhtur. Dolayısıyla ölüm, ruhun bedeni terk etmesi sonucu meydana gelen cansızlıktır.¹³

¹⁰ Mülk, 67/2.

¹¹ Heyet, (Fikret Karaman ve arkadaşları), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006. s. 129.

¹² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Meârif, Kahire tsz. s. 93; Isfehâni, age. s. 478.

¹³ Ögüt, Salim, “Ölüm”, DİA. Ankara 2000, XXV/32.

1.1.2. Hareketsizlik: Hareketsiz olan her şey cansızdır. Arapçada “mateti’n-naru” (ateş öldü) denildiğinde küllerinin soğuduğu, yani ateşin söndüğü anlaşılır. “Mate’l-hârru ve’l-berdu” (sıcak ve soğuk öldü) ya da “mateti’r-rihu” (rüzgâr öldü) denildiğinde sıcak ve soğukun kesildiği, havanın sakinleşip rüzgârın dindiği kastedilir.¹⁴

1.1.3. Hissiz kalmak: Hayatın zıddı, bitmek-tükenmek, hissiz kalmak, bir şeyden kuvvetin gitmesi, “hayvani kuvvetin yok olması ve ruhun bedenden ayrılması” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁵

1.1.4. Uyku: Temsil ve teşbih olarak uykuya da ölüm denmiştir. Çünkü uykuda da insanın akli ve hareketleri durmaktadır. İnsanın gelişme gücünün, hissi ve akli yeteneğinin kaybolmasına "ölüm" denmektedir. Uykuya hafif ölüm, ölüme de ağır uyku dendiği gibi, fakirlik, zillet, ihtiyarlık, günah da istiare olarak ölümlerle isimlendirilmektedir.¹⁶

1.1.5. Unutulmak: Arapların (fulânun meyyitu’z-zikri) "Falanın adı-sanı anılmaz oldu." "Bu ölü bir iştir. Bu ölü işe yaramaz, alıcısı olmayan bir ticaret eşyasıdır" gibi sözleri, ölümü mecâzî olarak kullandıklarını gösterir.¹⁷

Akli kuvvetin izalesi, şiddetli hüznün ve korku, fakirlik, zillet, ihtiyarlık, günah, cehalet, korku¹⁸ gibi kavram ve kelimeler de ölümlerle isimlendirilmektedir.

1.2. Ölüm (Mevt) (موت) Kavramının İstilah Anlamı

İnsan beden ve ruhun birleşmesinden meydana gelen bir varlıktır. Bedeni hareket ettiren ve çalıştıran ruhtur. Ölüm ise ruhun bedeni terk etmesi ile gerçekleşen bir olgudur.¹⁹ Ölüm ruhun bedenden ayrılarak onu kullanmaya muktedir olmaması

¹⁴ Isfehâni, age. s. 476-478; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, s. 94.

¹⁵ Isfehâni, age. s. 476-478; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, s. 90-94.

¹⁶ Isfehâni, age. s. 477; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, s. 93.

¹⁷ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin, Mahmûd b.ömer, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981. I/214; Isfehâni, age. s. 497.

¹⁸ Bkz. el-Basri Ebu Mahmut Cerir, *Dürretü'l-Ğavas Fi Avhemi'l-Havas*, Daru's-Sikâfi, Beyrut 1998. s. 284-285.

¹⁹ Yazıcı, Seyfettin, *Vahyin Işığında Ölüm Ötesi Sonsuz Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 34.

demektir. Sakatlıkta olduğu gibi, bedeninin ruha itaat etmemesidir. Ölüm bütün organlarda mutlak bir sakatlıktır.²⁰

Ölüm bir yok oluş olarak tanımlandığı gibi, ölümsüz bir hayatın başlangıcı olarak da değerlendirilmiştir. Bu anlayış farklılıkları bireyin inanç ve düşünce yapısıyla alakalı olan bir tutumdur.²¹ Bazı insanlar ölümün bir yokluktan ibaret olup haşır gibi bir şeyin olmayacağını, dünyada yapılan iyilik ve kötülüklerin bir sonucunun bulunmadığını düşünür. Bazı insanlar ölümün, haşır vaktine kadar bir yokluktan ibaret olup bu geçen sürede ne mükâfat ne de bir azap göreceklarini iddia eder. Diğer bir kısım insanlar ise ruhun baki olduğunu ve ölümle yok olmayacağını; sevap ve azabın cesede değil, ruha ait olacağını; cesedin ise tekrar diriltilip haşır olmayacağı görüşünü savunur. Ancak ölümle ilgili bu görüşler Kur'ân ve sünnete aykırı olduğundan, İslam inancına sahip bir insanın bu görüşlere itimat etmesi doğru görülmemektedir. Ölüm, sadece değişiklikten ibaret olup cesetten ayrılan ruhun azap veya nimette olmak üzere baki kalmasıdır.²² İnsanın doğası gereği var olan bir şeyin aniden yok olması, elinden gitmesi ya da hayatın birden bire sonlandığını görmesi zor bir durumdur. Gerek iman gerek inkâr ehli için ölüm korkusu büyüktür. İnsanların ölüm hakkında az düşünmesi, ondan gafil olmasına sebep olur.²³

Bu durum ölümün tabii bir durum olarak görülmesini engeller. Maddecilere göre ölüm olgusu doğal bir durum olarak görülür ancak düşünce tarzında ölümden sonraki ahiret hayatı kabul edilmez. Bedenin ölümü ile birlikte ruhun da yok olduğu benimsenir.²⁴

2. Kur'ân Bağlamında Ölüm

İnsanoğlunun kendisinden kaçamadığı ölüm, farklı alanlarda çalışmalar yapan ilim adamları tarafından incelenmiştir. Kelamcılar ölümü, kelami yönden araştırmış, sosyologlar toplumsal hayata yansıyan yönünü, psikologlar ise kişilerin üzerinde

²⁰ Gazâli, *Ölüm ve Ölümden Sonraki Hayat*, s.172.

²¹ Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s. 84.

²² Gazâli, *Ölüm ve Ölümden Sonraki Hayat*, s. 170.

²³ Gazâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u Ulum'id-Dîn*, Huzur Yayınları, İstanbul 1998, V/901.

²⁴ Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 11.

bıraktığı etkiyi araştırmıştır. Kur’ân ise, ölümün bir yok oluş olmadığını haber vermekle beraber, iman ve inkâr ehlinin ölüm olgusu karşısındaki tavırlarına değinmiştir. Ölüm Kur’ân’ın farklı âyetlerinde anlatılmıştır. Bunu yaparken de ölümü sadece ‘mevt’ kavramı ile değil, farklı kelimelerle nitelemiştir.

2.1. Ölüm Kelimesinin Kur’ân’daki Kullanımları

Yukarıda ölüm kelimesinin etimolojik yapısını inceledikten sonra, sözlük ve terim anlamlarını genişçe ele alıp, bu kelimenin çok anlamlı kelimeler grubundan olduğunu vurgulamıştık. Bu başlık altında ise söz konusu kelimenin kullanımlarına değineceğiz.

Kur’ân-ı Kerîm’de ölüm ve ölümü çağrıştıran kelimeler farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de 25 defa geçen “Mevt” (موت) kelimesi türevleriyle beraber değişik yerlerde 173 defa geçmektedir. Ölüm kelimesi tekil ve çoğul olarak 59 tanesi Medenî, 98 tanesi Mekkî olmak üzere toplam 157 âyette geçmektedir.²⁵ Kur’ân-ı Kerîm ölümünden bahsederken, öldükten sonra dirilmeyi de anlatır. Öldükten sonra dirilmeye ve hesap gününe inanmayan bir topluma nazil olan Kur’ân, onlara ve onlar gibi düşünen insanlara, ölü, cansız iken, babanın sulbünde cansız bir şekilde bulunurken nasıl canlı, akıllı birer varlık olduklarını hatırlatır.²⁶ Geniş bir anlam zenginliği içeren “mevt” (موت) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’in değişik yerlerine serpiştirilmiş halde genel olarak: Hayatta derin keder ve hüznün²⁷; İnsan, hayvan ve bitkilerdeki gelişme kuvvetinin yok olması²⁸; Yokluk ya da suret verilmemiş, ruh üfürülmemiş nutfe²⁹; Kalbin hidâyetten yoksunluğu³⁰; uyku; Hissi kuvvetin yok olması³¹; Aklî kuvvetin zevali; Dünyadaki hayatın sona ermesi,³² ecelin gelmesi³³ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

²⁵ Bu âyetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/258-260; Âl-i İmrân, 3/27; Nisâ, 4/89; Mâide, 5/106; En’âm, 6/111; Enfâl, 8/6; Yûnus, 10/49; Nahl, 16/38; Meryem 19/15; Neml, 27/80.

²⁶ Mümin, 40/67.

²⁷ İbrâhim, 14/17.

²⁸ Furkân, 25/49; Rûm, 30/19; Câsiye, 45/11.

²⁹ Bakara, 2/28; Âl-i İmrân, 3/27; Yûnus, 10/31; Rûm, 30/19; Mü’min, 40/11.

³⁰ En’âm, 6/122; Neml, 27/80; Fâtır, 35/22; En’âm, 6/60; Zümer, 39/42.

³¹ Meryem, 19/23, 66; En’âm, 6/122; Neml, 27/80.

³² Âl-i İmrân, 3/185; Zümer, 39/40.

³³ Altaytaş, Muhammed, *Varoluşsal Açından İslam İnancında Ölüm*, (Basılmamış Doktora Tezi) Danışman M. Saim Yeprem, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 14.

Ölüm bütün insanlığın ortak kaderidir. Yaratılmış olmak, doğmak, ölmeyi de beraberinde getirir. Bütün canlılar doğar, büyür, çoğalır ve ölürlür. Ölümün kaçınılmazlığı evrensel ve önü alınamayan bir gerçektir. Bu sebeple ölüme verilen anlam da kişinin yaşam tarzında önemli yönlendirmelere sebebiyet verecektir. Herkes ölüme yüklediği anlam kadar yaşayacak, hayatını ona göre inşa edecektir. İnsanların inancı, düşüncesi ne olursa olsun ölüm psikolojik olarak kabul edilmesi çok zor bir olgudur. Çünkü insan kendi ölümünü, yok oluşunu, tükenişini düşünmek bile istememekte, anıları ve ümitleriyle yaşamak istemektedir. Bu yüzden ölüm insana ilk bakışta tabii bir durum olarak görünse de herkes kendini böyle bir gerçek karşısında hazır hissetmediği gibi, bu gerçeğe kolay kolay teslim olamamaktadır. Bu sebeple insan olarak hiç ölmeyecekmiş gibi yaşıyor ve o şekilde hayatımızı idame ettiriyoruz. Diğer taraftan insanlık ölüme çareler aramakta ve ölümden kurtulmak için her türlü imkânı kullanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm ise insanın var oluşunun dünya ile sınırlı olmadığını hatırlatarak ölümlerle birlikte onun Allah'a döndürüleceğini hatırlatır. *“Sonra muhakkak siz bunun ardından elbette öleceksiniz. Sonra da şüphesiz sizler kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz”*³⁴ âyet-i kerimesi ölümün herkesi kuşattığını hatırlatır. En önemli mesajı ölümün bir yok oluş olmadığını, ebedi âleme bir geçiş olduğunu hatırlatmaktadır. *“Her şeyden önce hayat veren ve öldüren Allah'tır.”*³⁵ *“Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki ölü idiniz, diriltti, sonra öldürecek ve tekrar diriltecek ve sonunda tekrar ona döndürüleceksiniz.”*³⁶ İnsanlar yok iken var edilmişler, sonra dünyada bir kere ölmüşler, kıyametten sonra da ikinci defa hayata gelmişlerdir; İki ölüm ve iki dirilme bundan ibarettir.³⁷ İnsanı diriltten ve öldüren Allah'tır. Başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlık ölüm olgusuna bu şekilde yaklaşmalıdır.

³⁴ Enbiyâ, 21/35.

³⁵ Yûnus, 10/56.

³⁶ Bakara, 2/28.

³⁷ Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara 2007, I/37.

2.2. Ölümünden Sonra Yeniden Dirilme İle İlgili Âyetlerin Nüzul Ortamı

Vahyin ilk muhatapları Mekkelilerdir. Allah'ın göndermiş olduğu hidâyet vesilelerine yönelme lüzumu hissetmemiş ve fitratlarındaki idrak ve şuur mekanizmalarını çalıştırmaya gayret etmemiş Mekke'li müşrikler, Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ettiği müddetçe yalnızca nefislerinin heva ve hevesleri ardınca yürümüşlerdir. Katı kalpli bu insanlar, emellerine ters gelen her türlü gerçek ve uyarıya karşı kör ve sağır davrandılar. Onların kalplerinde herhangi bir uyarının etki bırakması, kalplerini imana yönlendirmesi söz konusu değildi. Kur'ân onların katı kalpliliğini ve iman noktasında vurdumduymazlıklarını şu şekilde haber verir: "*De ki: 'Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza! Fakat (bunca) âyetler/işaretler ve uyarılar iman etmeyecek kimselere ne fayda verir ki?'*"³⁸ "*(Ey Nebi, sen o) inkâra şartlanmışları uyarsan da uyarımasan da birdir; iman etmezler onlar*".³⁹

Bu âyetler, bir taraftan insanlar arasında iman etmeyenlerin bulunabileceğine, dolayısıyla bu durumun Kur'ân'ın hidâyetinin eksik ve kusurlu olduğu anlamına gelmeyeceğine diğer taraftan da kusurun, küfre şartlanmış insanlara ait olduğuna dikkat çekmekte⁴⁰ müşriklerin İslam'ın getirmiş olduğu tüm emirleri inkâr ettiklerini de göstermektedir. İnkârları arasında ölüm, ahiret hayatı, yeniden dirilme gibi Hz. Peygamber'in getirdiği İslam'ın temel konuları da vardı. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette ölümden bahsedilmektedir. Fakat Kur'ân'ın ölümden bahsetmesi ibret alınması içindir. Kur'ân, ölümün gerçekliğini haber vererek, bu hesap gününe dikkat çekmektedir.

Ölüm kaçınılmaz bir gerçektir. Mekke'li müşrikler de ölüme tanıklık ediyorlardı. Ancak hayatın sadece bu dünyadan ibaret olduğunu söylüyorlardı. "*Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölenlerimiz ölür, yaşayanlarımız yaşar. Bizi, ancak geçen zaman öldürür.*"⁴¹ derler. "*Bizi ancak Dehr helak eder.*"⁴² diyenler Kureyş müşrikleridir. Hevâ ve heveslerini ilâh edinenler, öldükten sonra dirileceklerini inkâr ederler. Bu

³⁸ Yûnus, 10/101.

³⁹ Bakara, 2/6.

⁴⁰ Rıza, M. Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, Daru'l- Menâr, Kahire 1961, I/129.

⁴¹ Câsiye 45/24.

⁴² Çetiner, Bedrettin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, İstanbul tsz. II/793.

düşünceye sahip inkârcıların iddialarını ispatlayacak kesin bir bilgileri yoktur. Onlar sadece bâtil bir zanda bulunurlar.⁴³

Müşrikler, kendilerini ancak zamanın helak ettiğini, onları bunun dışında öldüren bir gücün olmadığını iddia ediyorlar, sonra da çeşitli sebeplerle zamana sövüyor ve onu kötülüyorlardı. Allah Teâlâ bu hususta müşrikleri uyardı ve onları helak edenin kendisi olduğunu beyan etti.⁴⁴ Müşriklerin, yaşam dünya hayatından başka bir şey değildir. Biz ölürüz ve yerimize çocuklarımız dirilir sözü ile ahireti, öldükten sonra dirilişi inkâr ettiklerini göstermektedir.⁴⁵

Bir gün Ubeyy ibn Halef el-Cumahî, elinde çürümüş bir kemik parçasıyla Rasûlullah (s.a.v.)'e doğru yürüdü ve: “Ey Muhammed, şu çürüdükten sonra Allah'ın bunu yeniden dirilteceğini mi sanıyorsun?” dedi. Sonra o kemik parçasını elinde ufalayıp Rasûlullâh'a doğru üfleyerek savurdu. Allah'ın Rasûlü (sa): “Evet, böyle söylüyorum. Allah onu da seni de siz böyle olduktan sonra yeniden diriltecek, sonra da seni cehenneme sokacak.” buyurdu ve konu ile ilgili nazil olan “ *İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi o, açıktan açığa apaçık ve katı bir hasım kesiliyor? O, kendi yaratılışını unutarak bize bir misal getirdi. “Bu çürümüş kemikleri kim diriltecekmiş?” dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı gâyet iyi bilir. O, yemyeşil ağaçtan sizin için bir ateş çıkarandır. İşte bakın ondan ateşi tutuşturuyorsunuz.*”⁴⁶ âyet-i kerimelerini okudu.⁴⁷

Müşrikler, ruhu Allah'ın kabzetmediği, sadece insanı zamanın yok ettiği ve geriye toz topraktan başka bir şey kalmadığı şeklinde bir düşünceye sahiptiler. Bu sadece ahireti inkâr edenlerin zanları idi. Onlar “ Bu hayattan sonra ne olacağını bilmeyiz ” demekten daha ileri gitmiyorlardı. Onların bu hayattan sonra başka bir hayatın olmadığını söylemeleri tamamen mantıksızca bir iddiaydı. Onların, “ İnsanın ruhunu

⁴³ Bakara, 2/78.

⁴⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Daru'l-Hicr, Beyrut tsz. XXI/95.

⁴⁵ Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-Risale, Beyrut 2006, XIX/164.

⁴⁶ Yâsin, 36/77-80.

⁴⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, XI/384-385.

Allah kabzetmez, insan zamanla durur ve çürür” şeklindeki sözleri akla ve mantığa dayanmıyordu. Onlar sadece böyle olmasını arzu ediyorlardı. Çünkü ölümden sonra başka bir hayatın olması ve yaptıklarının hesabını vermeleri işlerine gelmiyordu. İşte bu yüzden ruhu tamamen inkâr ederek, bu heva ve heveslerine dayanan isteklerini bir akide haline getirmişlerdi.⁴⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in ana gayelerinden biri ve en önemlisi ahirete hazırlık bilincini vermektir. Tevhitten sonra Kur’ân’ın en çok üzerinde durduğu konu ahiret inancıdır. Neredeyse bunu bütün surelerde görmek mümkündür. Konunun önemi sebebiyle ahiretin meydana gelişi, orada verilecek mükâfatlar ve karşılaşılabilecek cezalar işlenmiştir. Nitekim Kur’ân, müşriklerin hata işlediklerini haber verip: *“Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünya hayatından hoşnut olup ona bağlananların ve âyetlerimizden habersiz bulunanların, işte bunların kazandıklarına karşılık varacakları yer cehennemdir.”*⁴⁹ ikazında bulunur. İnkârcıların ölümden önceki küstah ve kibirli davranışları yerini faydasız bir pişmanlığa, çaresizlik ve acıya bırakacaktır. Kur’ân, kıyamet günü içinde bulunacakları durumu şöyle haber verir: *“Suçluları Rablerinin huzurunda, başları öne eğilmiş olarak: "Rabbimiz! Gördük, dinledik, artık bizi dünyaya geri çevir de iyi iş işleyelim; doğrusu kesin olarak inandık" derlerken bir görsen!”*⁵⁰ İnsanlığa rehber olarak inen Kur’ân, müminleri ve inkârcıları kıyamet günü pişmanlık duymamaları için uyarır. Ölüm ve ahiret ile ilgili âyetlerin hemen hemen her sûrede yer almasının sebebi, özelde Mekke’li müşriklerin ölümü ve ahireti inkâr etmeleri, genelde ise kıyamete kadar gelecek nesillerin ölüm ve ahiret gerçeği karşısında ihmalkâr ve inkârcı tutum sergilemeleridir.

3. Kur’ân-ı Kerîm’de Ölüm ile Alakalı Diğer Kavramlar

İnsan fitratı gereği ölümü hatırlamak ölümü konuşmak istemez. Onunla karşılaşınca ölümü dolaylı anlatır. Ölen bir yakını için “hayata gözlerini yumdu, hayata veda etti, son yolculuğuna uğurlandı” gibi cümlelerde hem ölüm olgusunun acısını hafifletme hem de ölen kişiye saygı gösterme amacı vardır. İnsanlığa rehber olarak inzal

⁴⁸ Mevdudî, Ebu’l Ala, *Tefhimu’l-Kur’ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, I/309.

⁴⁹ Yûnus, 10/7-8.

⁵⁰ Secde, 32/12.

olan Kur'ân bazı yerlerde ölümü anlatırken 'mevt' kavramını kullandığı gibi, dolaylı olarak 'teveffi' 'yakîn', 'Likâ, 'katl' gibi kavramlar da kullanılmıştır. Ölüm âyetlerinin nüzul ortamı ile ilgili genel açıklamayı yaptıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'de ölüm anlamını çağrıştıran kavramları açıklamanın faydalı olacağı kanaatiyle bu kavramları izah etmeye gayret göstereceğiz. Bunlar teveffi, yakîn, ecel, likâ, katl, şehadet, nevm, kadâ, helâk, firâk, fenâ gibi kavramlardır.

3.1. Teveffi (توفي)

Ölüm anlamına gelen 'Teveffi' (توفي) kavramı 'tefa'ul' babından olup mastar hükmündedir. Kavram ayrıca uyku anlamında da kullanılır. Dolayısıyla 'teveffi'(توفي) hem uyku hem de ölüm anlamına gelmektedir. Ruhun her yönden beden ile tasarrufunun kesilmesi de uyku anlamına gelir. Ölümü çağrıştıran bir kavram olmasından dolayı genelde hayatın son bulması anlamında kullanılmıştır. 'Teveffi'(توفي) kavramı, âyetin geçtiği yere göre anlam kazanabilmektedir. Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de 25 yerde geçmektedir. 23 yerde, başta Hz. Muhammed olmak üzere insanların ölümü için geçmektedir. İki yerde ise Hz. İsa ile ilgili olarak geçmektedir.⁵¹ Buna göre şu anlamlarda kullanılmaktadır.

3.1.1. Hayata Son Verme: Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlarda kullanılan 'Teveffâ' kelimesi bir kişinin canını alma, onun hayatına son verme anlamında da kullanılmıştır. En'âm sûresinde yer alan âyet şöyledir: "*Size koruyucu melekler gönderir. Sonunda birinize ölüm gelince, elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.*"⁵² âyette Allah'ı Teâlâ'nın kendilerine vazife verdiği elçilerin bir eksiklik yapmaksızın ömrü dolan kişinin canını aldıklarını bildirir.⁵³ Vazife yerine getirilirken de, elçilerin vazifelerinde kusur etmeden ruhu alınan kişinin ruhunu muhafaza edip Allah'ın dilediği yere götürdükleri haber verilir.⁵⁴ İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özellik ruh sahibi bir varlık olmasıdır. Ruhun başta gelen

⁵¹ Abdalbâki, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Mufehres, Li Elfâzi'l- Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, II/1315.

⁵² En'âm, 6/66.

⁵³ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l- Hadis*, Ekin Yayınları, İstanbul tsz. s. 52.

⁵⁴ İbn Kesîr, age. VI/55.

niteliği can ve şuur kaynağı olmasıdır. Allah'ın insanı öldürmesi (teveffi) ruhun bedenle ilişkisini kesmesidir.

'Teveffi' kelimesi, müminlerin ruhlarının alınma şekli ile ilgili olarak Nahl sûresinde Şöyle geçmektedir: “(onlar), meleklerin, “size selam olsun. Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık cennete girin” diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.”⁵⁵ Âyette müminlerin canlarının güzel bir şekilde alındığı ifade edilerek onların vefat etmelerinden sonra mükâfatlandırıldıkları da haber verilir.

Kurtubî, (v.761/1360) âyette geçen “hoş ve temiz olarak” buyruğu ile ilgili şu görüşlerin zikredildiğini ifade eder: Şirkten temiz ve arınmış olarak, salih kimseler, fiil ve sözleri temiz, Yüce Allah'ın mükâfatına güvenerek, gönülleri, nefisleri hoş olarak, Yüce Allah'a gönül hoşluğu ile yönelerek, kâfir ve iyilik ile kötülükleri birbirine karıştırmış kimsenin ruhunun kabzedildiğinin aksine güzel, kolay, zorluksuz ve acısız bir şekilde canlarının alınması gibi anlamlara gelir.⁵⁶

3.1.2. Uyku: 'Teveffi' kelimesinin ölümden farklı bir anlam taşıdığı yerlerden biri de En'âm sûresi 60. âyettir. 'Teveffi' kelimesi: “*Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzün yaptıklarınızı bilen, mukadder olan hayat süreniz doluncaya kadar gündüzleri sizi tekrar kaldıran O'dur. Sonra dönüşünüz onadır.*” mealindeki âyette ölümden farklı bir anlama bürünerek uyku anlamına gelmiştir. Âyet ile ilgili olarak İbn Kesir, (v.774/1372) Allah Teâlâ'nın kullarını geceleyin uykularında kendilerinden geçirmek suretiyle öldürdüğünü ve bunun da küçük ölüm olduğu görüşünü bildirir.⁵⁷

Başka bir âyette “*Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canını alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır.*”⁵⁸ Biri büyük biri küçük olmak üzere iki ölüm zikredilmiş, bu iki ölümün zamanı de kaydedilmiş⁵⁹ ve “*Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzün de yaptıklarınızı bilen O'dur*”⁶⁰ buyrulmuştur. Taberî, (v.310/922) ise âyetle ilgili olarak şunu nakleder: Allah, (c.c.) diriler uyuduğu zaman,

⁵⁵ Nahl, 16/32.

⁵⁶ Kurtubî, age. XII/320.

⁵⁷ İbn Kesir, age. VI/52.

⁵⁸ Zümer, 39/42.

⁵⁹ İbn Kesir, age. VI/54.

⁶⁰ En'âm, 6/60.

onlarla ölümlerin ruhlarını bir araya getirir. Onlar Allah'ın dilediği kadar birbirleriyle tanışır, görüşürler ve birbirlerine soru sorarlar. Dirilerin ruhları serbest bırakılır. Onlar tekrar bedenlerine dönerler. Ölümlerin ruhları ise geri dönmek ister fakat ölmüş olduklarından Allah o kimselerin ruhlarını geri göndermez.⁶¹ Allah (c.c.) bu âyetlerde ilahlığın sadece kendisine ait olduğunu, bunun delilinin ise öldürmenin onun tarafından gerçekleştirildiğini beyan ederek buyurur ki: Canlıların eceli gelince Allah onları öldürür. Sağ olanlar da uykuda iken ölmüş gibi olurlar. Uykudaki insanların bir kısmının eceli gelmiş ise uyku anında alınan ruhlarını vücutlarına tekrar iade etmez. Böylece uykularından uyanamayıp ölürler. Eceli gelmemiş olup uyuyanların ise Allah onların ruhlarını tekrar vücutlarına iade eder. Onlar da uyanıp hayatlarına, ecelleri gelinceye kadar devam ederler.⁶²

3.1.2.1. Hz. İsa ve Teveffi Kavramı

Kur'ân-ı Kerîmde 'Teveffi' kavramının farklı anlamlarda yorumlandığı yerlerden biri de Hz. İsa ile ilgili geçen âyetlerdir. Hz. İsa'nın vefatı ile ilgili İslam âlimleri arasında tarih boyunca farklı görüşler oluşmuş, değişik yorumlar yapılmıştır. Hz. İsa'nın vefatı İslam âlimleri arasında ihtilafa sebep olan konular arasında yer almıştır. Konu ile ilgili olarak farklı görüşlere sebep, Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetidir. Yüce Allah âyette Hz. İsa ile ilgili olarak “*Ey İsa! Seni vefat ettireceğim (müteveffike), (متوفيك) Seni nezdime yükselteceğim (rafiuke) (ورافعك) seni inkâr edenlerden arındıracağım*” buyurmuştur. Ancak âyette geçen “müteveffike ve rafiuke” (متوفيك ورافعك) kelimeleri farklı görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Her ne kadar Hz. İsa'nın vefatı ile ilgili değişik görüşler olsa da, Kur'ân-ı Kerîm'in kesin ifadesine göre Hz. İsa bir peygamberdir. *Düşmanları tarafından çarmıha gerilmemiştir.*⁶³ Kur'ân'a göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmediği kesin olmakla beraber akıbetinin ne olduğu konusunda aynı kesinlik yoktur. Müslümanlar arasında yaygın olan inanca göre Hz. İsa saldırıya uğradığı evin tavanında açılan bir delikten göğe çıkarılmıştır. Maddi olmayan bir semada yeniden geleceği günü

⁶¹ Taberî, age. XX/215.

⁶² İbn Kesîr, age. XII/133-134.

⁶³ Bkz. Nisâ, 4/157-171.

beklemektedir. O gün gelince yere inecek Deccalı öldürecek bütün dinlerin nihai bir özeti ve özü olan İslam'a hizmet edecek, yeryüzünü ıslah edecektir. Ancak bu görüş ilahî vahiy tarafından kesin olarak belirtilmiş değildir.⁶⁴

Hz. İsa ile ilgili 'teveffi' kavramı hakkındaki temel görüşü belirtmekle beraber konuya farklı yaklaşan âlimlerin görüşünü zikretmekte de yarar vardır.

3.1.2.1.1. Uyutup Uyku Halinde Ref Etme: Taberî, (v.310/922) konu ile farklı rivâyetler naklederek konuya açıklık getirmeye çalışır. Rebi' b. Enes ve Hasan-ı Basriye göre bu ifadeden maksat "Ben seni uyutup, uyku halindeyken kaldırıp katıma yükselteceğim" demektir. Hasan-ı Basri, İbn-i Cüreyc, Kâ'bu'l -Ahbar, Muhammed b. Cafer ve İbn-i Zeyd'e göre burada zikredilen "vefat ettirme"den maksat, yeryüzünden alıp kaldırmaktır.⁶⁵ Taberî, (v.310/922) Kurtubî (v.761/1360) gibi müfessirler de bu âyeti Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'yı uyutmadan ve öldürmeden kendi katına yükselttiği şeklinde anlamışlardır.⁶⁶

3.1.2.1.2. Öldükten Sonra Ref Etme: İbn-i Abbas, kelimedden maksadın "seni öldüreceğim" olduğunu dolayısıyla Hz. İsa'nın ölümü tattıktan sonra ref edildiğini bildirir.⁶⁷ İbn Aşûr da âyette geçen "müteveffike" kelimesinden kast edilen mananın "seni öldüreceğim, hayatına son vereceğim" şeklinde olduğunu ifade eder.⁶⁸

3.1.2.1.3. Görevden Alma: Mevdudî ise 'teveffi' kavramının aslında "teslim almak", can almak" anlamları için kullanıldığını ancak burada "görevden alma" anlamına geldiğini ifade eder. Âyetten anlaşıldığı kadarıyla Allah (c.c) Hz. İsa'yı geri çağırmıştır. Çünkü İsrailoğulları Hz. İsa'nın getirdiği apaçık âyetlere rağmen O'nu reddetmişlerdi. Onlar yüzyıllardan beri Allah'a isyan ediyorlardı. Onlara yapılan çeşitli uyarı ve nasihatlere rağmen milli karakterleri yavaş yavaş bozuluyordu. Arka arkaya birçok

⁶⁴ Heyet, *Kur'ân Yolu*, II/142.

⁶⁵ Taberî, age. V/447.

⁶⁶ Kurtubî, age. V/154.

⁶⁷ Suyutî, Celaledin, *ed-Durru'l-Mansur*, Mektebetu Diraseti'l-İslamiyye, Kahire 2003, III/596.

⁶⁸ İbn Aşûr, Muhammed b.Tâhir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't -Tenvîr*, Daru'l-Tunusiyye, Tunus 1998, III/259.

peygamberi öldürmeleri, gözlerini kan bürümesine sebep oldu. Yüce Allah Hz. İsa'yı saldırı ve zararından korumak için onların arasından geri çağırmıştır.⁶⁹

Ne var ki konuya açıklık getirmek için ortaya atılan bu farklı görüşler İslam âlimleri arasında konuyla ilgili tartışmaları sonlandıramamış netice itibariyle ortak bir görüşe ulaşılmamıştır. Kur'ân "*her canlı ölümü tadacaktır*"⁷⁰ ifadesini kullanarak ölümün evrensel ve umumi olduğunu haber verir.

Kur'ân Yolu Tefsirine göre: "Kesin olan, Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından çarpmıha gerilerek, omurgası parçalanarak öldürülmediği, Allah Teâlâ'nın kulu ve elçisini onların elinden bir şekilde kurtardığı, onu daha sonra vefat ettirdiği ve kendine yükselttiğidir. "Vefat ettirme"nin şekli ve zamanıyla "kendine yükseltme"nin nasıl gerçekleştiği konusu ihtimallere açıktır."⁷¹

Süleyman Ateş, tefsirinde Hz. İsa, ruhu ve cesediyle birlikte göğe yükseltilmiştir. Bir kısım müfessirlere göre göğe yükseltilen, İsa'nın cismi değil, ruhudur. Çünkü ruh, insanın hakikatidir. Ceset emanet elbise gibidir. Artar, eksilir. Değişmeyen insanın ruhudur⁷² görüşünü benimser.

Konuyu tartışmanın faydasız olduğu görüşünü savunan Seyyid Kutup (v.1387/1967) da bu konu ile ilgili farklı bir görüşte bulunarak meselenin fazla irdelenmemesi gerektiğini vurgular. Çünkü bu konu Allah'tan başkasının yorumunu bilmeyeceği "müteşabih" kapsamına giren ğayb meselesidir. Onları araştırmakla elde edilecek yararlı bir sonuç yoktur. Ne inançta ne de hukukta bunun bir yararı olmaz. Bu meselenin peşine düşenler ve onları tartışma konusu edenler sonunda kuşkuya kapılır, kafaları karışır ve çıkmaza girerler. Allah'ın bilgisine havale edilen bu meselede ne kesin bir gerçeğe ne de gönül huzuruna kavuşabilirler.⁷³

Sonuç olarak "Hz. İsa'nın önce vefat ettirildiği daha sonra Allah'ın katına yükseltildiği" görüşü daha tutarlı görülmektedir. Kur'ân'da 25 yerde geçen 'teveffi'

⁶⁹ Mevdudî, age. I/230.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/185.

⁷¹ Heyet, *Kur'ân Yolu*, II/141.

⁷² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, II/50.

⁷³ Kutup, age. II/296.

kavramının 23 yerde ölüm anlamında yorumlanmasına rağmen Hz. İsa ile ilgili geçen iki yerde uyku, görevden alma vs. gibi anlamlar ile açıklanması Hz. İsa ile ilgili yanlış beyanatta bulunan teslis inancına sahip Hıristiyanların tezini kuvvetlendirmekten başka bir fayda sağlamayacaktır.

3.3. Yakîn (يقين)

‘Yakîn’ (يقين) gerçeğe uygun ve herhangi bir şüphe ile ortadan kalkmayacak şekilde şek ve şüpheden uzak, sabit ve kesin inanış demektir.⁷⁴ Diğer bir ifadeyle ‘yakîn’ (يقين) şek ve şüphe bulunmayan kesin bilgi, şüphe karışmayan, bozulma ihtimali olmayan ilimdir.⁷⁵ Yakîn (يقين) marifet ve dirayetten üstün olup ilmin sıfatlarındanıdır.⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de 28 yerde geçen ‘yakîn’(يقين) kavramı ölüm, kesin bilgi, ahirete iman gibi 3 farklı anlamda kullanılmıştır.⁷⁷ Şimdi bu yakın anlamlar hakkında kısaca bilgi verelim.

3.3.1. Ölüm: Kur’ân-ı Kerîm’de farklı anlamlar taşıyan ‘yakîn’ kavramı Müddessir sûresi 47. ve Hicr Sûresi 99. âyetlerinde ölüm anlamında kullanılmıştır. ‘Yakîn’ kavramının ölüm anlamında kullanıldığı Hicr sûresinde Yüce Allah “*Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!*”⁷⁸ buyurarak, başta Hz. Peygamber olmak üzere müminler için Allah’a ibadetin ölüm anına kadar yapılması gereken bir vazife olduğunu haber verirken bunu doğrudan ‘mevt’ kavramı ile değil, ‘yakîn’ (يقين) kavramı ile bildirmiştir. İbn Abbas (r.a) Cenâb-ı Allah’ın buradaki ‘yakîn’ (يقين) kavramı ile ölümü kastettiğini, bunun nedenini de ölüm olgusunun mutlak anlamda kesinlik ifade etmesine bağlar.⁷⁹

Müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre âyette geçen ‘yakîn’ (يقين) kavramından kastedilen ölümdür. Çünkü ölüm, yükümlülük sınırının sonu, her canlı için kesin olarak inanılan şeydir. Diğer taraftan âyette ölümün açık bir şekilde değil de ‘yakîn’(يقين) kavramı ile zikredilmesinde derin anlamlar vardır. Ölümün dolaylı olarak ‘yakîn’(يقين)

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, VI/4964.

⁷⁵ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Şura-Çelik Yayınları, İstanbul 1993. I/178.

⁷⁶ Isfehâni, age. s. 552.

⁷⁷ Abdalbâki, age. II/1334.

⁷⁸ Hicr, 15/99.

⁷⁹ Razî, age. XIV/146.

kavramı ile zikredilmesinin nedeni, Hz. Peygamberin teselli edilerek vefatının kendisine bildirilmesidir. Sözün gelişi Hz. Muhammed'i teselli yerinde söylendiği için burada 'ölüm' açıkça söylenmemiş Peygamberin vefatı en yüksek bir hayat gayesi ile anlatılmıştır.⁸⁰ Hicr Sûresi 99. âyette Hz. Peygamberin şahsında bütün iman ehline bir hitap söz konusu iken, Müddessir sûresinde, inkâr ehlinin kıyamet gününde duyacakları pişmanlığın canlanmış hali tasvir edilerek bütün inkâr ehlinin o günkü pişmanlıkları gözler önüne serilmiştir. "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Diye sorulur. Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, batıla dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü de yalan sayıyorduk, sonunda bize yakîn (يقين) (ölüm) gelip çattı.⁸¹ 'Yakîn' (يقين) kavramının ölüm anlamında kullanılmasının sebebi, kesin, kat'i anlamında bir kavram olmasındandır. Ölümün herkesi ve her kesimi kapsayacağı kesindir. 'Yakîn' (يقين) kavramının mecazen ölüm anlamında kullanılması bu sebeptendir.⁸²

3.3.2. Kesin Bilgi: Hicr sûresinde ölüme 'yakîn' denilmesinin sebebi, ölümün kesin olan bir emir olmasıdır. Ebedî hayata göre bu dünya hayatı geçici olduğu gibi, son bulacağı da kesin olarak bilinmektedir. Âyette geçen (يقين) 'yakîn'den maksat, itikadî bir 'yakîn' değildir. Çünkü o 'yakîn' (يقين) zaten Hz. Peygamberde en kuvvetli ve açık bir şekilde mevcut idi. Müşriklerin iddia ettikleri gibi itikadi bir 'yakîn' (يقين) olmayıp, "ölüm gelinceye kadar" anlamında kullanılmıştır.⁸³

3.3.3. Ahirete İman: 'Yakîn' (يقين) kavramının ahirete iman ile ilgili olarak geçtiği âyetlerden biri şöyledir: "Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır."⁸⁴

"Yedi göğü direksiz olarak yükselten Allah'tır. Sizler de göklerin direksiz olduğunu ve Allah'ın, o gökleri yeryüzü için âdeta bir tavan gibi yaptığını

⁸⁰ Taberî, age. XIV/154; Yazır, age. V/60.

⁸¹ Müddessir, 74/41-47.

⁸² Tütü, Sevgi, *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2007, s. 180.

⁸³ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Sentez Yayınları, İstanbul 1996, IV/1749.

⁸⁴ Ra'd, 13/2.

görmektesiniz. Allah, “arşa” hâkim olandır. Güneşi ve ay'ı emrine boyun eğdirmiştir. Onlar, dünyanın sonu gelinceye kadar, yaratılanların menfaatleri için yörüngelerinde hareket etmeye devam edeceklerdir. Bütün işleri düzene koyan ancak Allah'tır. O, âyetlerini size açıklar ki, rabbinizin huzuruna çıkacağınızı kesinlikle bilmiş olabilirsiniz. Onun vaad ve tehditlerinin gerçekliğine iman edesiniz.”⁸⁵ Kıyamet günü Rabbimize kavuşacağımıza kesin olarak inanmamız için âyetlerini uzun uzun bize açıklamıştır. Kudretine delâlet eden gökteki delilleri zikrettikten sonra, yerdeki delilleri de beyan etmiştir.⁸⁶ Âyet ahirete inanmanın gerekliliğini kesinlik ifade eden “tû'kinun” (تقِينون) kelimesi ile belirtmiştir.

3.4. Ecel (أجل)

‘Ecel’ (أجل) belli bir zaman parçası ve bu parçanın sonu, bir şey için belirlenmiş zaman dilimidir.⁸⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de toplam 52 yerde geçen ‘ecel’ (أجل) kavramı ömür, ölüm, belli bir zaman dilimi gibi üç farklı anlamda kullanılmıştır. Ayrıca iki âyet-i kerime de fiil halinde geçmektedir.⁸⁸ Şimdi bu yakın anlamlar hakkında kısa bilgi verelim.

3.4.1. Ömür: ‘Ecel’ (أجل) kelimesi hayat, ömür, kişi için belirlenmiş zaman dilimi anlamındadır. İnsanın veya herhangi bir canlının eceli, kendisine tayin edilen ömürdür. ‘Ecel’, (أجل) kaza ve kaderle ilgili bir meseledir. Nasıl ki diğer olayları Allah, geçmiş ve geleceği kuşatan ilmiyle belirlemişse, eceli de ilmiyle takdir etmiştir. Allah katında her canlı için tayin edilmiş bir ecel vardır. Eceli geldiğinde dünya hayatı son bulur.⁸⁹

3.4.2. Ölüm: Kur’ân-ı Kerimde ‘Ecel’ (أجل) kavramı ölüm anlamında kullanılmıştır. “*Eceli geldiği zaman bir kimsenin ölümünü Allah geciktirmez.*”⁹⁰ Allah indinde her canlı için tayin edilmiş bir ecel vardır. Eceli geldiğinde dünya hayatı son

⁸⁵ Taberî, age. XIII/408.

⁸⁶ Semerkandî, Ebul-Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim, *Bahru'l-Ulum*, Daru'l-Kütübi'-İlmiyye, Beyrut 1994, II/403.

⁸⁷ İsfahani, age. s. 11.

⁸⁸ Bkz. En'âm 6/128; Mürselât 77/12.

⁸⁹ Şimşek, M. Sait, “*Ecel*”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul tsz. II/33.

⁹⁰ Münâfikûn, 63/11.

bulur. Mümin ve müşrik olsun herkes kendisine tayin edilen süreye kadar yaşar. Bu süreyi isterse iyi, isterse kötü yönde değerlendirir. Bu tamamen insana bağlı bir davranıştır. Kur’ân, dünyadaki ömrünü günah işleyerek geçiren insanlara ecelleri gelinceye kadar mühlet verileceğini haber vermektedir.”*Eğer Allah, insanları, yaptıkları her haksızlıkta cezalandırırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir süreye kadar erteler. Ecelleri (süreleri) geldiği zaman da bir an dahi ne geri kalırlar, ne de ileri geçerler*”.⁹¹ Âyetten de anlaşılacağı gibi günah işleyen kimse hemen cezalandırılmamakta cezasının verilmesi için ecelinin gelmesine kadar kendisine zaman tanınmaktadır.

3.4.3. Belli Bir Zaman Dilimi: Âl-i İmrân sûresi 145. âyette “*Hiçbir kimse yok ki, ölümü Allah’ın iznine bağlı olmasın. Ölüm, belli bir süreye göre yazılmıştır.*” buyrulmuştur. Müslümanların, Hz. Peygamber’in öldürüldüğü haberinin yayılmasından sonraki psikolojik durumlarına işaret edilmekte ve ölüm korkusuyla savaştan kaçmanın anlamsız olduğu bildirilerek Müslümanları metanetli davranmaya davet etmektedir.⁹² Dolayısıyla âyet iki gerçeği ihtiva etmektedir: Birincisi insanın ölümü, yaratıcı ve sahibi olan Allah’ın iznine bağlıdır. Hiç kimse Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm meleği, Allah izin vermeden bir insanın ruhunu alamaz. Bir diğer husus ise her insanın, dünyadaki ömrü ve vefat tarihi bellidir. Hiç bir surette bir insanın ecelinin bir an önce veya bir an sonra olması mümkün değildir. Burada da Taberî, (v.310/922) âyeti açıklarken ‘ecel’ ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu nakleder. Hasan Basri, Katâde ve Dehhak’a göre takdir edilen ecel, kulun yaratılmasıyla ölmesi arasında kalan eceldir. Tayin edilen ecel ise kulun ölümünden sonra dirilmesine kadar devam eden süredir. Ancak Taberî, (v.310/922) ecel ile ilgili olarak; takdir edilen ecelden maksat dünya hayatı, tayin edilen ecelden maksat ise ahiretteki zamandır görüşünü bildirir.⁹³

Âyet, ‘ecel’ ile ilgili olmakla beraber, müminleri teşvik ederek düşman ile karşılaşırken cesaretli olmalarının gerekliliğini haber vermektedir. Dolayısıyla düşmandan kaçmanın müminlere her hangi bir yarar sağlamayacağını da bildirmektedir.

⁹¹ Nahl, 16/61.

⁹² Heyet, *Kur’ân Yolu*, I/684.

⁹³ Taberî, age. XXII/673.

Çünkü hiçbir insan eceli gelmeden, süresi bitmeden ölmeyecektir. Hatta en tehlikeli olayların arasına dalsa da insanların oraya girenin kurtuluşu olamaz dedikleri yerlerde bile eğer ecel gelmemiş ise ölüm gelip yakalayamaz.⁹⁴ “Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O’dur. Bir de O’nun katında muayyen bir ecel günü vardır.”⁹⁵

Hiz. Peygamberin de ‘ecel’ (أجل) kavramını kullandığı ve sahabelere ecel konusunu somut bir şekilde anlattığı bilinmektedir. İbn Mes’ud (r.a.)’un ifadesine göre “Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hattın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinat eden bir kısım çizgiler çekti. Rasûlullah (s.a.v) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: “Şu çizgi insandır. Şu onu saran kare çizgisi de eceldir. Şu dışarı uzanan çizgi de onun amelidir. Bu amel çizgisini kesen şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku, yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse ecel oku değer.”⁹⁶ buyurarak kişinin ecelinden kurtulamayacağını haber vermiştir. Gerek Kur’ân âyetlerinde, gerekse Hiz. Peygamber’in hadislerinde, ölüm ve ölümü çağrıştıran kavramlar zikredilerek konuya dikkat çekilmiştir.

3.5. Likâ (لقاء)

Sözlükte karşılaşmak, görüşmek, kavuşmak, anlamına gelen ‘Likâ’ (لقاء) kavramı aynı zamanda “Lukıyy ve Mülakat” olarak da zikredilmektedir.⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de 54 yerde geçen ‘likâ’ (لقاء) kavramı değişik anlamlara gelecek şekilde farklı âyetlerde kullanılmıştır.⁹⁸ Konumuzla ilgili olarak ise, öldü anlamında gelen “lekiyel mevî” (لقيا الموت) şeklinde kullanılmıştır. ‘Likâ’ (لقاء) kavramı farklı anlamlar taşımaktadır. Burada ölüm ve ahirette Allah’la (c.c) karşılaşma ile ilgili anlamını vereceğiz.

3.5.1. Ölüm: Ölüm ile karşılaşma anlamında kullanılan ‘likâ’ (لقاء) kavramı, Cum’a sûresi 8. âyette şöyle geçmektedir: “De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm,

⁹⁴ Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku’l-Tenzil*, Ravza Yayınları İstanbul tsz. II/406.

⁹⁵ En’âm, 6/2.

⁹⁶ Buhârî, Rikak, 3; Tirmizî, Ebi İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, Kıyamet 23, 2456.

⁹⁷ İsfehani, age. s. 453; Polat, Selahattin, ‘*Likâ*’, DİA. Ankara 2003, XXVII/190.

⁹⁸ Abdalbaki, age. II/1044.

muḥakkak ki sizi bulacaktır. Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz.” Âyet-i Kerime müşriklere hitaben nazil olmuş olmakla beraber hem o zaman ki muhataplara hem de onların dışındaki tüm insanlığa yöneltilen önemli bir uyarıdır. İnsanların çoğu zaman unuttuğu, fakat nerede olurlarsa olsunlar yakalarını bırakmayacak olan bir gerçeği gönüllerine yerleştirmektedir. Bu hayat bir gün elbet son bulacaktır. Allah'tan uzak olursa bile, nihâyetinde O'na dönüşle sonuçlanacaktır. Ondan kaçanların ona sığınmaktan başka çareleri yoktur. O'na dönüşten sonra sorguya çekilmek, yaptıklarının karşılığını vererek gerçekleşecektir. Âyet bundan kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını “Mülakikum” (ملاقيكم) kavramı ile haber verir.⁹⁹

Âl-i İmrân sûresi 143. âyette “*And olsun ki siz ölümle yüz yüze gelmezden önce onu temenni ederdiniz. İşte şimdi onu karşınızda gördünüz.*” buyrulmuş onları temennilerinin gerçekleştiğini haber verir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere bazı tecrübeli sahâbîler Uhud savaşına çıkmadan önce yapılan müzakerede, Medine'de kalıp savunma savaşı yapmayı tercih etmişlerdi. Ancak savaş tecrübesi olmayan, özellikle Bedir Savaşı'nda bulunmamış olan sahâbîler, Bedir'e katılanların Allah katındaki derecelerinin yüceliğini ve sevaplarının çokluğunu öğrenince böyle bir fırsatın kendileri için de doğmasını dilemişlerdi. İşte Uhud Savaşı öncesinde bu Müslümanlar Hz. Peygamber'e düşmanla meydan savaşı yapmak istediklerini, gerekirse seve seve canlarını feda edeceklerini bildirdiler ve “Bizi düşman karşısına çıkar ki kendilerinden korktuğumuzu sanmasınlar” dediler. Gençlerin ısrarlı olduklarını gören Hz. Peygamber onların görüşüne uyarak meydan savaşı yapmak üzere Uhud'a geldi. Ancak düşmanın şiddetli saldırılan neticesinde Müslümanlar yetmiş dolayında kayıp verdiler, birçoğu da yaralandı. Bu arada Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberi de yayılınca müminlerden büyük bir grup büsbütün ümitlerini yitirdiler ve düşmanın şiddetli saldırıları karşısında dayanamayıp geri çekilmek durumunda kaldılar. Bir kısmı paniğe kapıldı ve savaş alanını terk etti.¹⁰⁰ Savaşa çıkılırken temenni ettikleri savaş onların önlerine sürülüyordu. Ve bu şekilde yola çıktılar. Hatta Ashab'tan bazıları “Hz. Peygamber'le birlikte düşmanla karşılaşırsak şöyle yaparız böyle yaparız.” diyorlardı. Yüce Allah onları bu

⁹⁹ Kutup, age. XIV/478.

¹⁰⁰ Heyet, *Kur'an Yolu*, I/680.

temennileriyle imtihan etti ancak onların hepsi bu imtihanda Allah'a verdikleri sözde sadık olmadılar. Bu sebeple Allah (c.c) bu âyeti inzal buyurdu.¹⁰¹ Bu âyette onların bu davranışları kınanmaktadır.

Âyet-i kerimede “ölümü arzuluyordunuz.” buyruğu, “siz ölüm ile karşılaşmadan önce şehâdeti temenni ediyordunuz” anlamında kullanılmıştır. Müslümanların şahadeti temenni etmeleri sabır ve sebat etmeye alışmaları, şehâdetin ulvi bir makam olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Yoksa kâfirlerin kendilerini öldürmelerini istemeleri anlamında bir temenni değildir. Çünkü böyle bir temenni masiyettir. Âyet, şehitliği arzulayıp, daha sonra ölümle karşılaşınca kaçıp, yenilip bozguna uğrayan kimseler hakkında bir sitemdir.¹⁰² Ölüm olgusunun gerek Âli İmrân 143.âyette, gerekse Cum'a sûresi 8. âyette “Likâ” kavramı ile ifade edilmiş olması mümin/müşrik herkesin onunla karşılaşacağı ve kendisinden kaçınılmayacak bir gerçek olmasındandır.

3.5.2.Ahirette Allah'la (c.c) Karşılaşma: ‘Lika’ (لقاء) kavramı müşriklerin ahireti inkârlarından dolayı kıyamet günü ahiretle karşılaşacaklarını, pişman olacaklarını haber vererek karşılaşma anlamında da kullanılmıştır. Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de “*Ey cin ve insan topluluğu! İcinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyarayan peygamberler gelmedi mi?*”¹⁰³ âyeti ile insanlar ve cinler tarafından inkâr edilse bile ölüm ve ahiret hayatı ile karşılaşılacağını ondan kaçmanın imkânsız olduğunu haber verir.

Ahirete ulaşmayı inkâr eden ve dünya hayatında kendilerine refah verilen kişiler : “*Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandı; Sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer.*”¹⁰⁴ *Derler. Ancak “âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yapmakta oldukları amellerden başka bir şey için mi cezalandırılırlar!”*¹⁰⁵ *Elbetteki hayır. “dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi*

¹⁰¹ Taberî, age. VI/94.

¹⁰² Kurtubî, age. V/339.

¹⁰³ En’âm, 6/130.

¹⁰⁴ Mü’minûn, 23/33.

¹⁰⁵ A’raf, 147.

*bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unutturuz*¹⁰⁶ Kur’ân, yaptıklarından dolayı şu muamele ile karşılaşacaklarını şöyle haber verir. “(O gün onlara şöyle diyeceğiz:) Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk; yaptıklarınızdan ötürü ebedî azabı tadın!”¹⁰⁷ “Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unutturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!”¹⁰⁸

Yukarıda verdiğimiz âyetler, inkâr ehlinin başta ahireti daha sonra öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve bununla karşılaşmaları, ‘likâ’ (لقاء) kavramı ile ifade edilerek ölüm ile karşılaşacakları haber verilmiştir.

3.6. Katl (قتل)

‘Katl’ (قتل) kavramı adam öldürme demektir. Diğer bir ifade ile bir kişinin ölümünün başka biri tarafından haksız bir şekilde gerçekleştirilmesidir. ‘Katl’ (قتل) Ruhun bedeni terk etmesi ile gerçekleşir. Ancak ruhun bedeni terk etmesi, bir etkinin sonucu sayılınca buna ‘katl’ (قتل) veya ‘kâtâl’, (قتال) kendiliğinden olunca buna mevt/ölüm denir.¹⁰⁹ Bir şahsın hayatına haksız yere son verme, adam öldürme suçu olan katlin, sözlükte bir insanın bir başka kimseyi öldürmesi şeklinde geniş anlamı vardır. İslam hukukunda ‘katl’, bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını ifade eder. Bu fiili işleyene ‘kâtil’, (قاتل) öldürülene ‘maktûl’ (مقتول) denir.¹¹⁰ Ölüm anlamında olan ‘katl’ (قتل) Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte 170 yerde geçmektedir. Kur’ân’ın haber verdiğine göre ilk kan döken kimse (kâtil) (قاتل) Hz. Âdem’in oğlu Kabil’dir.¹¹¹

3.7. Şehadet (شهادة)

Şehadet kökünden türemiş olup Arapça bir kelime olan şehit, (شهيد) “bildiğini açığa vuran”, “getirdiği haberde şüphe bulunmayan”, “herhangi bir meseleye şahit olan”

¹⁰⁶ A’râf, 7/51.

¹⁰⁷ Secde, 32/14.

¹⁰⁸ Câsiye, 45/34.

¹⁰⁹ İsfehani, age. s. 393.

¹¹⁰ Bardakoğlu, Ali, ‘Katl’, DİA. Ankara 2002, XXV/45.

¹¹¹ Maide, 5/30.

gibi anlamlara gelmektedir.¹¹² Kur'ân-ı kerim'de 35 yerde şehit (شهيد) olarak kullanılan kelime 20 yerde de şüheda olarak geçmektedir.¹¹³ Kur'ân-ı Kerim'de değişik anlamlarda kullanılan şehit kelimesinin Allah yolunda öldürülme ile ilgili yönüne değineceğiz.

Ölümü çağrıştıran kavramlardan biri olan şehit kavramı Allah yolunda öldürülen, canlarını feda eden müminler için kullanılmaktadır. Gerek müminler gerekse inkârcılar için ölüm farklı kavramlarla ifade edilirken şehitlerin ulvi makamlarından dolayı ölümleri sadece şehitlik kavramı ile ifade edilmektedir.

Şehitlerin ulvi makamlarını ifade eden âyetlerden biri şöyledir: “Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, bilakis Rableri katında diridirler. Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklandırılır, arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere, kendilerine korku olmadığını ve kendilerinin üzülmeceklerini müjde etmek isterler.”¹¹⁴ Şehitler Allah yolunda öldürülmelerinden dolayı mükâfatlandırılmışlardır. Diriler gibi rızıklandırılırlar. Yeme, içme, konuşma noktasında canlılar gibi özelliklere sahiptirler.¹¹⁵

Şehitlere ölü demek doğru değildir. Zira ölü, lezzet almaz, nimetleri idrak edemez. Hâlbuki Allah yolunda öldürülen kimse hayatta ve nimetler içerisinde, güzel bir hayat sürdürmekte, cennet yiyeceklerinden rızıklandırılmaktadır. Onlar berzah âleminde ve orada nimetlendirilmektedirler. Fakat biz onları göremeyiz bu yüzden de diri olduklarını bilemeyiz.¹¹⁶

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (v.1339/1942) şehitlerle ilgili âyette ruhların başlı başına beden cevherinden başka birer cevheri bulunduğuna ve bunun öldükten sonra duyarlı bir halde kaldığına yani ruhun baki kaldığına bir işaret vardır. Çoğu sahabe ve tabiinin görüşü bu yöndedir. O halde meselenin şehitlerle sınırlandırılması

¹¹² Isfehâni, age. s. 269-271.

¹¹³ Abdülbaki, age. I/645.

¹¹⁴ Âl-i İmrân, 169-170.

¹¹⁵ Zemahşerî, Cârullah Ebî Kasım Mahmud b. Ömer, *El-Keşşaf an-Hakaiku Ğavamidu't-Tenzil ve Uyunu'l-Akavil, Fi Vucuhu't-Te'vil*, Mektebetu Abikan, Riyad 1998, I/658.

¹¹⁶ Taberî, age. VI/230-233.

onların makamlarının Allah katında yüksekliğini göstermek içindir.¹¹⁷ Onları ne somut olarak nede duygusal planda ölü saymak doğru değildir.

Şehitlik, bir müminin dünya hayatında elde edilebileceği en şerefli, en saygıdeğer mertebedir. Allah (c.c)’ın cennet ehlini sayarken peygamberlerin yanında şehitleri de sayması onların ne kadar şerefli bir mertebede olduklarını gösterir. Bütün müminler gibi şehit olanlarında dünya hayatındaki imtihanları biter. Ölümüne, Allah’a ve Resulüne kavuşma olarak yaklaşmaları sebebiyle büyük bir şerefe ulaşmış olurlar. Artık onlar için ahirette sunmak üzere ecir toplama ve salih amelde bulunma imkânı son bulmuştur. Allah (c.c) âyet-i kerimede “And olsun, eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, Allah’tan olan bir bağışlanma ve rahmet, onların bütün toplamakta olduklarından daha hayırlıdır.”¹¹⁸ diyerek onların cennete kavuşmak için en büyük ecri topladıklarını ve büyük nimetlere kavuştuklarını bildirir.

3.8. Nevm (نوم)

Uyku anlamında olan ‘nevm’(نوم) kavramı Kur’ân-ı Kerim’de 9 yerde geçmektedir.¹¹⁹ Uyku anlamında kullanılan ‘nevm’ (نوم) Kur’ân-ı Kerim’de ölümü çağrıştıran kavramlardan olup, ölüm manasında kullanılmıştır. Ölüm manasında kullanılan âyet şu şekildedir: “Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.”¹²⁰ Bütün insanların, bedenlen öldüklerinde canlarını alan ve henüz ölmemiş olanları da uyku halinde ölü gibi yapan Allah’tır; O, böylece ölümlerine hükmettiklerini hayattan koparır, diğerlerini de kendisinin koyduğu bir mühlet için salıverir.¹²¹

Yüce Allah, ecelleri geldiğinde ruhları bedenlerden alır. Bu, büyük ölümdür. Yine Allah, ölmemiş olan ruhları da, uykularında öldürür. Bu da küçük ölümdür. Bu âyet, ibret alınmak içindir. Yani, Allah ruhları iki şekilde alır. Biri gerçek mânâda tam bir

¹¹⁷ Elmalılı, age. II/423.

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/157.

¹¹⁹ Abdalbaki, age. II/1273.

¹²⁰ Zümer, 39/42.

¹²¹ Esed, Muhammed, *Tefsiru'l-Mesaj*, İşaret Yayınları, (Terc. Cahit Koçak Ahmet Ertürk) İstanbul 2000, III/945.

alıştır ki Buna “ölüm” denir. Diğeri ise uyku ölümüdür. Çünkü uykudaki kimse, görememek ve işitememek hususunda ölü gibidir.¹²²

3.9. Kadâ (قضاء)

Kadâ, (قضاء) Bir işi tamamıyla kesip atmak, kesin hükmü verip uygulamaktır.¹²³ Kur’ân-ı Kerim’de ölüm manasında kullanılan ‘kadâ’ (قضاء) kelimesi türevleriyle beraber 63 yerde kullanılmaktadır.¹²⁴ ‘Kadâ’ (قضاء) ilahi ve beşeri olmak üzere iki yönlüdür.¹²⁵ İlahi yönlü olana örnek âyet şudur: “Allah'ın emri gelince de hak uygulanır ve o zaman bâtılı seçenler hüsrana uğrayacaklardır.”¹²⁶ âyette ‘kudiyê’ (قضى) olarak geçmekte olup Allah’ın emrinin uygulanması manasında kullanılmıştır. Beşeri olan yönüne örnek olan âyet ise şu şekildedir: “Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında (kudiyê) (قضى) adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.”¹²⁷ Ahirette her ümmet, Allah’ın huzuruna Peygamberleriyle birlikte çıkacak, onların yapmış olduğu ameller ve kendilerini koruyan Melekler, o ümmetlerin dünyada yaptıklarına dair şahitlik edeceklerdir. Neticede aralarında hüküm verilecek, herkese layık olduğu ceza veya mükâfat verilecek, hiçbir kimseye zulmedilmeyecektir.¹²⁸

Kur’ân-ı Kerim’de kullanılan ‘kadâ’ kelimesi Hz. Musa ile ilgili âyette ölüm manasında kullanılmıştır. “Musa da ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu.”¹²⁹ âyette kavram (قضى عليه) olarak geçip ölüm manasında kullanılmıştır. Hz. Musa şehre girdiğinde Kıpti ve İsrailoğullarından ikisinin kavga ettiklerini görmüş, İsrail oğlunun yardım istemesi üzerine Hz. Musa Kıpti’ye bir yumruk atarak ölümüne sebep olmuştur.¹³⁰ Kadâ kavramının ölüm anlamında kullanıldığı diğeri âyet ise şöyledir:

¹²² Sabunî, age. V/340.

¹²³ Yazır, age. VI/262.

¹²⁴ Abdalbaki, age. II/951.

¹²⁵ Isfehani, age. s. 406.

¹²⁶ Mü’min, 40/78.

¹²⁷ Yûnus, 10/47.

¹²⁸ Taberî, age. XII/188.

¹²⁹ Kasas, 28/15.

¹³⁰ Endelüsî, Ebû Hayyân, Mahmut b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993, VII/104.

“Keşke onunla (ölümümle) her iş olup bitseydi!”¹³¹ Kıyamet gününde kitabı sol elinden verilen kişi şöyle temenni edecektir: Keşke o ilk ölüm işi bitirip her şeyi kesip atan olsaydı da beni bu felâketten, bu dehşetli olaydan kurtarsaydı. Bu yalnız, “keşke ölmekle iş bitseydi,” diye geçmişle ilgili bir temenni değil, ölümden kaçan o adamın, gördüğü bu felaket içinde bir daha ölmeye razı olup da onu şimdi bir kurtuluş çaresi olmak üzere hasretle arzuladığını kıyametin ölümden çok şiddetli olacağını ifade eder.¹³²

3.10. Helâk (هالك)

Bir şeyin ortadan kalkması, ‘azap’, ‘korku’, ‘fakirlik’, ‘öldürmek’, ‘Ölüm’¹³³ gibi anlamlara gelen helâk, (هالك) Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle birlikte 68 yerde geçmektedir.¹³⁴ Helâk (هالك) kavramı Kur’ân-ı Kerim’de ölüm anlamında değişik yerlerde kullanılmıştır. Ölüm anlamında geçen âyet şöyledir: “Senden fetva isterler, de ki: “Allah size ikinci dereceden mirasçılar hakkında fetva veriyor: Şayet çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı kız kardeşe kalır.” İbn Abbas tefsirinde âyette geçen heleke’yi (هلك) Ölüm (mevt) (موت) manasında açıklamıştır.¹³⁵ ‘Hâlîk’ (هالك) kavramının ölüm anlamında kullanıldığı başka âyet ise şöyledir: “Musa, tayin ettiğimiz müddette milletinden yetmiş kişi seçti; onları sarsıntı tutunca dedi ki: Rabbim! Dileseydin daha önce beni ve onları yok ederdin, aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi yok eder misin? Bu, Senin imtihanından başka birşey değildir, bununla dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin; bizim dostumuz Sensin; bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bağışlayanların en iyisisin.” Hz. Musa’nın kavminden bir kısmının buzağıya tapması ile ilgili meselede helak kavramı ölüm anlamında kullanılmıştır.

Tebük Gazvesine katılmayarak geride kalan münafıklar hakkında nazil olan âyette ‘hâlîk’ kavramı âyette ‘yuhlikun’ (يهلكون) olarak geçmekte olup ölüm anlamında kullanılmıştır. “Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi

¹³¹ Hâkka, 69/27.

¹³² Yazır, age.VIII/317.

¹³³ Isfehânî, age. s. 545.

¹³⁴ Abdalbaki, age. II/1291.

¹³⁵ İbn Abbas Abdullah, *Tefsir İbn Abbas*, el-Mektebetu’l-Arabiyye el-Suudiyye, Mekke tsz. I/298.

onlar, “Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık” diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor.”¹³⁶ Münafıkların Allah'ın adına yalan yere yemin etmeleri, çetin bir azapla cezalandırılmalarına, helak olmalarına sebep olacaktır.¹³⁷

3.11. Firâk (فراق)

Ayırmak, bölmek, anlamına gelen firâk (فراق) kavramı¹³⁸ Kur'ân-ı Kerim'de türevleriyle birlikte 72 yerde geçmektedir.¹³⁹ Firâk (فراق) kavramının ölüm (dünyadan ayrılık) anlamında kullanıldığı yerlerden biri Kıyamet sûresi'nin 28. âyetidir: “*Dikkat edin; can boğaza gelip köprücük kemiklerine dayandığı zaman: “çare bulan yok mudur?” denir. Artık ayrılık vaktinin geldiğini sanır.*”¹⁴⁰ Can çekişen, nefesi tıkanan, ölmek üzere olan kişi o anda anlar ki O, yani başına gelen hakkın emri tam ayrılıktır, sevgilisinden, sevgili dünyasından ve nimetlerinden ve bütün uzuvlarının birbirlerinden “elveda, elfirâk!” diye diye acı ve keder içinde yaşadığı tam ayrılıktır.¹⁴¹

3.12. Fenâ (فناء)

Sözlükte ‘geçici olmak, ölmek, yok olmak gibi anlamlara gelen fenâ (فناء) kavramı genellikle var olmak, sürekli olmak anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılır.¹⁴² Kavram Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde geçmekte olup bir yerde ölüm anlamında kullanılmaktadır. “*Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.*”¹⁴³ âyet Yüce Allah'tan başka bütün varlıkların yok olmaya maruz olduklarını bildiriyor. Yeryüzünde yaşayan herkes fânidir hiçbir mahlûk bu dünyada ebedî bir biçimde yaşayacak değildir. İnsanlar da, cinler de tamamen öleceklerdir.¹⁴⁴

¹³⁶ Tevbe, 9/42.

¹³⁷ Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, Mektebet-u Mustafâ Babil, Mısır 1946. X/126.

¹³⁸ Isfehanî, age. s. 377.

¹³⁹ Abdalbaki, age. II/895.

¹⁴⁰ Kıyamet, 75/27-28.

¹⁴¹ Elmalılı, age. VIII/183.

¹⁴² Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.176.

¹⁴³ Rahman, 55/26.

¹⁴⁴ Bilmen, age. VII/3371.

4. Kıyamet (İnsanlığın Ölümü)

Kıyamet, hem dünyanın sonunda yaşanacak olan muazzam felaketle birlikte bütün canlıların ölümünü ve kâinatın yok olacağını, hem de bu yaşananlardan sonra insanların hesap vermek üzere diriltilmelerini ifade eder.¹⁴⁵ Kur'ân, kıyametin vuku bulması halinde tüm insanlığın ölümünü ve o gün yaşanacak olanları bildirir. İnsanların böyle bir günden sakınmaları gerektiğini ve tedbirli olmalarını da ister. Kıyamet gününün dehşetini şu âyetlerle haber verir: *“Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar kararıp döküldüğünde, dağlar sallanıp yürütüldüğünde, gebe develer salıverildiğinde, vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, ruhlar bedenlerle birleştirildiğinde, diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda, hangi günah sebebiyle öldürüldü diye? Amellerin yazılı olduğu defterler açıldığında, gökyüzü sıyrılıp alındığında, cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yaklaştırıldığında, kişi neler getirdiğini öğrenmiş olacaktır.”*¹⁴⁶ Bu, alışlagelen her şeyin bütünü ile değişiminin sergilenmesidir. Varlığı kuşatan kapsamlı alt üst oluşun tablosudur. Bu değişim gökteki ve yerdeki tüm cansız varlıkları kuşattığı gibi insanlardan uzak yaşayan yırtıcı hayvanları da onlarla yaşayan evcil hayvanları da içine almakta, bütün insanların gönüllerine ve ruhlarına ulaşmakta ve tüm işlerin düzenine el atmaktadır. Öyle ki bu inkılap esnasında gizli olan her şey açığa çıkmakta, bilinmeyen her şey anlaşılıp bilinmekte, sorgu ve ayrılma yerinde her insan daha önceden hazırladığı azığının ve mahsulünün önünde durmaktadır. Etrafındaki her şey kasırgaya tutulmuş, baştan sona alt üst olmuş değişmiştir.¹⁴⁷ Kur'ân'da gayet canlı bir şekilde tasvir edilen kıyamet gününde, insanın iç dünyasının gözler önüne serilmesi, aslında Allah'ın, bu dünyada ulaşmasını arzu ettiği bir durumdur. Çünkü kendi nefisini muhasebeye çeken bir kimse, kendi eksikliklerini tespit eder ve bunları giderme yolunda çalışır, iç dünyasında saklamak zorunda hissedeceği ve deşifre olmasından korkacağı hiçbir şey olmaz.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlmî Kelam, Bilmen Yayınları, tsz. s. 319.

¹⁴⁶ Tekvîr, 81/1-14.

¹⁴⁷ Kutup, Seyyid, *Fî Zılâl-il-Kur'ân*, (Trc. Bekir Karlığa; M. Emin Saraç; İ. Hakkı Şengüler) Hikmet Yayınları, İstanbul 1971, XVI/48.

¹⁴⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, Ankara Okulu Yayınları, (Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın) Ankara 2000, s. 184,

Ölen her insanın kıyameti kopmakla beraber bütün insanların aynı anda beraber ölümü tatmaları da kıyamet olgusu ile gerçekleşmektedir. Bu gerçeği Kur'ânşöyle haber verir: “*Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir.*”¹⁴⁹ Sûra üfürülür. Sûr, İsrâfil (a.s.)'in, Allah'ın emriyle üfleyeceği bir boynuzdur. Üflemekten kasıt, korku üflemesinden sonra meydana gelecek olan “ölüm üfürmesi”dir. Göklerde ve yerde olanların tümü ölü olarak düşer. Arş'ı taşıyan melekleri, huriler ve ğilmânlar gibi, Allah'ın, kalmalarını istediği kimseler hariç herkes ölür. Sonra Sûr'a, başka bir üfleniş ile üflenecektir. Bu da, diriltme üfleyişidir. O zaman bütün ölmüş olan mahlûkât kabirlerinden kalkıp kendilerine verilecek emri beklerler.¹⁵⁰

4.1. Ölüm Sarhoşluğu (Sekeratü'l-Mevt)

Kur'ân-ı Kerim, ölüm esnasında yaşananların başkaları tarafından bilinmediğini haber verir: “*Hele can boğaza dayandığı zaman, o vakit siz bakar durursunuz, O anda biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmezsiniz.*”¹⁵¹ Sekr, kişi ile akli arasına giren, akli gideren hal demektir. Kur'ânî bir terim olan “Sekeratü'l-Mevt” terimi “İnsanın ölümüne delalet eden ölüm baygınlığı” manasına gelir.¹⁵² Kur'ân-ı Kerim, sekeratü'l-mevt'ten şu şekilde haber verir: *Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir, ey insan, işte bu senin öteden beri korkup kaçtığın şeydir.*¹⁵³ Âyet ölüm olgusunun sekerat ile başladığını haber verir. Çünkü ruhun bedenden ayrılması ile gerçekleşen ölüm, sekerat ile başlar. Sekeratı (ölüm anını) yaşayan insan çeşitli sıkıntılarla karşılaşır. Canın çıkışı doğrudan ruhu ilgilendiren bir olay olduğundan sekerat anında acı ruhun bütün parçalarına ulaşır. Bedenin tümüne yayılmış olan ruha sızar. Çünkü bütün damar, kas, mafsalsal ve her kılın ucundan çıkarılan ruhtur. Gazâli, ölüm anı ile ilgili olarak: “kişi can çekişmenin dışında, karşılaşacağı keder, korku ve azaptan başka hiçbir şey olmasaydı bile sadece ruhunun çıkış anındaki sancılar onun hayatını zehir etmeye, neşesini kaçırmaya, onu gafletten uzaklaştırmaya yeterdi. Sekeratı yaşayan bir insanın haykırarak yardım isteyemeyişi acı ve sancının her tarafını kaplamış olup kendisinde yardım isteyecek kadar derman

¹⁴⁹ Zümer, 39/68.

¹⁵⁰ Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Daru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut 1971. V/351.

¹⁵¹ Vâkıa, 56/83-85.

¹⁵² Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonra Hayat*, Tekin Yayınları, Konya tsz. s. 28.

¹⁵³ Kaf, 50/19.

bırakmamasındandır.” der.¹⁵⁴ Ölüm sekeratı iman ve inkâr ehli için şiddet yönünden farklı olmakla beraber hiç kimsenin kendisinden kurtulamayacağı bir olgudur. Kur’ân inkârcıların ölüm anını şu şekilde haber verir: “*Bu zalimleri can çekişirlerken melekler ellerini uzatmış, “Canlarınızı verin, bugün Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden, O'nun ayetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü alçaltıcı azapla cezalandırılacaksınız derken bir görsen!”*¹⁵⁵ “*Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve “Tadın yakıcı cehennem azabını” (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!*”¹⁵⁶ âyet-i kerimeler kâfir ve zalimlerin ölürken azap görececeklerini beyan etmektedirler. Kur’ân, müminlerin ölüm anlarının daha acısız ve selamet içerisinde geçtiğini ise şu şekilde haber verir: “*(Onlar,) meleklerin, “Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin” diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.*”¹⁵⁷

Mü'minin ölüm esnasında melekler tarafından müjdelenişi ve meleklerin onu Allah'a kavuşma sevincine daldırarak yumuşaklıkla muamele edişleri; müminin de Rabbine kavuşma sevinci içinde oluşu sanki hiçbir şey duymamışçasına kendisine ölüm acılarını kolaylaştırır.¹⁵⁸ Öte taraftan Hz. Peygamberin vefatı ile ilgili Hz. Aişe validemiz tarafından nakledilen hadisi şerifler ise ölüm anında çekilen sıkıntı hakkında önemli bilgi vermektedir. Peygamberimizin (s.a.v) son hastalığında yanlarında bir kap içerisinde su vardı. Rasulullah (s.a.v) mübarek ellerini suya daldırıp yüzüne sürüyor ve şöyle diyordu: “*Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhakkak ölümün sekeratı vardır.*” sonra ellerini kaldırıp : “*Refiku'l-A'la*” diyor, ta ki ruhu kabz olunup eli aşağıya düşünceye kadar.¹⁵⁹ Diğer bir rivayette de Hz. Aişe: Rasulullah (s.a.v), benim midemle boğaz çukurum arasında (göğsümde) olduğu halde vefat etti. Rasulullah (s.a.v) den gördüğüm şeyden sonra, ölümün şiddetini kimse için çirkin saymam.”¹⁶⁰ Buyurarak ölüm anının herkes için şiddetli geçmesinin tabii bir durum olduğunu haber verir.

¹⁵⁴ Gazâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Ölüm Ve Ölümden Sonraki Hayat*, (trc. Ali Fuat Arslan) Saadet Yayınları, İstanbul tsz. s. 62.

¹⁵⁵ En'am, 6/93,

¹⁵⁶ Enfâl, 8/50.

¹⁵⁷ Nahl, 16/32.

¹⁵⁸ Toprak, age, s. 32.

¹⁵⁹ Buhari, Muhammed b.İsmail, *el-Camiu 's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul tsz. Rikak 42.

¹⁶⁰ İbn Mâce, Cenaiz, 64.

4.2. Ölüm Meleği (Melekü'l-Mevt)

Kur'ân-ı Kerim, melekleri tarif ederken onların Allah'ın emirlerini harfiyen yerine getirdiklerini haber verir.¹⁶¹ Allah'ın elçisi olan melekler başlarına buyruk hareket etmez, kendilerine hangi vazife verilirse yerine getirirler. Dört büyük melekten biri olan Azrail (a.s) de ölüm meleği olarak görevlendirilmiştir. Kur'ân onu şöyle tarif eder: “*Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak sonra rabbinize döndürüleceksiniz.*”¹⁶² Âyet Azrail (a.s) in ruhları almakla görevlendirilmiş bir melek olduğunu haber verir. Ölüm meleğinin vazifesinin sadece canları almak olması, onunla meşgul olması bu işten gafil olmayacağına, eceli gelenin kendisinden kurtulamayacağına işaretler. Ayrıca âyette geçen ‘canlarınızı alacak’ cümlesi ruhların baki kaldığına işaretler.¹⁶³

5. Tarihi Süreç İçerisinde Ölüm Olgusu

Ölüm, eski çağların düşüncesinde, hayatın sıradan bir olayı olarak, her an gerçekleşecek bir hadise şeklinde algılanırdı. Bununla birlikte tarih boyunca insanoğlu ölüm üzerinde düşünmüş, ölüme çareler aramıştır. İnsan kendisine var oluşsal gerçekliği kabullenmeyi telkin eder, ölümden kurtulmak için boş hayallere kapılmamayı da öğütler.

Ölümün nihai gerçeğimiz olduğunu görmek, birçoğumuza tatsız gelebilir. Hatta bazılarımız ölümü kabullenmeyi bir zayıflık işareti olarak görebilir. Oysa durum tam tersidir. Ancak güçlü, olgun ve imanı kuvvetli kişiler ölümü doğallığı içinde kabullenirler. Geçmiş toplumlardan bir kısmı ölümü, tesadüfî nedenler sonucu kötü niyetli, hain ruhların ve büyücü gibi varlıkların hile ve düzenbazlıkları sonucu gerçekleşen bir olay şeklinde açıklamaya çalışmış, bazıları ise ölümü, tanrıya karşı işlenmiş bir suçun cezası olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁴ Antropologlar, geçmiş kavimlerin ölüme korkunç bir nesne olarak bakmadıklarını ölüme daha sağduyulu yaklaşarak, sık sık anma törenleri düzenlediklerini söylemektedir. Zira onlar ölümü bir yok oluş değil,

¹⁶¹ Bkz. Tahrim, 66/6.

¹⁶² Secde, 32/11.

¹⁶³ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXV/177.

¹⁶⁴ Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 12.

insan için son bir terfi, hayatın zirvesi ve sonsuzluğun zevkini tatma olarak algılamışlardır.

Tarihi süreç içerisinde insanlığın ölüme bakışı, onların ahiret inançlarını da etkilemiştir. On binlerce yıl öncesinden günümüze miras kalan lahidler, cenaze ayini izleri, mezarlara konulan çeşitli eşyalar, öteki dünya inancının izlerini taşımaktadır.¹⁶⁵ Mezopotamya'da M.Ö. 2250 yılından kalma Ur şehrindeki kral mezarlarında mobilyalar, müzik aletleri ve kumar malzemelerinin bulunması, mezarlarda silah, şarap ve yiyeceklerin görülmesi, öteki dünyada efendilerine hizmet etmeleri için öldürülen askerlerin kalıntılarının bulunması eski kavimlerin ölümü bir son olarak görmediklerini gösterir.¹⁶⁶

Eski Mısır'da, kuvvetli bir âhiret inancının var olduğu söylenmektedir. Eski Mısırlılar'ın, ölülerini, ceninin anne karnında bulunduğu şekil olan *kurfesâ* halinde yani, çene dizlere değerek oturur vaziyette defnetmeleri, yeniden dirilişe ve yeni bir âleme doğuşa delâlet ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁷ Şüphesiz, Eski Mısırlılar'da izlerine çokça rastlanan ölüm ötesi hayat inancı da, peygamberler vâsıtasıyla bildirilen ilahî tebliğlerden kaynaklanmaktadır. Hz. Yusuf uzun müddet Mısır'da hükümlanlık sürerek bu inancın yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. "*Ben Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim*"¹⁶⁸ âyeti Hz. Yûsuf'un Mısırlılara, âhiret inancını tebliğ ettiğinin açık bir delili olduğu gibi, ölümü bir yok oluş olarak algılamadığını da gösterir. Geçmiş toplumların inancında bazı farklılıklar olsa da, Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen kıyamet, amellerden hesaba çekilme, mizan, sırat, cennet, cehennem gibi hakikatlerin izlerine de rastlıyoruz. Bu âlemin devamlı olduğu inancı taşıyan Hinduizm ve Budizm gibi dinler, ebedî ahiret hayatını bu dünyada aramış, ahiret inancını yok saymış, ölümü bir yok oluş olarak algılamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm Mekkeli inkârcıların ölümü yaşadıkları halde hayatın yalnızca bu dünyadan ibaret gördüklerini şöyle haber verir: "*Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada*

¹⁶⁵ Avnî, M. Ali, *Hayat Nedir*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1945, s. 61.

¹⁶⁶ Jenny Randles-Peter Hough, *Öteki Dünya*, (Çev. M. Harmanlı) Say Yayınları, İstanbul 1994, s. 15-16.

¹⁶⁷ Feracullah, Abdülbâri Ebu Abdullah, *el-Yevmu'l-Ahir beyne'l-Yehudiyeti ve'l-Mesihiyeti ve'l-İslam*, Dâru'l-Vefa, Kahire 1992, s. 31.

¹⁶⁸ Yûsuf, 12/37.

yaşadığımızdır. Kimimiz ölürüz, kimimiz yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece zannediyorlar."¹⁶⁹ bu âyet onların ölümü yok oluş olarak gördüklerini göstermektedir. Ölümü yok oluş olarak algılamaları, onların öldükten sonra dirilmeyi reddettiklerini de göstermektedir. "*Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı(diriltileceğiz)? Bu uzak bir dönüştür.*"¹⁷⁰ demeleri onların ölümün toprağa dönüşmek olduğuna inandıklarına işaret etmektedir.

Tarih boyunca farklı şekillerde algılanan, hakkında çok şey anlatılan ölüm, insanoğlunun değişmez kaderidir. Hiç şüphesiz ölüm, mutlak yokluk değildir. Gazalî ölümü şöyle anlatır: "*Bilmiş ol ki, bir kimsenin eli ve ayağı felç olursa o kimse yerinde kalır. Çünkü o kimse, el ve ayak değildir. El ve ayağı onun âletleridir. O, ise bunları kullanandır. Senin benliğinin hakikat'ı el ve ayak olmadığı gibi, sırtın, karnın, başın ve bedeninin de değildir. Hepsi felç olsa da senin yerinde durman yine mümkündür. Ölümün anlamı bütün vücûdun felç olup, çalışmamasıdır. Elin felç olmasının anlamı, sana itaat etmemesidir. İtaat etmesi için kudret denilen şeye sahip olması icâb eder. Bu kudret, hayvanî cân'dır. Hayvanî cân'ın geçiş yolları olan damarlarda bir tıkanıklık olsa, kudretin ondan geçip itaat etmesi mümkün olmaz. Sana itaat eden bütün beden de bu hayvanî cân vâsıtası ile itaat eder. Demek ki bedeninin mizacı bozulup, itaat edemeyince ona ölüm diyorlar.*"¹⁷¹

Genel anlamda baktığımız zaman, ölüm olgusuna bakışlarının, hangi inançta olurlarsa olsunlar eski milletlerin çoğunda, ölümün bir yok oluş olarak algılanmadığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce Hz. Âdem'e kadar uzanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ahiret inancına atıfta bulunarak "*Her ümmete mutlaka bir nezîr (cehennem azabından uyarıcı) Peygamber gönderilmiştir.*"¹⁷² And olsun ki, her ümmete: "Allah'a kulluk edin, azdırcılardan kaçının" diyen peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola erdirdi, kimi de sapıklığı haketti. Yeryüzünde gezin; peygamberleri

¹⁶⁹ Câsiye, 45/24.

¹⁷⁰ Kâf, 50/3.

¹⁷¹ Gazalî, Ebû Hamid Muhammed, *Kitabû Kimyayı Saadet*, (Çev. A.Faruk Meyan) İstanbul 1976, s. 70.

¹⁷² Fâtır, 35/24.

*yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu görün.*¹⁷³ âyetleri ile Hz. Âdem'den bu yana insanların ölüm ve ölüm ötesi hayat için uyarıldıklarını ortaya koymaktadır.

5.1. Ölümün Zorunluluğu Meselesi

Ölüm olgusunun yeryüzünde var olan bütün canlılar için mukadder olmasının, dünyanın ekolojik dengesi üzerinde çok önemli katkısı ve önemi vardır. “Tabii denge” olarak ifade edilen ekolojik denge, dünyada tabii bir düzen ve varlıklar içinde bir uyum ve insicamın olduğunu, her şeyin tabiiatta belli bir ölçüde belli bir miktarda bulunduğunu ifade eder.¹⁷⁴ Kur’ân, “*Allah’ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin*”¹⁷⁵ *Her şeyi yaratıp nizam veren ve her şeyi bir ölçüye göre belirleyen O’dur.*¹⁷⁶ *Allah gökten yere her işi düzenleyip yönetir.*¹⁷⁷ “*Şüphesiz biz her şeyi belli bir ölçüde yaratmışızdır.*”¹⁷⁸ *Her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.*¹⁷⁹ âyet-i kerimeleriyle kâinatta, tabii bir dengenin var olduğuna dikkat çekmektedir.

Kur’ân, değişik âyet-i kerimelerde âlemde dengenin varlığından bahseder. Göklerin ve yerin bir düzen içinde yaratıldığını,¹⁸⁰ gece ve gündüzün art arda geldiğini¹⁸¹, yer kürenin canlıların yaşamı için uygun hale getirildiğini dağların çeşitli canlı türlerini barındıran bir ekosistem olduğunu¹⁸² haber verir. Diğer taraftan ovaların ziraat ve mesken kurmaya müsait hale getirildiğini, suyun gökten indirildiğini, aynı su ile beslenen toprağın farklı sebze ve meyveler verdiğini¹⁸³, bitkilerdeki biyolojik çeşitliliği,¹⁸⁴ göğün direksiz olduğunu¹⁸⁵ hatırlatarak Yüce Allah’ın her şeyi ölçülü ve

¹⁷³ Nahl, 16/36.

¹⁷⁴ Bayraktar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, DİB. Yayınları Ankara 1992, s. 19.

¹⁷⁵ Mülk, 67/3.

¹⁷⁶ Furkan, 25/2.

¹⁷⁷ Secde, 32/5.

¹⁷⁸ Kamer, 54/39.

¹⁷⁹ Hicr, 15/21.

¹⁸⁰ Bakara, 2/164.

¹⁸¹ En’âm, 6/95-99.

¹⁸² Yûnus, 10/5-67.

¹⁸³ Ra’d, 13/2-4.

¹⁸⁴ Nahl, 16/66-69.

¹⁸⁵ Enbiyâ, 21/31-32.

dengeli yarattığını bizlere haber verir.¹⁸⁶ Bütün kâinatı bir denge ve düzen üzerine yaratan Yüce Allah'ın, canlıları ekolojik dengenin dışında tutması düşünülemezdi. Kâinattaki ekolojik dengenin tamamlanması için canlılara ölüm olgusu zorunlu kılınmıştır.

Bu sebeple biraz dikkatli düşününce ölümün çok kötü bir şey olmadığını hepimiz anlarız. Çünkü insanlar zekâ, kabiliyet, sağlık gibi durumlar itibariyle dünya hayatında eşit olmadıkları gibi fakirlik, zenginlik, mutluluk, mutsuzluk gibi imkânlarda da eşit değildir. Dolayısıyla ahiret inancını taşıyan bir insan, “*O ki hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.*”¹⁸⁷ âyet-i kerimesini hayatında ölçü alır ve ölümün öte dünyada hesap vermek için, bir geçiş olduğunu düşünür.

Diğer taraftan dünyadaki ekolojik dengenin sağlanması için de, ölüm Yüce Allah'ın bütün canlılara bir lütfudur.

Dünyadaki imkânların kısıtlı olması da, ölümü zorunlu kılmaktadır. Ölüm olmasaydı başta insan olmak üzere diğer canlıların hayatlarını sürdürmeleri zorlaşır. Hem ekonomik sıkıntılar, hem de toplumsal sorunlar yaşanacaktı. Dünya çekilmez ve yaşanamaz hale gelecekti. Farz edelim ki dedemizin dedesi hastalıklı, perişan, bitkin, yatalak haliyle bugün hala yaşamış olsaydı, ne kadar zor bir durum olurdu. Bu örneğin bütün toplumlarda yaşandığını düşünecek olursak, aslında ölümün gerekliliği ve ölümden korkmanın yersiz olduğu ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında ekolojik denge ve hayatın devamı ölüme bağlıdır. Ölüm keyfiyet değil, bir zarurettir. Eğer dünyaya gelen bütün canlılar ölmese, dünya bunları içinde barındıramayacaktı. Bu sebeple ölüm yeni nesillerin doğup büyümeleri ve yaşayabilmeleri için vazgeçilmez bir rol oynamaktadır.¹⁸⁸

5.2. Ölümsüzlük Arzusu

Ölümsüzlük Kur'an-ı Kerim'de, 'huld' kelimesiyle ifade edilmektedir. 'Huld', sürekli olsun veya olmasın uzun bekleyiş anlamına gelmektedir. Beka ve devamlılık

¹⁸⁶ Rûm, 30/20-25.

¹⁸⁷ Mülk, 67/2.

¹⁸⁸ Karaca, age. s. 12.

anlamında da kullanılmaktadır.¹⁸⁹ Bu kelime sözlükte “itimat etmek, yönelmek, bir yerden çıkmaksızın devamlı kalmak, bir şeyin bozulmaya ait şeylerden uzak olup ilk hali üzere kalması” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁰

‘Huld’ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber 87 yerde geçmektedir. ‘Halidun’ kelimesi, 37 yerde cennet ehli, 48 yerde cehennem ehli, iki yerde de dünyada ve mutlak anlamda ebediyet anlamında kullanılmıştır.¹⁹¹ ‘Huld’ kelimesinin masdar olarak sadece: “(Ey Muhammed) Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar ölümsüz mü kalır?”¹⁹² âyetinde kullanıldığını görmekteyiz. Burada ‘huld’ kelimesi ölümsüzlük/ebediyet anlamına gelecek şekilde tek başına kullanılmıştır.

Dinlerin ya da felsefelerin “ruhun ölümsüzlüğü”, “ölümden sonra yeniden dirilme”, “ölümden sonraki hayat” vb. inanç ve düşünceleri bir tarafa, bütün insanlarda “ölümsüz olma arzusu” psikolojik bir gerçek olarak varlığını hissettirmektedir. İnsan bir yandan ölümlü uğraşırken, bir yandan da ölümsüz olmak için çarelere başvurur.¹⁹³ Kur’ân-ı Kerîm’de insandaki ebedî yaşama arzusuna, ölümsüzlük arzusuna işaret eden pek çok âyet-i kerime vardır. Kur’ân’da ilk insan olan Hz. Âdem’in bu arzuya sahip olduğu ifade edilerek, bu arzunun bütün insanlarda var olduğuna, onların ortak özellikleri olduğuna işaret edilmektedir: “Şeytan ona vesvese verdi, dedi ki ey Âdem! Sana ebediyet ağacını ve bitip tükenmeyen mülkü göstereyim mi?”¹⁹⁴ Bu âyet-i kerime Hz. Âdem’deki ebedi yaşama arzusunun ne derece kuvvetli olduğunu ispatlar niteliktedir. Bu sebeple şeytan onu, bu arzusunun yerine getirileceği vaadiyle kandırmıştır. Hz. Âdem’in bu arzusunun tatmini, onun için önemli ve dayanılmaz olduğundan şeytana inanmak zorunda kalmıştır.

İspanyol Filozofu Miguel de Unamuno, yok olmaktansa ebediyyen cehennemde yanmaya razı olduğunu, çünkü hiç bir şeyin, yokluğun kendisi kadar korkunç

¹⁸⁹ Isfehâni, age. s. 154.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/1225.

¹⁹¹ Abdülbâki, age. I/402.

¹⁹² Enbiyâ, 21/34.

¹⁹³ Hökelekli, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 53.

¹⁹⁴ Tâhâ, 20/120.

görünmediğini söyler.¹⁹⁵ Üstad Said Nursî de şöyle diyor: “ *Küçüklüğümde hayalimden sordum: Sana bir milyon sene ömür ve dünya saltanatı verilmesini, fakat sonra âdeme ve hiçliğe düşmeyi mi istersin? Yoksa bâkî, fakat âdi ve meşakkatli bir vücudu mu istersin? Dedim. Baktım, ikincisini arzulayıp, birincisinden âh! Çekti. Cehennem de olsa bekâ isterim dedi*”¹⁹⁶ diyerek ölümsüzlüğü arzuladığını söyler. Ancak insan için şu da bir gerçektir ki insanoğlu ölümsüzlüğe çare aradığı her seferde ölümün soğuk yüzüyle karşılaşmış; bu gerçeği gördüğünde de daha uzun ve daha sağlıklı yaşamak için dünyadaki imkânları kullanarak uzun yaşamaya çalışmıştır. Hakikati görenler ise, bu arzuyu ahiret için bir sermayeye dönüştürmeye çalışmışlar.

Her insan ebedî yaşamayı ister. Şiddetli bir şekilde, bu âlemin ötesinde, ölümsüz bir hayatı arzu eder. Bu dünyada ebedî hayatı bulamayan ve âhirete de inanmayan kimseler, bir hakikate dayanmayan çeşitli hayaller ve evhamlarla bazı şeylere bekâ süsü vererek kendilerini avutmaya çalışırlar. Nitekim krallar, büyük zâtlar, hatta herkes, isimlerinin kitaplarda, sağlam binâlarda ebedileşmesini (!) isterler. Çocukları vesilesiyle kendi hayatlarının bir nevi uzadığını hayal ederler. Bütün bunlar, insan yaratılışında bulunan bekâ arzusunun şahitleridir.¹⁹⁷ Ancak bu dünyada uzun bir ömür dahi, bunu tatmin edemiyor. Ölümsüzlük duygusu sanki kişinin ruh derinliğinde bir din duygusu gibi yoğrulmuştur. Bu sebeple insanı kısa bir ömre razı etmek adeta imkânsızdır. Ruh bu ömrü kendisine kısa görmektedir.¹⁹⁸

Ölümsüzlük arzusu, dünyanın en eski ve en önemli problemlerinden biridir. Kur’ân değişik âyetlerde insanların ölümsüzlüğü arzuladıklarını vurgular. Kur’ân, Hz. Hûd (a.s.)’ın Âd kavmine: “*Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edirsiniz?*”¹⁹⁹ hitabını hatırlatarak, sağlam yapı inşa etmenin, ebedi yaşama arzusunun bir tezahürü olduğunu haber vermektedir. Tüm insanların ebedi ve ölümsüz olma hususunda istekleri olmakla beraber, Kur’ân-ı Kerîm, Yahudilerin bu konuda büyük bir arzu ve istek içerisinde olduklarını haber vermektedir: “*And olsun ki onların hayata, diğer*

¹⁹⁵ Koç, age. s. 9-10.

¹⁹⁶ Nursî, Said, *Şuâlar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007, s. 222-223.

¹⁹⁷ Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi Ve Kutsal*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 234.

¹⁹⁸ Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 99.

¹⁹⁹ Şuarâ, 26/129.

insanlardan ve hatta Allah'a eş koşanlardan da daha düşkün olduklarını görürsün. Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister."²⁰⁰ âyet-i kerime, Yahudilerin uzun yaşama arzularının, müşriklerden daha fazla olduğunu haber vererek onların bu yönüne dikkat çekmektedir.

Kur'ân, mal hırsı ile yaşayanların, Allah için hiçbir infakta bulunmayan kişilerin ebedi yaşama arzusu ve beklentisi içinde olduklarını ve bu ümitle yaşadıklarını hatırlatır. "*Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı (el, kaş ve göz işaretleriyle) eğlenmeyi ve ayıplamayı âdet edinen her kişinin vay haline! Ki o malı yığıp onu tekrar tekrar sayandır. O, malı hakikaten kendisine (dünyada) ebedi hayat verdiğini sanır.*"²⁰¹ âyet-i kerime mal biriktirme hırsı ile yaşayan, hiçbir tasaddukta bulunmayan kimselerin ebedi olarak yaşamayacaklarını, hüsrana uğrayacaklarını haber verir. Kur'ân-ı Kerîm ebedi olarak yaşam yerinin 'huld'un ahiret hayatıyla mümkün olduğunu, mümin kulların ebedi yaşamı dünyada istemelerinin mantıksız olduğunu, ölümsüzlük arzusunun "*orada sonsuza kadar kalırlar.*"²⁰² âyet-i kerimesiyle karşılık bulacağını haber vermektedir. Ahiret hayatıyla ilgili âyetler, insanın ahirette ebedi bir yaşam içerisinde olacağını haber verir. Hiçbir insanın cezasını çektikten veya mükâfatını gördükten sonra, hayatının son bulacağını ima etmez. Aksine insanların orada ebedi olacaklarına ve oradan asla çıkamayacaklarına doğrudan yahut dolaylı olarak birçok âyetle haber vermektedir.

Kur'ân, bu vb. birçok âyette insanları kötülüklerden caydırmak ve iyi olana yönlendirmek için, ahiretteki ebedi hayata vurgu yapmaktadır. Bu sebeple dünya hayatının geçici olduğunu²⁰³, mal, mülk biriktirmenin faydasız olduğunu²⁰⁴, dünyanın eğlence ve oyundan ibaret olduğunu²⁰⁵, asıl hayatın ebediyetin ahirette olacağını insanlara haber vermektedir.²⁰⁶

Kur'ân, geçici ama cazip dünya hayatının, uhrevi ebediyetle değiştirilmesinin mantıksız olduğunu insanların tasavvur etmesi için açık bir üslup kullanır. Hem her gün

²⁰⁰ Bakara, 2/96.

²⁰¹ Hümeze, 104/1-3.

²⁰² Teğâbün, 64/69; Talâk, 65/11.

²⁰³ Kehf, 18/45.

²⁰⁴ Yûnus, 10/7.

²⁰⁵ Ankebut, 29/64.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/14; Nisâ, 4/77; Fâtır, 35/5.

yanı başında bulunan onlarca insanın ölümüne tanıklık eden insanın, ebedi yaşama arzusu ile ölümü tatmayacağı düşüncesine kapılması, kendisini aldatmadan başka bir şey değildir. İnsanda bulunan ölümsüzlük arzusu, ancak ahiret hayatında karşılık bulabilir.

BÖLÜM 2: İNANÇ GRUPLARININ ÖLÜME BAKIŞI

1. İman Ehlinin Ölüm Olgusuna Bakışı

Kur'ân-ı Kerim insanlara ölüm olgusunu haber verirken eğitici, ikna edici, bir metot kullanır. *“Her can ölümü tadacaktır. Biz, sizi sınamak için gâh şerle, gâh hayırla imtihan ederiz. Sonunda bizim huzurumuza getirileceksiniz.”*¹ Mümin her konuya olduğu gibi, ölüme de, Kur'ân çerçevesinden bakmalıdır. Ölüm onun için kaçınılmaz bir kaderdir. Bununla ilgili âyetlerden birisi şu şekildedir: *“Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, Kitap'ta bulunmasın. Doğrusu bu Âllah'a kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez.”*² Bir başka âyet de Müminin ölüm olgusuna karşı takınması gereken davranışı şu şekilde haber vermektedir: *“Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin, zira onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz. Muhakkak ki biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlara bir musibet geldiğinde “Biz Allah'ınız ve elbette O'na döndürüleceğiz” derler. Rablerinin mağfiret ve rahmeti onlarıdır. O'nun yolunda olanlarda onlardır.”*³ âyetlerden anlaşılacağı gibi mümin ölüm olgusuna bir imtihan olarak yaklaşmalıdır. Kur'ân dünya sevgisine meyiletmeyen, ahiret için hazırlık yapan, Allah'ın emirlerine uyan, ölüme teslimiyet gösteren mümin kullara, şu müjdeyi vermektedir: *“İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler de. Onlar iman edip de takvaya ermiş olanlardır. Onlar için dünya hayatında da ahiret hayatında da müjdeler*

¹ Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 2957.

² Hadid, 57/22-23.

³ Bakara, 2/154-157.

vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir."⁴
Bu noktada 'iman' kavramını tarif edecek daha sonra da müminlerin ölüm olgusuna nasıl yaklaştıklarına değineceğiz.

1.1. İman Kavramı

Sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen îmân "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. "Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek" mânasındaki akd kökünden türemiş olup itikâd da "iman" anlamında kullanılır. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan aldıkları dini tebliğ ettikleri hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır. Burada iman ehli ile kastedilen Müslümanlardır.⁵ İman kavramı türevleri ile beraber Kur'ân-ı Kerîm'de 900 yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de iman kavramının bu kadar sık zikredilmesi konunun ehemmiyetini ortaya koymakla beraber insanın iman etme noktasında ciddi bir sorumluluk taşıdığını da göstermektedir.

İman küfrün zıddıdır. Yüce Allah'ı tanımak ve O'na yönelmektir. Allah'ın gönderdiği peygamberleri tasdik etmek, getirdikleri vahyi benimsemektir. Allah'ın emirlerini yerine getirip, âyetlerini kabul ederek bağlanıp yaşamaktır. Esmâ-ül Hüsnâ'dan biri, el-mümindir. Mümin, hem Allah'ın, hem de insanın sıfatıdır. Allah'ın müminliği, güven verici ve güven kaynağı olmasını; insanın müminliği de Allah'a güvenmeyi ifade eder. İman bu karşılıklı güvenin işleyiştir. Allah'a güven olmaksızın kâmil mümin olunmaz.⁶ İnsanın bütün yaratıkların üstünde, meleklerin bile kendisine imrendiği "ahsen-i takvim" makamına çıkabilmesi, yeryüzünde halife ve cennet ehlinden bir fert olabilmesi için, Yüce Allah ile kendisi arasındaki bağı oluşturan, imanı elde etmesi gerekmektedir.⁷

Yüce Allah, insanı yeryüzünde halife kılmış, her şeyi insanın istifadesi için yaratmış, göklerde ve yerde olan her şeyi insanların hayatlarını rahat idame

⁴ Yûnus, 10/62-64.

⁵ Polat, Selahattin, 'İman', DİA. Ankara 2000, XXII/212.

⁶ Aydın, Ali Arslan, 'İman', Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, İstanbul tsz. III/145.

⁷ Nursî, Said, Sözlür, Envar Neşriyat, İstanbul tsz. s. 312.

ettirebilmeleri için musahhar kılmış, sayılamayacak kadar nimet vermiştir. Bu sebeple yüce Allah en değerli varlık olarak yarattığı insana belli vazifeler yüklemiştir. İnsana yüklemiş olduğu vazifeleri de ilahi kitabında şu şekilde haber vermiştir. *“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”*⁸ ibadet etmek için öncelikle iman sahibi olmak gerekir. Yüce Allah iman ehlini iman etmelerinden dolayı şu şekilde nitelendirir. *“Onlar ğayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Ahiret gününe de kesinlikle iman ederler.”*⁹

Kur’ân, iman ehlinin iman etmelerinden dolayı karşılaşacakları mükâfatları da sıralar. *“ iman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya! Onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de duymayacaklar.”*¹⁰ *“İman eden ve iyi işler yapanları, içinde ebedi kalmak üzere zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız.”*¹¹ Kur’ân’da da ifade edildiği gibi iman, insanın hem dünyasını mamur eder, hem de ahirette kurtulmasını sağlar. Dolayısıyla mümin Allah’ın rızasına uygun hareket etmeli sıkıntılara göğüs germeli, Allah’ın ipine sımsıkı sarılmalıdır. Bazen iman etmesinden dolayı ödeyeceği bedeller olabildiği gibi, türlü imtihanlara da maruz kalabilir ki, Kur’ân da buna işaret etmektedir. *“ İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece “iman ettik” demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar?”*¹² *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Ey Peygamber sabredenleri müjdele!”*¹³ *“Ey müminler! Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler; “Allah’ın yardımı ne zaman” dediler.”*¹⁴

⁸ Zâriyât, 51/56.

⁹ Bakara, 2/3-4.

¹⁰ Bakara, 2/277.

¹¹ Nisâ, 4/122.

¹² Ankebût, 29/2.

¹³ Bakara, 2/155.

¹⁴ Bakara, 27/214.

1.2. İman Ehlinin Ölüm ve Ölüm Gerçeği Karşısında Tutumu

Allah ile kul ilişkisi açısından ölüm olayı da, yaratılma kadar önemli görülmektedir. Hatta insan açısından öneminin daha fazla olduğu belirtilmiştir. Çünkü insanın yokluktan varlığa geçiş hali çok güzel görünmekte, fakat aslında yokluk olmadığı halde, sanki yok oluş gibi görünen ölüm hali ise çok kerih görünmektedir.¹⁵

İman ehlinin ölüme bakışı ve ölümü değerlendirmesini ana hatlarıyla şu şekillerde ifade edebiliriz:

Kur'ân-ı Kerîm, *ölümün Allah'tan olduğunu "Yaşatan ve öldüren O'dur."*¹⁶ "Her canlı ölümü tadacaktır."¹⁷ âyetlerinde ifade edilen gerçeğin ruhlarda iyice yer etmesi gerektiğini vurgular. İnsana, yeryüzündeki hayatın geçici ve ecelle sınırlı olduğunu, kesinlikle sonunun geleceğini hatırlatır. Salih insanlar öldüğü gibi, bozguncular da ölür. Cihad edenler öldüğü gibi, geride kalanlar da ölür, inancı sayesinde yücelenler öldüğü gibi, kullara boyun eğenler de ölür.¹⁸ İman/inkâr ehli herkes ölümü tadacaksa, o zaman sıradan bir ölümden kurtulmak için fark başka inançta ve yerde olmaktır. Sonuçta müminin ve müşriğin varacağı yer de farklıdır.

Kur'ân kıyamet gününde insanların üç sınıfa ayrılacağını şöyle haber verir: " *Ve sizler üç sınıfa ayrıldığınız zaman, sağdakiler ne mutlu o sağdakilere! Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar! Hayırda önde olanlar, ecirde de öndedirler. İşte bunlar naim Cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır.*"¹⁹ âyet-i kerimeler müminlerin dünyada iken iman etmelerinin mükâfatı olarak, kıyamet gününde öncü olacaklarını haber verir. Mümin, *ölümü ahiret yurduna bir geçiş olarak* görmeli, hayatını ona göre inşa etmelidir. " *Asıl mekân ahiret yurdudur. Hâlbuki siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Ahiret ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*"²⁰ " *Size verilen her şey dünya hayatının bir metaı ve bir süsüdür. Allah'ın yanında olan ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*"²¹

¹⁵ Aköz, Hidâyet, *Kur'ân'da Allah Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınları, İstanbul 2000, s. 61-64.

¹⁶ Mü'min, 40/68.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/185.

¹⁸ Kutup, age. II/585.

¹⁹ Vâkı'a, 56/ 7-12.

²⁰ A'lâ 87/16-17.

²¹ Kasas, 28/60.

Müminler ölümü temenni etmede ve ölüme karşı tutumlarında Peygamberleri örnek almalıdır. Rivâyet edildiğine göre Ya'kûb (a.s), Hz. Yûsuf ile birlikte yirmi dört sene Mısır'da kalıyor. Vefatı yaklaşınca ona kendisini Şam'a, babası İshak'ın yanına defnetmesini vasiyet ediyor. Hz. Yûsuf, vasiyetini yerine getirip babasını Şam'a defneder.²² Babasının ölümünden sonra yirmi üç sene yaşayan Hz. Yusuf'un bu esnada ahiret yurdunu temenni ettiğini Kur'ân şu ifadelerle bizlere haber verir: *"Rabbim! Bana hükümler verdin, rüyaların yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaradanı! Dünya ve ahirette işlerimi yoluna koyan sensin; benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat."*²³ Âyet-i kerime'nin ifadesiyle Hz. Yûsuf (a.s) ölümü temenni ederken müslüman olarak ölmeyi ve Cenab-ı Hak'ın huzuruna Müslüman olarak gitmeyi arzuluyor. Denildiğine göre ne ondan sonra ne de ondan önce hiçbir peygamber ölümü temenni etmedi. Böylece Cenab-ı Hak onu hoş ve temiz olarak öldürdü.²⁴

Elmalılı Hamdi Yazır, (v.1361/1942) Hz. Yûsuf'a, mülkten bir parça ve te'vîl-i ehadis ilminin verildiğini, en büyük dünya nimetini ve devletini tattığını ve sonunda bu işin nereye varacağını anladığını söyler. Hz. Yûsuf (a.s) bütün dünya hayatını ve olayları, tevil ve tabir sonunda gerçekleşecek olan bir rüya olarak görür. Ve şu sonucu çıkarır. Rüyanın da tabir ve tevil, yani yorumu açıkça belli olduğundan, bunun ilerisinde bir ahiret hayatı mutlaka gelecektir. İşte bunun kesin olduğunu öğrenmiş bulunmaktadır.

Hz. Yûsuf (a.s) başı sıkıntı ve düşkünlük, sonu yokluk olan bu dünya hayatının gerçek akıbetini bildiği için daha ileri bir düşünce ile elinde imkân ve kuvvet varken Mısır'a hükümdarlık sevdasını beslememiş, aksine dünyadan elini eteğini çekmiş, ebedi hayata yönelmiş ve bunu dua ile Rabbine bildirmiştir. İşte takva sahiplerinin örnek alacakları hayat ve can atacakları amaç bu olmalıdır.²⁵

Ölüm mümin için kişiyi, gerçek sevgiliye kavuşturan bir *vuslat köprüsü*, büyük bir mutluluk ve neşenin başlangıcıdır. Dünya lezzetlerini yıkan, şehvetleri kesen ve

²² Razî, age. XIII/352.

²³ Yûsuf, 12/101.

²⁴ Razî, age. XIII/353.

²⁵ Yazır, age. IV/524.

insanları birbirinden ayıran, aileleri yıkıp dağıtan ölüm; kaçınılması mümkün olmayan bir gerçek, insanın dünyadaki imtihanının bir parçası, bir varoluş gerçeğidir. Kur’ân bu gerçeği şu şekilde izah eder. “ *Senden önce hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı?*”²⁶ “*Hanginiz daha güzel işler yapacaksınız diye sizi imtihan etmek için ölümü de, hayatı da yaratan O’dur.*”²⁷ âyet-i kerimeleri bu anlamı ifade eder. Ölüm, mümin için dünya gurbetinden *asli vatana geçiş*, hakiki mahbûba kavuşmaktır. Kavuşma kapısı olduğundan Mümin için büyük bir nimettir. Ölüm sevgililerin, dostların yanına gitmeye sebep olan, dışı ürpertici olmakla beraber hakikat yüzü gâyet parlak ve nurânî olan ve âyette de işaret edildiği üzere: ‘Her nefsin tadacağı’ bir gerçektir.

Maddeci anlayışın benimsediği görüş “*hayatın ancak bu dünyadan ibaret olduğu*”²⁸, ölümle her şeyin yok olup gittiği, dolayısıyla dünyada mümkün olduğu kadar zevk ve eğlenceden istifade etmek gerektiği şeklindedir. Hâlbuki Kur’ân, ahiret hayatı ile dünyadaki varoluşa anlam ve amaç kazandırmaktadır. İslam inancında hayatı derinleştiren ölümü, araştırmaya, anlamaya, hatırlamaya büyük önem verildiğinden, İslam öğretisinde ölümü idrak ve ölüm şuurunu diri tutmak mümin hayatının ve şahsiyetinin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bu şuur, kişiye itikadı, ameli, ibadeti, hayatı, ölümü, sadece Allah’a boyun eğmeyi ve O’nun rızasını gözetmeyi ihsas eder.²⁹

Kur’ân-ı Kerîm, mümin kulların ana gayesinin Allah’a kulluk etmek olması gerektiğini vurgular. “*Ey kullarım şüphesiz ki benim arzım geniştir. Öyleyse bana kulluk edin. Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.*”³⁰ Dolayısıyla mümin için ölüm, korku ve zayıflık olarak algılanmamalı, aksine bir taltif, bir emniyet, bir izzet olarak algılanmalıdır. Kur’ân, dünyanın geçici imkânlarına dalarak, ölümü ve *Allah’ı unutmaması gerektiğine* dair insanları birçok yerde uyarır. Zira “*Allah’ı unutan kendini de unuttur.*”³¹ “*Sonra Allah tarafından da unutulur.*”³² “*Şeytan kâfirlere Allah’ı*

²⁶ Enbiyâ, 21/34.

²⁷ Mülk, 67/2.

²⁸ Câsiye, 45/44.

²⁹ Altaytaş, age. s. 17.

³⁰ Ankebût, 29/56-57.

³¹ Haşr, 59/18-19.

³² Tevbe, 9/67.

unutturmuştur.”³³ Mümin insan, şeytana uymayarak Allah’ı, ahiret gününü, ölümü ve dirilişi bilmesi gerektiği gibi bilirse, işte o zaman Kur’ân’da bahsedilen yüksek şahsiyetlerden müteşekkil “*insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmet*”³⁴ olarak tarif edilen müminlerin vasfını elde etmiş olur.

Yüce Allah “*müminlerin ölümü sadece dünyada tadacaklarını bir daha tatmayacaklarını*”³⁵ ve onların cehennem azabından korunduklarını müjdeliler. “*Orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar.*”³⁶ “*Orada güven içinde (canlarının çektiğini) isterler.*”³⁷ “*Onlar orada ne boş bir lakırdı nede yalan işitirler.*”³⁸ Hz. Aişe (r.a)’nin ise müminin ölümüne nasıl bakması gerektiğine dair Hz. Peygamberden işittiği şu hadis dikkate değerdir: “*Rasûlullâh (s.a.s.) ‘Her kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Her kim de Allah'a kavuşmayı sevmezse, Allah da ona kavuşmayı sevmez’*” buyurdu. Ben:

“Ey Allah'ın Rasûlü! Bu, ölümden hoşlanmamak mıdır? Oysa bizler hepimiz ölümü kerih görür hoşlanmayız.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullâh:

“*Bu sizin bildiğiniz gibi değildir: Ölüm hâli gelince mümin, Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti ile müjdelendiği zaman Allah'a kavuşmayı sever. Allah da O mümin kula kavuşmayı sever. Kâfir olan ise, Allah'ın azabı ve gazabı ile haberdâr edildiği zaman, o, Allah'a kavuşmayı istemez. Allah da ona kavuşmayı istemez.*” buyurdu.³⁹

Aynı konuyla ilgili Hz. Peygamberden nakledilen bir başka hadis, mümin kulun ölümüne karşı tutumunu izah etmede çok açıklayıcı niteliktedir. Süleym b. Âmir el-Habâirî, Resûlullah’ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu bildiriyor. “*Dünyada müminin misâli anne rahmindeki ceninin misali gibidir. Doğunca, dünyaya geldiği için ağlar. Işığı görünce ve annesinden süt emince anne karnına geri dönmek istemez. İşte mümin de böyle ölümü istemez. Rabbine kavuştuğu zaman ise annesinin karnına dönmek*

³³ Mücâdele, 58/19.

³⁴ Âl-i İmrân, 3/110.

³⁵ Duhân, 44/56.

³⁶ Nebe, 78/24.

³⁷ Duhân, 44/55.

³⁸ Nebe, 78/35.

³⁹ Buharî, Rikak, 41.

istemediği gibi dünyaya dönmek istemez."⁴⁰ buyurarak müminin dünyada rahat edemediğini rahat edeceği asıl mekânın ahiret yurdu olduğuna işaret eder. Müminlerin ölüm olgusuna yaklaşımını belirleyen belli nedenler vardır. Bu nedenler etraflıca izah edildiğinde müminin ölüm olgusuna olumlu yaklaşmasının altında yatan nedenler ortaya çıkacaktır.

1.3. Ölüm Sonrasına (Ahiret) Hazırlık

Müminler ölüme hazırlığı, ahiret hayatına geçişin bir basamağı olarak kabul ederler. Bu sebeple de ölüme hazırlık olgusu ve ölüm sonrası için yapılacak hazırlıklar için özel bir önem taşımaktadır. Müminler kıyamet gününde Allah'ın huzuruna günahsız bir şekilde çıkmak için hayatları boyunca belli bir düşüncede, belli bir çizgide hayatlarını sürdürürler. Kur'ân ve Hz. Peygamberden aldıkları emir ve yasaklara uymaya çalışarak, ölüm sonrasına hazırlık yaparlar. Bunların en önemlisi *Allah sevgisini kazanmak, Salihlerden olmaya çalışmak, Allah'ı zikrederek takvaya ulaşmak, İman ehli olarak ölmek, dünya ve ahiret iflasından kurtulmak, şehitlik mertebesine ulaşma* gibi hazırlıklar sayılabilir. Şimdi bunları izah edelim.

Allah Sevgisini Kazanma: Mümin olmanın ilk ve en önemli şartı Allah'a imandır. Allah'ın varlığına, birliğine, isim ve sıfatlarına inanmaktır. İman ise bunun tafsilatıdır. İman, insanın sevip saydığı ve değer verdiği Rabbine inanması ve onun sevgisini gönlüne yerleştirmesidir. Yüce Allah insana belli vazifeler vermiştir. Bunların en önemlileri arasında Allah'ı tanıyıp O'na inanmak, O'na ibadet edip, O'na layık kul olmak, Kur'ân'a uyup, ahirete inanmaktır. Bunların devamında Peygamberini sevmek, İslam'a bağlı kalıp, İslam'ı tebliğ etmek, insanlığı ve insanları sevgi ve muhabbetle kucaklamak gibi mümine ait temel vazife ve prensiplerdir. Bütün bu prensiplerin temelinde Allah sevgisi yatar. Çünkü Yüce Allah insana şan ve şeref verdiğini haber verir. *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine*

⁴⁰ İbn Ebi'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah b.Muhammed b.Ubeyd, *Kitabu Zikru'l-Mevt*, (Çev. Zekeriya Yıldız) Ocak Yayıncılık İstanbul 2008 s. 384.

onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."⁴¹ Bu verilen lütuflara karşılık insanoğlunun yapması gereken, Allah sevgisini gönlüne yerleştirmektir.

Kur'ân, sevginin yok edilmesini değil, Allah sevgisinin, diğer sevgilerden üstün tutulmasını ister. Yüce Allah'ın en çok sevilmesi gerektiğini ve bu sevginin açık belirtisinin de Allah'a itaat olduğunu bildirir.⁴² Öyleyse bu sevginin ve itaatın belirtileri nelerdir?

Allah Sevgisinin Göstergeleri: Mümin insan, Allah'a olan sevgi ve inancından dolayı, kendini yaptıklarının hesabını vereceği ve karşılığını göreceği bir güne hazırlar. Ölümünden sonra hüsrana uğrayanlardan olmamak için, hayatını Allahın sevgisine layık bir kul olarak devam ettirir. Benliğini aynı güzellikle Allaha teslim etmeye çalışır. Müminin Allah'ı sevgisi kendisine bir takım sorumluluklar yükler. Allah sevgisi, Yüce Allah'ın Peygamberini sevip, onun yolunda olmakla ortaya çıkar. Peygamberin izinde yürüyen mümin kul salihlerden olma şerefine erer. Allah sevgisini Allah'ı zikrederek yapan mümin ise takvaya ulaşır. Dolayısıyla Allah sevgisinin kendisine fayda vermesini isteyen mümin Allah sevgisini yaşayışında ispat etmesi gerekir. Şimdi bu merhaleleri kısaca izah edelim.

Peygamberi Sevmek: Hz. Peygambere iman etmek farz olduğu gibi, O'nu sevmek de her müminin, uyması gereken bir sorumluluktur. Her Müslüman Hz. Peygamber'in Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğuna şahadet edip, O'nun getirdiği her emri tasdik etmekle yükümlüdür. Ondaki bütün sözleri ve fiilleri kabul ederek, O'nu örnek alması gerekir. Kur'ân, Allah'ı sevmenin kesin kanıtının, Peygamber (s.a.v)'e uymak olduğunu şöyle dile getirir: "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok affedici, çok merhametlidir.*"⁴³ âyetten anlaşılacağı gibi, gerçek bir mümin, kendisine örnek edineceği bu ideal insanı Yüce Allah'tan sonra, her şeyden ve herkesten daha çok sever ve O'nu kendisine rehber edinir. Çünkü mümin, Hz. Peygamber'e, O'nu sevmek ve O'na itaat etmek için inanmıştır. Hz. Peygamber'i sevmenin hangi ölçüde olması gerektiğine dair âyet ise şu

⁴¹ İsrâ, 17/70.

⁴² Yıldız, Fahrettin, *Kur'ân Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak*, İşaret Yayınları İstanbul tsz. s.188.

⁴³ Âl-i İmrân, 3/31.

şekildedir: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin.”⁴⁴ âyet en üstün sevginin başta Allah (c.c) sevgisi olmak üzere Hz. Peygamberi sevmek olduğuna işaret eder.

Hz. Peygamberi herkesten daha çok sevmenin gerekliliğini ortaya koyan hadisi şerif şu şekildedir: “Sizden biriniz beni annesinden-babasından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz.”⁴⁵ Başka bir hadisi şerifte de Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

“Allah ve Peygamber sevgisi imandandır, belki imanın ta kendisidir”. Bunun üzerine Hz. Ömer: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben sizi canımdan başka her şeyden daha çok severim dedi.

Peygamberimiz (s.a.v): “Ey Ömer, Canımı kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki beni canından daha çok sevmedikçe olgun mümin olamazsın,” buyurdu. Peygamberimizi dikkatle dinleyen Hz. Ömer: “Ey Allah'ın Rasûlü! Vallahi ben şimdi sizi canımdan da daha çok seviyorum”, deyince Peygamberimiz: “İşte Ya Ömer, şimdi olgun mümin oldun”⁴⁶ buyurdular. Gerek âyetlerden, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinden anlaşacağı üzere, Allah sevgisinden sonra en üstün sevgi, Peygamber sevgisidir. Hz. Peygamberi nefsi dâhil her şeyden çok seven mümin, Allah'ın rızasına ermiş olur.

Salihlerden Olmaya Çalışmak: Allah (c.c) mümin kulun salihlerden olması halinde, ahirette mertebesinin ne şekilde olacağını bu dünyada bildirmiştir. “Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddikler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir.”⁴⁷ âyetten anlaşılan dünyada iken Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edip salih kullardan olmak için çaba sarf eden mümin, kıyamet gününde en üstün sınıfla beraber haşr olacaktır. Müminlerin salihlerin

⁴⁴ Tevbe, 9/24.

⁴⁵ Buharî, İman, II/8.

⁴⁶ Buharî, İman, I/31.

⁴⁷ Nisâ, 4/69.

arasına girmek istediklerini ortaya koyan âyet ise şöyledir: “*Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihler arasına kat.*”⁴⁸ Müminin bu yakarışı öldükten sonra kıyamet gününde kendisini kurtaracak ve dünyada iken Allah’a olan sevgisinin mükâfatının karşılığı olacaktır. İnkârcılar ise hüsrana uğrayacaklardır. İnkârcıların hüsrana uğrayacaklarını dikkate değer bir anlatım biçimiyle Kur’ân şu şekilde haber verir: “*Cennet ehli cehennem ehline: “Biz, Rabbimizin bize vaat etmiş olduğunun gerçek olduğunu gördük; siz de Rabbinizin size vaat etmiş olduğunun gerçek olduğunu gördünüz mü?” diye seslendiklerinde onlar: “Evet” diyerek karşılık vereceklerdir.*”⁴⁹

Allah’ı Zikrederek Takvaya Ulaşmak: Dünya üzerinde yaşayan bütün insanlar, gerçek mutluluğu yaşayabilmenin yollarını ararlar. Her birinin mutlu olmak için bir hedefi vardır. Kimi insan mutluluğu malda, kimisi makamda, kimisi eğlencede arar. Ancak inkâr ehli, bu amaçlarına ulaştıklarında da aradıkları mutluluğu, ya bulamaz, ya da bunun çok kısa ve geçici olduğunu görürler. Çünkü yöneldikleri yol, istikamet yanlıştır. Müminler ise “*Kalplerin ancak Allah’ı anmakla mutmain olduğunu*”⁵⁰ bildiklerinden mutluluğu Allah’ı zikrederek yakalarlar. Hem Yüce Allah’ın Müminlerden istediği de budur.⁵¹

Allah’tan korkma, sakınma, Allah korkusuyla günahlardan korunma anlamına gelen takva, müminin vazgeçilmez görevlerindedir. Takvaya ulaşmak isteyen Müminler, Allah’a olan bağlılıklarını her yerde ve her vaziyette Allah’ı zikrederek ortaya koyarlar. Müminlerin bu yöndeki vasıflarını Kur’ân şu ifadelerle dile getirir. “*Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler*”⁵² Müminler yaşamlarının her anında Allah’ı zikreder, Allah’ın rızasını gözetir ve daima Allah’ı düşünürler. Allah’ın kendilerini her an işittiğinin, gördüğünün, kalplerinden geçenleri bildiğinin şuurunda oldukları için, onu hoşnut etmeye çalışırlar. Her anı Allah’ı anarak geçirirler. Onlar için Allah’ı zikretmek en büyük ibadettir.

⁴⁸ Mü’min, 40/11.

⁴⁹ A’râf, 7/44.

⁵⁰ Râd,13/28.

⁵¹ Bkz. Bakara, 2/152; Müzzemmil, 73/8.

⁵² Âl-i İmrân, 3/191.

Başka âyetlerde Kur'ân, takvalı müminlerin vasıflarını şu şekilde tanımlar: *“Onlar, ğaybe inanırlar, namazı kılarlar, Kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler. Hz. Peygambere indirilen kitaba da, ondan önce indirilenlere de inanırlar; ahirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar. İşte Rab’lerinin yolunda olanlar ve saadete erişenler onlardır.”*⁵³ diğerk taraftan takva sahibi müminlerin takvalarından ötürü diğerk insanlardan üstün olduklarını ve daha karlı bir yolda olduklarını Kur'ân şu şekilde tarif eder. *“Binasını Allah korkusu (takva) ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”*⁵⁴

Yüce Allah muttakî müminlerin kıyamet günü elde edecekleri mükâfatlardan da şu şekilde haber verir: *“ Onlar orada, (dünyadaki) ilk ölümlerinden başka bir ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azabından da korumuştur. Bunlar, Rabbinin bir lütfüdür. İşte kurtuluş da budur.”*⁵⁵ Dünyada iken, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet edip ondan korkanlar (takvaya ulaşanlar), âhirette güven içinde olacakları bir makamda bulunacaklardır. Onlar o makamlarda, dünyada iken korkulan belalar, hastalıklar, yorgunluklar ve üzüntülerden emin olacaklardır. *O makamlar da cennetler ve pınar başları olacaktır. Onlar o cennette ince ve kalın ipekten elbiseler giyeceklerdir.*⁵⁶

1.4. İman Ehli Olarak Ölmek

Mümin dünyada maddi sıkıntı ve yokluğun kucağına düşmüş olsa bile, huzurlu ve mutlu olmasını bilir. Ümit ve beklentilerini Yüce Allah'ın öteki âlemde vaat ettiği nimetlere çevirir.⁵⁷ Çünkü Mümin için ahirete inanmak, dinin esaslarındandır. Ölüm ise ahirete geçişin basamağıdır. Ahirette kurtuluşa ermek ve cennet nimetlerine ulaşmak için iman ehli olarak ölmek temel şarttır. *“Genişliği yer ve gökler kadar olan cennet, iman ile ölmüş muttaki kullar için hazırlanmıştır.”*⁵⁸ İnananların ölümüne bakışı, bu güzelliğı elde etmede önemli bir basamaktır. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, İbrâhim ve

⁵³ Bakara, 2/3-5.

⁵⁴ Tevbe, 12/109.

⁵⁵ Duhân, 44/56-57.

⁵⁶ Taberî, age. XXI/68.

⁵⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 150.

⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/133.

Yakup Peygamberlerin diliyle bizden Müslümanlar olarak ölmemizi istemiştir: “*Ancak Müslümanlar olarak ölin*”⁵⁹ Nitekim Kur’ân’da Hz. Yûsuf’un bu tavsiyeye uyar mahiyette şöyle dua ettiği vurgulanır: “*Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Dünyada da ahirette de benim velim sensin! Beni Müslüman olarak öldür ve beni iyiler arasına kat!*”⁶⁰ Bu âyette Hz. Yûsuf, ölümün cennete geçişte bir basamak olduğunu ve iman ehli olarak ölmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Böylece ölümün Müslüman olarak karşılanacak bir olgu olduğunu da vurgulamıştır. Ahiret inancına sahip bir kimse ölüm olgusunu doğru yorumlamalıdır. Bütün canlılar için kaçınılmaz olan ölümü âhiret inancı sayesinde gâyet doğal bir şekilde karşılamalıdır. Çünkü Müslüman, ahiret hayatı için gerekli hazırlıklarını yaptığından ölüm olgusunu ebedi hayata geçiş olarak algılar. Peygamberlerin, ümmetlerinden ve çocuklarından ölüme hazırlıklı olmalarını ve ölümü Müslüman olarak karşılamalarını istemeleri de bu sebeptendir.

1.5. Dünya ve Ahiret İflasından Kurtulmak

Kur’ân insana, hem dünyada, hem de ahirette hayrını göreceği işler önerir.⁶¹ Çünkü bu âlemdeki bütün varlıklar, Yüce Allah’ın takdiri gereği yaratılmışlardır. Bir gün gelecek, bu âlemden ve üzerindeki yaratılmışlardan bir eser kalmayacaktır.⁶² Zarara uğramanın temel sebebinin ise Allah’ın nihai yargısına inanmamaktan ve ciddiye almamaktan kaynaklandığı şöyle dile getirilir: “*Bizimle karşılaşacaklarını ummayıp kendilerini bu dünya hayatıyla hoşnut kılmaya çalışan/onunla doyuma ulaşan ve âyetlerimizi umursamayanlara gelince, yapa geldikleri kötülüklerden dolayı onların varacakları yer ateş olacaktır.*”⁶³ Temel yanlışlıklarının sonucu olarak eksikliklerine ve basitliğine rağmen dünya hayatına takılıp kalanlar, ona razı olurlar. Dünya hayatına bütünü ile dalarlar, bu hayatın hiçbir eksikliğine karşı çıkmazlar. İşledikleri iyiliklerin ödülünü almadan ve kötülüklerinin cezasını tam olarak çekmeden, bir insan olarak varmaları planlanan olgunluğa ulaşmadan bırakıp gidecekleri bu dünya hayatının insan

⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/132; Âl-i İmrân, 3/102.

⁶⁰ Yûsuf, 12/110.

⁶¹ Tevbe, 9/17-18.

⁶² Kutup, Seyyid, *Kur’ân’da Kıyamet Sahneleri*, Hilal Yayınları, İstanbul tsz. s. 84.

⁶³ Yûnus, 10/7-8.

için son amaç olmaya elverişli olmayacağını anlayamazlar.⁶⁴ Hâlbuki ruh ve bedenden meydana gelen insanın mutluluğa ulaşması, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamada dengeyi sağlamasına bağlıdır.⁶⁵ Mümin, Kur’ân’ı referans alarak hayatını inşa ederse ve o referans üzere hayatını tamamlarsa kurtuluşa erer. Yani “*Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi işler ortaya koysun; Rabbine ibadette hiçbir nesneyi ve kimseyi O’na ortak koşmasın.*”⁶⁶ Kur’ân ölümün bir yok oluşu değil ebedi hayata geçişi; kendinden önceki ve sonraki hayatı ayıran kesin bir çizgiyi ifade ettiğini belirtir.⁶⁷ Kur’ân’da sadece dünyada veya sadece ahirette değil; hem dünyada hem de ahirette iyilik istemek tavsiye edilmektedir. Dünya mutluluğunu hedefleyip ahireti unutmak nasıl makbul değilse, sadece ahirette mutlu olmayı isteyip dünyevi iyilikleri ihmal etmek de doğru görülmemiştir.⁶⁸ Cenâb-ı Hak, insanların bu dünyada kendisine kul olmaya yaraşır bir hayat sürmelerini; hayırlı, doğru, faydalı, güzel işler yapmalarını istemektedir. Yüce Allah, böylece bütün bir varoluşu, bir mevsimlik hayat tecrübesinden ibaret sananların yanlıgılarını düzeltir. İnsanın önüne ölümden sonra açılan yeni bir hayat tablosu koyar. Asıl amaç ise insanoğluna bu dünya hayatının anlamını ve maksadını kavratmak, Yüce Allah’ın huzuruna çıkacağını hatırlatmak, onun yanlışlıklar yaparak pişman olmasını engellemek ve sonuç itibarıyla onu dünyada ve ahirette hüsrana uğramaktan kurtarmaktır.

Pek çok Mekkeli putperestin ve benzerlerinin karşı çıktıkları Kur’ânî temellerden birisi ve en önemlisi, ikinci hayattır. Bu düşünceye sahip olan inkârcılar “*Ölüm bir defadır, tekrar diriltilmeyeceğiz. Eğer doğru sözlü iseniz bize babalarımızı getirsenize.*”⁶⁹ ya da “*Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir, biz dirilecek değiliz*” derler.⁷⁰ Kur’ân-ı Kerîm’e göre bu iki hayattan ilki, yani dünya hayatı geçici, ikincisi olan ahiret hayatı ise ebedidir. Ebedi olan ahiret hayatı, geçici olan dünya hayatında şekillenip kazanılacaktır. Dünyada yaşarken elde edilmemiş bir değeri ahirette elde

⁶⁴ Kutup, age. VII/485.

⁶⁵ Açıkalin, Bünyamin, *Kur’ân’da Dünya Hayatına Verilen Değer*, İstanbul 2008. s. 58.

⁶⁶ Kehf, 18/110.

⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35.

⁶⁸ Açıkalin, age. s. 59.

⁶⁹ Duhân, 44/34-36.

⁷⁰ En’âm, 6/29.

etmek mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm bu noktaya son derece ağırlık vermektedir. “Dünya hayatında kendiniz için ne gibi hayır işlediyseniz (ahirette de) Allah katında onun karşılığını bulacaksınız.”⁷¹ “İnsanın ahirette bulacağı şey dünyadayken elde ettiği şeydir.”⁷² İnsan başkasının günahından dolayı hesaba çekilmeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alması da kendi has hakkı değildir.⁷³

“Kimin dünyada terazisi ağır basarsa ahirette memnun olacağı bir hayata kavuşacaktır.”⁷⁴ Terazinin ağır basması şüphesiz iman ve salih amelle mümkün olabilmektedir.⁷⁵ Âyet-i Kerimeler, müminler için ölmeye önce ahirete hazırlık yapmaları, ölümü bir geçiş olarak algulamaları gerektiğini vurgular. Ancak bu şekilde dünya ve ahiret iflasından kurtulabileceklerini hatırlatır. Yüce Allah ile karşılaşmayı ummayanlar ve Hz. Peygamber’e: “bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir diyen”⁷⁶ kimselerin “Allah’ın karşısına çıkmayı yalan sayan, kaybetmiş kimseler”⁷⁷ olacakları bildirilmektedir. Kur’ân, müminlerin dünya ve ahiret iflasından kurtulmaları için o kimselerin Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmaları gerektiğini hatırlatır. Ayrıca Kur’ân, Allah rızası için akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere, boyunduruk altında bulunan köle ile esirlere sadaka ve zekât verip namaz kılmaları gerektiğini vurgular. Anlaşma yaptıkları zaman da antlaşmaya uymaları, sıkıntı ve savaş zamanında sabreden kişiler olmaları gerektiğini vurgular. Bu şekilde davranmaları halinde Allah’ın azabından korunacaklarını, dünyada ve ahirette iflastan kurtulacaklarını da müjdeliler.⁷⁸

Mümin insan, ölüm gelmeden önce hayatını Kur’ân’ın istikametinde inşa ederse, ölüme bu şekilde hazırlanırsa, Allah yardımını hiçbir zaman ondan eksik etmez. Onun için kesintisiz mükâfat vardır.⁷⁹ Ancak öbür taraftan Allah’ın mesajlarını ve onun

⁷¹ Müzemmil, 73/20.

⁷² Necm, 53/39.

⁷³ Yazır, age. VII/322.

⁷⁴ Kâria, 101/6-9.

⁷⁵ İbn Atiyye, Ebi Muhammed Abdilhak b. Ğalib, *El-Muharrerü'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Daru'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001, V/517.

⁷⁶ Yûnus, 10/15.

⁷⁷ Yûnus, 10/45.

⁷⁸ Bakara, 2/177.

⁷⁹ Tevbe, 93/5.

huzuruna çıkıp hesap vereceğini inkâr edenlerin bütün yaptıkları boşa gideceği gibi,⁸⁰ dünyada ve ahirette hüsrana uğrayacaklardır. Kur'ân'ın ifadesiyle bu kişiler “*hakikati inkâra şartlanmış olanlar*”⁸¹ “*İslam'dan başka din arayanlar*”⁸² dünyada ve ahirette zarara uğrayıp iflas edenlerdir.

1.6. Şehitlik Mertebesine Ulaşmak

Şehit, sözlükte: “kesin bir haberi iletip, o haber hakkında bildiğini gizlemeyip söyleyen, her hangi bir yerde hazır olan, bir mevzu için itirafta bulunan kimse” gibi anlamlara gelmektedir. Dini anlamda ise, “Allah yolunda canını feda edip, bu uğurda ölen ve üstün mertebesinden dolayı Allah katında rızıklandırılıp, Allah'ın huzurunda yaşayan kimselere”⁸³ denir. Bu mertebeye ulaşmaya ise şehitlik denilmektedir. Şehitlik, kişinin Allah'a olan sevgisini canını onun uğrunda verme cesareti gösterebilmesidir. Ölüm, şüphesiz insanın başına gelmesi mukadder olan bir hakikattir. Bazılarına göre bir musibet, bazılarına göre de dünyanın diğer musibetlerinden bir kurtuluş olarak değerlendirilmektedir. Fakat Allah yolunda ölmek veya öldürülmek, ne bir musibet ne de çeşitli musibetler altında ezilmiş olan bir insanın bu musibetlerden kurtuluş çaresidir. Şehitler, insanlık nazarında ölü (cansız/hareketsiz) olarak görünmesine rağmen, Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” denilemeyeceğini bildiren âyet-i kerimelerden hareket edilerek mümin için ulaşılması arzulanan en yüksek rütbeye ulaşan kimselerdir.

Şehitliği sıradan bir ölüm olarak kabul etmek bir algı yanılmasıdır. Nasıl ki damarlarımızda kanın dolaşması, nefes alıp vermemiz insan hayatını tanımlamak için yeterli değilse, aynı şekilde kalbin durması ya da nefesin kesilmesi de ölümü tanımlamak için yeterli değildir. Hayata ve ölüme dair bizim ilk algılarımız hayvan ve bitki gibi diğer canlılar için yeterli olsa bile insan için yetersiz bir algıdır.⁸⁴ Kişinin hayata yüklediği anlam neyi ifade ediyorsa, şehit olarak ölen kimse için de ölüm bir o kadar anlam ifade eder. İnsanın içinde bulunduğu hayat amaçsız ve istikametsiz olmadığı gibi ölüm de anlamdan yoksun değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de şehitlerin

⁸⁰ Kehf, 18/105.

⁸¹ Ankebût, 29/52; Zümer, 39/63.

⁸² Âl-i İmrân, 3/185.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, IV/2350.

⁸⁴ Altaytaş, age. s. 57.

ölümsüzlüğü meselesi⁸⁵ farklı bir bakış açısıyla ele alınmış ve İslam âlimleri de bu temel bakışı esas alarak meseleyi bu doğrultuda incelemişlerdir.

Müminlerin şehit olma arzusunun altında yatan temel gaye Yüce Allah'ın rızasını kazanmış fertler olmaktır. Uhud savaşında düşman tarafından burnu ve kulakları kesilerek zâlimce öldürülen Cabir ibn Abdullah'ın başında ağlayan kızına Hazret-i Peygamber şöyle demiştir: “Niçin ağlıyorsun? O, kaldırılincaya kadar melekler onu kanatlarıyla gölgelendirmişlerdir.”⁸⁶ Evlendiği gecenin sabahında cihada çağrıldığını duyup, sabah erkenden yıkanma fırsatı bulamadan cünüp olarak Uhud savaşında müşriklerle göğüs göğüse çarpışarak, şehit olan ve daha sonra gökyüzünde melekler tarafından yıkanan Hz. Hanzala'nın şehitliği bütün Müslümanlar tarafından bilinmektedir.⁸⁷

“Yarın savaş olsa, ben de o savaşa katılsam, kâfirler tarafından şehit edilsen, sonra karnımı yarsalar, ciğerimi çıkarsalar, burnumu ve kulaklarımı kesseler de sonra kıyamet gününde “niçin bunlar sana yapıldı? Dense ve ben de “ Yarabbi! Senin için” desem! Bu benim için her şeyden daha sevimidir.”⁸⁸ diyerek Allah'a yalvaran Abdullah b. Cahş adlı sahabenin şehitlik ve cennet arzusu, İslam geleneğinde şehitliğin arzulanmasının önemini izaha değer örneklerdendir. Müminlerin bu mertebeye ulaşmak için sarf ettikleri çabada haklı olduklarını da gösterir.

Şehitlik ile ilgili âyet-i kerimelerin nüzul sebeplerine baktığımız zaman Bedir savaşında şehit düşmüş sahabelerin müşrikler tarafından alaya alınmaları sebebiyle nazil oldukları görülür. Müşriklerin bu tavırlarına karşı inen âyet şöyledir. “Allah yolunda öldürülmüş olanlara “ölüler” (emvat) demeyin! Hayır, onlar diridirler. Lakin siz sezemezsiniz.”⁸⁹ âyetten anlaşılan Allah yolunda katledilenlere ölüler (emvat) denilmesinin tasvip edilmediği, yasaklandığıdır. O dönemde Allah yolunda savaşta birisi öldürüldü mü “filanca öldü, dünya nimet ve lezzetleri de onun için gitti, sona

⁸⁵ Bkz: Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/157-158-169-170-195; Nisâ, 4/174; Tevbe, 9/111; Hacc, 22/58; Muhammed, 47/4.

⁸⁶ Müslim, Ebu'l Huseyn, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı yayımları, İstanbul 1982, IV/191.

⁸⁷ İbnü'l- Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğabe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru'l- Marife, Kahire 1970, I/131-132.

⁸⁸ Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, *Sünen-i Kübrâ*, Dairetu'l-Mearif, Haydarabad, tsz. VI/307-308.

⁸⁹ Bakara, 2/154.

erdi.”derlerdi. Bu söz üzerine Allah (c.c.) bu âyeti inzal buyurdu.⁹⁰ Şehitliğin ulvi makam olması şehitlerin ölümünün sıradan bir ölüm olarak tarif edilmesini engellemiştir.

Razî, (v.606/1209) şehitlerin durumu ile ilgili çeşitli görüşlerin bulunduğunu söyler. Şehitler şu anda diridirler. Onları ölümler olarak isimlendirmek doğru değildir. Onlara diri şehitler demek gerekir. Çünkü onlar görevlerini kusursuz biçimde yerine getirmişlerdir. Allah’ın en fazla hoşnut kalacağı işi yapmışlar, canlarını onun yoluna adanmışlardır. Ölümlü beden elbisesini çıkarıp, saf ve ölümsüz hayata kavuşmuşlardır.⁹¹ Şehitlik mertebesi ile ilgili olarak müşriklerin görüşü ise şöyledir: “Muhammed’in arkadaşları kendilerini öldürüyor, hayatlarını heba ederek, bu dünyadan hiç bir şey elde edemeden çıkıyor ve bir hiç uğruna ömürlerini tüketiyorlar.” Müşriklerin, âhireti inkâr eden “Dehriyye” itikadına bağlı olmaları veya ahirete inanmayıp Hz. Muhammed (s.a.s)’in nübüvvetini inkâr etmeleri onları böyle bir kanaate sevk etmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Müşriklerin, onlar ölüdürler, diriltilmeyecekler, dünyada katlandıkları sıkıntıların faydasını da göremeyecekler, demesi gibi demeyin; fakat ancak biliniz ki onlar diridirler, yani onlar diriltilecekler ve cennette kendilerine mükâfatlar verilecek deyiniz" buyurmuştur.⁹²

Şehitlerden bahseden âyetler ve bu âyetlere müfessirlerin getirdiği yorumlara baktığımız zaman çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, şehitliğe Kur’ân’da ölüm ve hayat kavramlarına, bildiklerimizin dışında yeni anlamlar yüklenmiş olmasıdır. Yani ölümün ve hayatın hakikati, insanın zannettiği gibi basit ve tek boyutlu, beş duyuyula, bilimle, hatta akılla idrak edilebilecek bir gerçeklikten ibaret değildir. Yani hayatın ve ölümün sır perdesinin aralanabilmesi, ancak basiret ve iman sahipleri için mümkündür. Bu perdenin aralanması, aynı zamanda insanın ulviyete ve ebediyete yükselmesini mümkün kılmaktadır.⁹³ Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’de şehit olan müminlerin konumu çok açık bir şekilde anlatılır. Allah (c.c.) şehit olan ihlâs sahibi müminleri kendi katında

⁹⁰ Vahidî, Ebi Hasan Ali b. Ahmed, *Esbab-ı Nüzul*, Feleme’l-Kütüb, Beyrut tsz s. 34.

⁹¹ Ateş, age. I/266.

⁹² Razî, age. IV/75.

⁹³ Altaytaş, age. s. 65.

ağırlayacağını onların kötülüklerini örteceğini bildirir. Bundan sonraki mekânları ise şüphesiz cennet olacaktır.

Yüce Allah şehitlerin ulaşmayı istedikleri cennete kesin olarak gireceklerini bildirmiştir. Allah (c.c.) kendi yolunda savaşan ve bu ulvi mertebeye ulaşmış olan müminlere bu büyük müjdeyi önceden vermiştir. Şehitlerin kesin olarak amellerini giderip, boşa çıkarmaz. Onları hidâyete erdirecek ve durumlarını düzelterek ıslah edecektir. Ve onları, kendilerine tarif edip tanıttığı cennete sokacaktır.⁹⁴ Bu ulvi makamın güzelliği, müminlerin şahadeti, bir son, bir yok oluş olarak değil Allah'ın lütfü olarak görmelerindedir.

2. İnkâr Ehlinin Ölüm Olgusuna Bakışı

Kur'ân, insanın temelde iyi bir fitrata sahip olduğunu, ancak daha sonraki yaşamında bozulduğunu şu şekilde haber verir: *“Biz, insanı gerçekten en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik.”*⁹⁵ İnsanın tabiatında bozulmasını hızlandıran manevi hücreler vardır. Bunlardan biri de nankörlüktür. İnsanda bulunan bu olumsuz karakter Kur'ân-ı Kerîm'de 'kenud' şeklinde nitelendirilmiştir. *“And olsun ki insan Rabbine karşı nankördür.”*⁹⁶ *“Rabbinin kendisine vermiş olduğu nimetlere karşı şükretmiyor.”*⁹⁷ Rabbinin kendisine vermiş olduğu nimeti tanımaz, şükretmez. Rabbine karşı vazifesini yapmaz. İnsanın Rabbine karşı en büyük nankörlüğü, Allah'ı ve ondan gelen vahyi inkâr etmesi, Allah dışında başka Rableri ilah edinmesidir. *“O'dur ki (cansız ve nüfte bir halde iken) sizi diriltti, sonra sizi öldürür, sonra yine sizi diriltir. Hakikaten insan çok nankördür.”*⁹⁸ İnkârcıların ahiret hayatına, ölümden sonra dirilmeye karşı olumsuz bakışları, akıllarını iyi kullanamamalarının sonucudur. Yoksa aklını kullanıp mantıklı düşünen bir insanın, yeniden dirilişi kabul etmemesi imkânsızdır. Allah (c.c) inkârcıların imana gelmeleri için Kur'ân-ı Kerîm'de onlara *“Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir bak, yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor?”*⁹⁹ şeklinde belli

⁹⁴ Muhammed, 47/4-6.

⁹⁵ Tîn, 95/4.

⁹⁶ Âdiyât, 100/6.

⁹⁷ El-Halebî, Semin, *ed-Durru'ul-Ma'sun Fi Ulumu'l-Kitabi'l-Meknun*, Daru'l-Kalem, Dimeşk tsz. XI/89.

⁹⁸ Hacc, 22/66.

⁹⁹ Rûm, 30/50.

sorular yönelmektedir. Yüce Allah tarafından uyarılan, kendilerine yol gösterilen inkâr ehlinin, yeniden dirilmeye karşı olumsuz tutumu hayatları boyunca devam etmekte, inkârlarında ısrarcı olmaktadır.

Burada Hz. Peygamber zamanında inkârcı kesimin Hz. Peygamberin nübüvvetini, ilahî kelamı inkâr etmeleri ve bunun sonucunda ahiret inancına farklı bir tutum sergilemeleri, konusu üzerinde durmaya gayret göstereceğiz.

2.1. İnkâr Kavramı

İnkâr kavramı, sözlükte ‘n-k-r’ kökünden gelmiş olup, herhangi bir şeyi tanımamak, bilmeyip yadırgamak, görmezden gelmek, ret etmek gibi anlamlara gelir.¹⁰⁰ Dini anlamda ise kişinin kalp ile tasdik etmediğini dili ile red edip açığa vurmasıdır.¹⁰¹ Yani ikrar edip tasdik etmenin zıddıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de inkâr kelimesi türevleriyle birlikte değişik yerlerde farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanılmıştır. Hz. Yusuf’un kardeşlerinin onu tanıyamaması inkâr kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁰² İnkâr kavramı genel olarak küfür ve tekzip manalarında kullanılmaktadır. Peygamberleri, Allah’ın âyetlerini, ölümden sonraki hayatı inkâr sadedinde gelişi çoktur.¹⁰³ Allah’ın varlığını, azamet ve yüceliğini, kudret, ilim ve hikmetini gösteren ayetlerini inkâr etme, Allah’ın insan hayatını donattığı afakî ve enfüsî nimetlerini inkâr etme, Allah tarafından gönderilen peygamberi tanımama, Bir de inkâr edilen nesne belirtilmeden ahirete inanmayanların kalplerini mutlak anlamda inkârcı diye nitelemede kullanılmıştır.¹⁰⁴

“İnkâr, onca sanat eserleriyle bezenmiş bir dünyanın ışığını söndürmek veya onlara karşı gözlerini kapamaktır. İnsanla kâinat arasındaki bu manevî bağın kesilmesi demek olan inkâr gerçekten büyük bir cinayettir. Hatta denebilir ki, insanın işleyebileceği cürümlerin en büyüğüdür. İnsan inkârdan daha akıl almaz, ilke tanımaz bir azgınlık örneği daha sergileyemez. Onca güzellik ve şaheser yapıtları görmek ve onların sanatkârını hürmet ve takdirle anmak için verilmiş olanağın kötüye kullanılması

¹⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V/232.

¹⁰¹ İsfehânî, age. s. 505.

¹⁰² Bkz. Yûsuf, 12/58.

¹⁰³ Ulutürk, Veli, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 7, 1987, s. 218.

¹⁰⁴ Yolcu, Mehmet, *Kur’ân’da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, Ankara 2004. s. 13.

ile gerçekleşen inkâr, affi umulmayacak bir cinayet olduğu gibi, insanı hem mahrumiyete hem de ebedî bir ceza olan cehenneme mahkûm eder.”¹⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm, inkârcıları farklı âyetlerle uyarmaktadır. İnkârcıların ölümü, ölümden sonraki hayatı inkâr etmelerine devam etmeleri halinde, yaptıkları yüzünden helak olan geçmiş milletler gibi çetin bir azaba çarptırılacaklarını haber verir. Değişik kavimlerin helak şekillerini ve sebeplerini haber vererek, inkârcıların böyle bir davranıştan kaçınmalarını istemektedir. *“Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz bütün imkânları kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmurlar indirip evlerinin altından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları, günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller yarattık.”*¹⁰⁶ *“Biz nice kentleri yok etmişizdir; geceleyin veya gündüz uykularında iken baskınımıza uğramışlardır”*.¹⁰⁷ *“Bizim, onlardan önce nice nesilleri helâk etmiş olmamız kendilerini yola getirmedir mi? Hâlbuki onların yurtlarında gezip dolaşırlar. Bunda, elbette ki akıl sahipleri için nice ibretler vardır”*.¹⁰⁸

İnkârcıların öğüt alıp aynı yanlışta düşmemeleri için helak olan kavimlerin başlarına getirilen musibetler de sıralanır. *“Nitekim onlardan her birini günahu sebebiyle cezalandırdık. Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine zulmediyorlardı.”*¹⁰⁹

Diğer taraftan Kur’ân, inkârlarında ısrarcı olan, ilahî kelâmı, Hz. Peygamber’in risaletini, ölümü ve ölümden sonraki hayatı inkâr edenleri ilahî azapla tehdit etmektedir. *“İşte bu (azap) onlara, kendileri farkında olmadan, ansızın geliverecektir. O zaman bize iman etmemiz için mühlet verilir mi acaba? diyeceklerdir.”*¹¹⁰ Onların şüphe içinde eğlenip durmaları onları kurtarmayacaktır. İnkâr etmelerinden dolayı göğün açık bir duman çıkaracağı günde dumanın insanları bürüyeceği, inkârcıların elem verici bir azap

¹⁰⁵ Yolcu, age. s. 23.

¹⁰⁶ En’âm, 6/6.

¹⁰⁷ Araf, 7/4.

¹⁰⁸ Tâhâ, 20/128.

¹⁰⁹ Ankebût, 29/40.

¹¹⁰ Şuarâ, 26/202-203.

ile cezalandırılacaklarını, azabın üzerlerinden kaldırılması için Allah'a yalvaracaklarını haber verir.¹¹¹

Bu bölümde inkârcıların ölüm ve ahiret hayatını inkâr etmelerinin sebepleri ve iman karşısındaki tutumlarını izah edeceğiz.

2.2. İnkâr Ehlinin Ölüm Karşısındaki Tutumları

Ölüm iman ve inkâr ehli için kaçınılmaz bir olgudur. Müminler ölüm olgusunu ahiret hayatına bir geçiş olarak görür. Ölüme bu şekilde hazırlanır. İnkâr ehli ise ahiret hayatını yok sayar. Öldükten sonra dirilmeyi, hesaba çekilmeyi, cennet ve cehennemi inkâr etmelerinden dolayı, ölüme herhangi bir hazırlık yapmazlar. Ölüm olgusu ile karşılaştıklarında ise ölümden korkma, kaçma, geri dönüp hazırlanma, ölüm anında tevbe etme gibi davranışlarda bulunurlar. Ancak Peygamberlere gönderilen şer'i hükümleri ahiret hayatını, ölümü inkâr etmeleri cezaya çarptırılmalarına sebep olacaktır.¹¹² Şimdi bunları etraflıca izah edelim.

2.2.1.Ölümden Korkmaları

Kur'ân-ı Kerîm, inkâr ehlinin, özellikle Yahudilerin ölümden korktuklarını ancak çevrelerindeki insanlara kendilerini farklı tanıttıklarını haber verir. Kur'ân onların bu iddialarının asılsız olduğunu vurgulayarak *"Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin bakalım!"*¹¹³ diye onlara meydan okumuştur. Eğer doğru olsalardı lütuf ve ikramın iyi kullara ihsan edildiği ahiret hayatına geçmek için seri bir şekilde ölümü temenni ederlerdi.¹¹⁴ Fakat Yahudiler işledikleri küfür, zulüm ve fasıklıktan dolayı ölümü asla temenni edemezlerdi. Çünkü onlar Muhammed (s.a.v.)'e karşı çıkma gibi kötü davranışlarıyla isyan içinde olduklarını biliyorlardı. Öldükleri

¹¹¹ Bkz. Duhân, 44/9-12.

¹¹² Âlûsî, Ebil Fadl Şehabeddin Seyyid Mahmud, *Tefsiru'l-Kur'ân'ül-Azim Ve's-Seb'ul-Mesâni*, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut tsz. XXVI/177.

¹¹³ Cum'a, 62/6.

¹¹⁴ Zemahşerî, age. VI/116.

takdirde cehenneme gireceklerini anlamış durumdaydılar. Bu sebeple ölümden ve ölmekten korkuyorlardı.¹¹⁵

Tevhid içerisinde çok önemli bir yere sahip, insanın yeniden dirilmesi inancı, Kitab-ı Mukaddes geleneğinde Zerdüştlük ve Eski Mısır geleneğinin tesiri sonucunda oluşmuştur.¹¹⁶ Yahudilerin yeniden dirilme ile ilgili olumsuz görüşlerine Kur'ânı Kerim ve eski ahit kitaplarında değinilmektedir. İlk döneme ait Eski Ahit kitaplarına göre sürgün öncesi peygamberlerden Amos'un yaşadığı dönemde Beni İsrail dünyevi bir hükümlanlık, başarı ve izzet beklentisi içindeydi. Amos ise onlardan farklı düşünerek şunları söylerdi: "Rabb'in gününü isteyenlerin vay başına! Rabbin gününü niçin istiyorsunuz? O ışık değil karanlıktır." diyerek O günün yok edici kesin bir hüküm günü olacağını bildirir. Eski Ahit'e göre ölüm bir son ve insan varlığının yok olması demektir.¹¹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, da (v.1339/1942) Yahudilerin ölümden korkmalarının sebebini, onların ahirete imanlarının ve ümitlerinin olmamasına bağlamaktadır. İyice araştırıldığı vakit insanlar arasında dünya hayatına en düşkün, en hırslı Yahudilerin oldukları görülür.¹¹⁸ Ölümü bir son ve yokluk olarak gören Yahudilerin ölüm korkusu sadece Hz. Peygamber zamanında yaşayanlarla sınırlı değildir. Geçmiş dönem Yahudilerinin de böyle bir korku ile yaşadıklarından yine Kur'ân vasıtasıyla haberdar olmaktadır. "*Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara "Ölün!" dedi (öldüler). Sonra onları diriltti.*"¹¹⁹

Kur'ân, Yahudilerin ölümü temenni etmeye cesaret edemedikleri gibi "*Onların insanlar arasında şirk koşanlardan daha çok hayata düşkün olduklarını, onlardan her birinin kendisine bin yıl ömür verilmesini istediklerini*"¹²⁰ de haber verir. Yahudiler, dünya hayatını diğer insanlardan daha çok sever, ölümden de daha fazla nefret ederler. Yahudiler, Allah'ın, inkârları sebebiyle âhirette kendilerine kötü bir sonuç hazırlamış

¹¹⁵ İbn Kesîr, age. XIII/557.

¹¹⁶ Paçacı, age. s. 15.

¹¹⁷ Paçacı, age. s. 110-113.

¹¹⁸ Yazır, age. I/345.

¹¹⁹ Bakara, 2/243.

¹²⁰ Bakara, 2/96.

olduğunu bildiklerinden, bu dünya hayatına, öldükten sonra dirilmeye inanmayan müşriklerden daha düşkündürler. Ölümünden ise onlardan daha çok nefret eder ve daha çok korkarlar. Müşriklerden her biri bu dünyada bin sene yaşamak arzusundadır. Müşriklerin âhiret inancı olmadığından, öldükten sonra artık dirilmeyeceklerini ve hesaba çekilmeyeceklerini zannederler. Bu sebeple dünya zevklerini devam ettirmek için uzun ömür isterler. Hz. Peygamber zamanında yaşayan Yahudiler ise, öldükten sonra dirileceklerine inanmaktadırlar. Dünyada yaşarken Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak Peygamber oluşunu reddetmek gibi isyankâr davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekileceklerini ve cehenneme atılacaklarını bilmektedirler. Bu sebeple bin sene yaşamak arzusunda olan müşriklerden bile fazla yaşamak isterler. Hesaba çekilmekten çekindikleri için ölümden korkarlar.¹²¹

İncil'lerde ölüm ötesi hayat, tartışmasız bir şekilde kabul edilmiştir. Hz. İsa'nın getirdiği bildiride yeniden dirilme insan kaderinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü Allah'ın kudreti yalnızca bu dünya hayatı ile sınırlı değildir ve ölüm sonrası da içine almaktadır.¹²² Ancak Kur'ân-ı Kerim vasıtasıyla Hz. Peygamber dönemindeki Hıristiyanların ölümden korktuklarından haberdar olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, inkârcı gruptan olan Hıristiyanların Allah resulünün Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olduğu ile ilgili bilgileri haber verdiği halde inanmayıp tekzip etmelerine karşı Hz. Peygamber'e şöyle demesini emretmektedir: *“Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım. Sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim”*.¹²³ diyerek Hz. Peygamberin aynı şekilde Hıristiyanlara da lanetleşme konusunda meydan okumasını emreder. Ancak Necranlı Hıristiyanlar lanetleşmeye (mübahale) yanaşmaya cesaret edemeyerek ölmekten ve köklerinin kurummasından korkarak böyle bir davranıştan vazgeçtiler.¹²⁴

Hıristiyanlar da Yahudiler gibi ölmekten korkarak Hz. Peygamber ile karşılıklı lanetleşmeye cesaret edemediler. Çünkü onların kitaplarında Hz. Peygamberin risaletine

¹²¹ Taberî, age. II/276.

¹²² Paçacı, age. s.178.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/61.

¹²⁴ Taberî, age. V/466; Zemahşerî, age. I/564.

dair bilgiler mevcuttu. Ve inanmamalarının sebebi de kibir, heva, kıskançlık vb. duygulardı. Böyle bir yola başvursalardı kendilerinin ve çocuklarının helak olacağını ve cezalandırılacağını biliyorlardı. Ölüme hazırlıksız olmaları onların ölümden korkmalarına sebep oluyordu. İbn Abbas'tan rivâyet edilen şu hadisin Hıristiyanlar ve Yahudilerin karşılaşacakları durumu gözler önüne serdiğini haber verir. Ebu Cehil: Rasulülâh (s.a.v.)'i Kâbe'de namaz kılarken görsem varıp boynuna basacağım, demişti. Eğer dediğini yapsaydı melekler açıkça onu çarpıvereceklerdi. Şâyet Yahudiler ölümü temenni etselerdi muhakkak öleceklerdi ve cehennemdeki yerlerini göreceklerdi. Hz. Peygamber (s.a.v) ile lanetleşmek isteyen Hıristiyanlar da, bunu yapsalardı döndüklerinde ne mallarını ne de ailelerini bulamayacaklardı.¹²⁵

Kur'ân-ı Kerim, Bir felâketle karşı karşıya kaldıklarında içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakaran, normal hayata döndüklerinde ise her zaman olduğu gibi alelade şeyleri Allah'a tercih ederek Allah'ı bırakıp onlara kul olan müşriklerin samimiysizliğini şöyle haber verir¹²⁶: *“Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar. Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etsinler ve sefa sürsünler bakalım! Ama yakında bilecekler!”*¹²⁷ âyet inkârcıların gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Gemiye binerken müminlerin ihlasıyla karaya ulaşmaları için Allah'a yalvarır. O'nu zikreder, Kendisine ortak koşmazlar. Ancak korkuları geçtiğinde tekrar şirklerine devam ederler.¹²⁸ İnkârcılar Ölüm korkusunu yaşadıklarında imana sarılmakta Allah'a yalvarmaktadırlar. âyette müşrik kâfirlerin içine düştükleri çelişkinin çarpıcı bir tablosu çiziliyor. Bu tablo da yansıtıldığı şekliyle onlar, Yüce Allah'ın evrenin tek yaratıcısı, en büyük yönlendiricisi, zarar ve yarar dokundurma yetkisine tek başına sahip ilahı olduğuna ilişkin inançlarının doğal bir uzantısı olarak

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Musned*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1999. IV/98.

¹²⁶ Heyet, Kur'ân Yolu, IV/265.

¹²⁷ Ankebut, 29/65-66.

¹²⁸ Zemahşerî, age. IV/560.

gemiye bindiklerinde, kendilerini kurtarıp karaya ulaştırması için sadece O'na dua ederler. Ama Allah onları kurtarıncaya, eski şirklerine dönerler.¹²⁹

İnkârcıların bu davranışları ölüm korkusunu yaşamalarından kaynaklanmaktadır. İnkârcılar ölüm anı ile birlikte azabı yaşamaktadır. Bu azabın başlangıcı ise, Yüce Allah'ın âyetlerde bildirdiği gibi ölüm anında yaşanan korkudur. O gün inkârcıların yaşadığı korkuyu Yüce Allah şöyle bildirir. “*Öyle yüzler vardır ki, o gün buruşacaktır. Kendilerinin bel kemiklerini kıran bir felâkete uğratılacağını sezeceklerdir. Artık gözünüzü açın! Ne zaman ki can köprücük kemiğine dayanır, “Tedavi edebilecek kimdir?” denir. Can çekişen bunun gerçek bir ayrılış olduğunu anlar. Ve bacak bacağa dolaşır. İşte o gün sevk edilecek yer, sadece Rabbinin huzurudur. İşte o Peygamberin getirdiğini doğru kabul etmemiş, namaz da kılmamıştı. Aksine yalan saymış ve yüz çevirmişti. Sonra da çalım sata sata kendi ehline (tarafdarlarına)gitmişti.*”¹³⁰ Can veren kişi, dünyada veda ederken bir taraftan onun sıkıntısını çeker diğer tarafta âhirete ilk adımını atarak orada olacak şeylerden dolayı büyük bir sıkıntı hisseder. Böylece dünyada olan bir ayağı ile âhirete attığı diğer ayağı birbirine dolaşmış olur.¹³¹ Hz. Peygamber'in Risaletine karşı çıkmanın cezasını çekecekler. Çünkü bunlar çıkarıcı bir tavır takınmışlardır.¹³² Çünkü bu kimse imandan nasiplenmemiş ibadetlerin temeli olan namazdan faydalanmamış, zekât vermeye yanaşmamış kendi kavminin çokluğuyla övünüp kibirlenmiş fakat ölüm anında onu tedavi edecek kurtaracak hiç kimse kalmamıştır.¹³³

2.2.2. Ölümünden Kaçmaları

Ölümünden korkan inkâr ehli özellikle Yahudiler dünya hayatını terk etmemek için ölümünden kaçır dururlar. Kur'ân, “*De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır. Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O*

¹²⁹ Derveze, age. IV/351.

¹³⁰ Kıyâme, 75/24-33.

¹³¹ Taberî, age. XXIII/516.

¹³² Kayacan, Murat, *Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, Ekin Yayınları, İstanbul tsz. s. 69.

¹³³ Kasımî, Muhammed Cemaleddin, *Mehâsinu't-Tev'il*, Dar'u'l- Kütüb'il Arabiyye, Beyrut 1957, II/5998.

*size bütün yaptıklarınızı haber verecektir.*¹³⁴ âyetiyle inkâr ehlinin ölümden kaçtıklarını haber verir. İnkâr ehlinin Allah'ın âyetlerini tahrif etmeleri, işlemiş oldukları şeyler yüzünden ölümden kaçmaları fayda vermeyecek, şüphesiz ölüm onları kısıklırak yakalayacaktır. Onlar yaptıkları bu davranışın kendilerini ölümden kurtaracaklarını sanırlar.¹³⁵ Yüce Allah onlara ölümden kurtuluşun mümkün olmadığını, cihattan kaçışın ömrün uzamasına ve ölümden kurtuluşa çare olmadığını göstermek için onları oracıkta öldürdü.¹³⁶ Yüce Allah Kur'ân'ın farklı âyetlerinde İnkârcıların ölümden kaçmalarının mümkün olmadığını haber verir. Uhud savaşında birçok sahabenin savaşta şehit olmasından sonra cihada katılmayan birçok münafığın ileri geri konuşarak *“Öldürülen kardeşlerimiz de bizimle beraber olsalar ve savaşa gitmeselerdi ölmez ve öldürülmezlerlerdi.”*¹³⁷ demeleri üzerine, *“Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”*¹³⁸ âyet-i kerimesi nazil oldu.¹³⁹

Âyet münafıkların kuruntularının faydasız ve gerçekten uzak olduğunu, Allah'ın takdir ettiği ömrün zamanı gelince biteceğini, ölümden korkma düşüncesiyle cihattan kaçan münafık grubun zararda olduklarını ve savaşa katılmasalar bile ölüm olgusundan kurtulamayacaklarını haber verir. Benzer bir âyet de Ahzâb sûresinde geçmektedir. *“Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmanın size asla faydası olmaz! (Eceliniz gelmemiş ise) o takdirde de, yaşatılacağınız süre çok değildir.”*¹⁴⁰ âyet dönemin inkârcılarına inmekle beraber, bütün inkâr ehline kıyamete kadar devam edecek bir mesajdır. Çünkü bu hayatta Allah'tan uzak olmak, O'na dönüşle sonuçlanacaktır. O'ndan kaçanların O'na sığınmaktan başka çareleri olmayacaktır. O'na dönüşten sonra sorguya çekilmek ve O'na göre yaptıklarının karşılığını almak mutlaka gerçekleşecektir. Bundan kaçıp kurtulmak mümkün değildir.¹⁴¹

¹³⁴ Cum'a, 62/8.

¹³⁵ Razî, age. XXI/483.

¹³⁶ İbn Atiyye, age. I/328.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 3/168.

¹³⁸ Nisâ, 4/78.

¹³⁹ Vahidî, age. s.124.

¹⁴⁰ Ahzâb, 33/16.

¹⁴¹ Kutup, age XVI/51.

2.2.3. Dünyaya Geri Dönmek İstemeleri

Kur'ân-ı Kerîm, inkârcıların, ölecekleri anda pişmanlık duyup tevbe etmeleri halinde tevbelerinin onlara fayda sağlamayacağını haber verir. Onların tevbeleri ölüm korkusundan kaynaklanan, ciddiyetten uzak bir tevbe olduğundan Allah tarafından kabul edilmeyecektir. Konu ile ilgili âyet ise şöyledir: “*Sonunda, onlardan birine ölüm geldiği zaman, der ki: “Rabbim, beni geri çevirin.”*”¹⁴² İnkârcı ne zaman öleceğini anlar ve pişmanlık duyarsa artık iman edip salihlerden olmak, salih amel işlemek ve Yüce Allah'ın kendisine tekrar bir fırsat vermesini isteyecektir.¹⁴³

İnsanlardan birçoğu küfür ve isyan içinde yaşar, şeytanın vesveselerine uyar dururlar (nihâyet onlardan birine ölüm gelince) ahiret halleri, azap halleri gözleri önünde görülmeye başlayınca, kusurlarının kötü neticesini düşünerek pişmanlık ile (der ki: Yarabbi beni geri gönderin) bana bir müddet daha hayat verin, yaşayayım. Diye Allah'a yalvarırlar.¹⁴⁴ Çünkü kendisi lailahe illallah demediği için kaybedenlerden olmuştur. Onun dünyaya tekrar dönme isteği aşireti, akrabaları, dünya malı ve şehvetleri için değildir. Onun dönme isteği Allah'a kulluk bilinci ile yaşayıp Allah'a itaat içindir.¹⁴⁵ Kur'ân başka bir âyette de onların geri dönme isteklerini şu şekilde haber verir. “*İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler, cehennem azabı da onlara biraz olsun hafifletilmez. İşte biz küfürde ileri giden her nankörü böyle cezalandırırız. Onlar orada: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! Diye feryad ederler.*”¹⁴⁶

2.2.4. Ölüm Anında Tevbe Etmeye Çalışmaları

İnkârcılar, ölüm gerçeğini bildikleri halde tüm hayatları boyunca nefisleri yolunda yaşamış ve böyle yaşamaktan memnun olmuşlardır. Fakat kendilerine tanınan sürenin sona erdiğini anladıklarında da, çıkar yolları kalmadığını görmenin telaşıyla, kendilerini kurtarmaya çalışmışlardır. Ama böyle yaparak bir sonuca ulaşamazlar. Çünkü Allah

¹⁴²Mü'minûn, 23/99.

¹⁴³Zemahşerî, age. V/249.

¹⁴⁴Bilmen, age. V/2306.

¹⁴⁵Beğavî, Muhammed Huseyn b. Mes'ud, *Tefsiru'l-Beğavî*, Daru'l-Taybe Riyad, 1918, V/428.

¹⁴⁶Fâtır, 35/36.

onların samimiyetsizliğine şahittir. Yüce Allah ölüm korkusuna dayalı bir tevbe kabul etmeyeceğini ve bu tavırlarının geçersiz olduğunu şu âyetle haber vermektedir: “*Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatinca “Ben şimdi tevbe ettim” diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.*”¹⁴⁷ Âyet kendisine ölüm gelip çatan ve ölümün dehşetini müşahede eden inkârcı kesimin tevbelerinin kabul olmayacağına delalet etmektedir.¹⁴⁸

Nesefî, inkârcıların ölüm anında yapmış oldukları tevbenin geçersizliğini şu sebeplere bağlamaktadır: İnkârcıların durmadan günah işlemeleri, tevbelerini hep ileriye dönük olarak erteleyip geciktirmeleri, ölüm belirtileri ve ölüm meleği ile baş başa kalınca tevbe etmeleri, çaresizlik anında yapılması, tevbelerini arzusuz yapmaları gibi nedenlerden dolayı kabul edilmemektedir.¹⁴⁹ Yüce Allah onların tevbelerinin geçersiz olduğunu şu âyet ile haber vermektedir: “*Azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir.*”¹⁵⁰ Allah (c.c.) bu duruma düşen, ölüm anında pişman olup tevbe etmek isteyen ve tevbesi kabul edilmeyen Firavun’u da şöyle haber verir: *Nihâyet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) “Gerçekten, İsrail oğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım! Dedi. Şimdi mi iman ettin! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.*”¹⁵¹ “*Nihâyet biz onu ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık. Firavun ise o sırada (inadından dolayı pişmanlık duyarak) kendi kendini kınıyordu.*”¹⁵²

Firavun ve onun gibiler ölüm ve ölüm meleği ile karşılaştıkları vakit tevbe etmeye çalışsalar da Yüce Allah, onların samimiyetsiz olduklarını, ellerine fırsat geçse inkârlarına devam edeceklerini pek çok âyetinde bildirmiştir. Bu konudaki bir âyet-i kerime de şöyledir: “*Onların ateşin karşısında durdurulup “Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!” dediklerini bir görsen! Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler (günahlar)*

¹⁴⁷ Nisâ, 4/18.

¹⁴⁸ Razî, age. VII/434.

¹⁴⁹ Nesefî, age. II/542.

¹⁵⁰ Mü’min, 40/85.

¹⁵¹ Yûnus, 10/90-91.

¹⁵² Zâriyât, 51/40.

kendilerine göründü. Eğer (dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancılardır.”¹⁵³ Bu âyetler inkâr ehlinin kıyamet gününde uğrayacakları elem verici cezaları bildirmekle beraber onların batıl inançlarında ne kadar ısrarcı olduklarını da göstermektedir. İnkârcıların ahirette yapacakları pişmanlıkların, değiştirecekleri kanaatlerinin artık kendilerini Allah’ın azabından kurtaramayacağını hatırlatmaktadır.¹⁵⁴

2.2.5. Ölüm Anındaki Durumları

Kişi ölüm olgusunu ölüm anını yaşayarak anlar. Ancak ölüm olgusunu yaşayıp tekrar hayata dönen ve ölüm anında yaşadıklarını anlatan bir kişi olmamıştır. Ölüm esnasında yaşananlar hakkında haber veren tek kaynak, Kur’ân-ı Kerim’dir. Kur’ân ölüm esnasında yaşananları gerek iman, gerekse inkâr ehli için detaylı olarak haber vermiştir. Kur’ân, ölüm esnasında çevredeki insanların göremediği, ancak ölen kişinin muhatap olduğu durumlardan şu şekilde bahseder: “ *Hele can boğaza dayandığı zaman, o vakit siz bakar durursunuz. O anda biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.*”¹⁵⁵ Kur’ân-ı Kerim’den anladığımız kadarıyla insan inandığı ölçüler çerçevesinde ölüm sekeratını kolay ya da zor bir şekilde atlatır. Kişinin dünya hayatında yaptıklarının ölüm şekline ve zorluğuna yansıdığı da muhakkaktır.

Kur’ân-ı Kerim, dünya nimetlerine dalmış, boş emellerle uğraşmış ve bu sebeple ölümü unutmuş inkârcı kesimin, ölüm anlarının çetin geçtiğini ve pişmanlıklarının fayda vermeyeceğini haber verir. “ *Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlüğüyle çıkmasını istiyor.*”¹⁵⁶ Kur’ân, insanların göremediği ölüm anında inkârcıların çok büyük bir korku ve ızdırıp yaşadıklarını değişik âyetlerde haber verir. “ *Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken “ Bana da vahyolundu ” diyenden ve “ Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim ” diyenden daha zalim kim vardır! O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları*

¹⁵³ En’âm, 6/27-28.

¹⁵⁴ Bilmen, age. II/872.

¹⁵⁵ Vâkıa, 56/83-85.

¹⁵⁶ Tevbe, 9/85.

içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara: “ Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!” derken onların halini bir görsen!”.¹⁵⁷ âyet Müseylemetu'l Kezzab ve Esved el-Ansi gibi yalancı peygamberlik iddiasında bulunan kimseler için nazil oldu.¹⁵⁸ Ancak Allah'a yalan uyduran, Allah Resulünün risaletini görmezden gelen inkârcı kesimlerin her zaman böyle bir tehditle karşı karşıya kalacakları şüphesizdir. Onların ölümleri çok zor geçecektir. Kâfirler can çekişirlerken, melekler onları, azapla, ceza ile boyunlarına geçirilen halkalarla, zincirlerle, alevlerle, kaynar sularla ve Allan'ın gazabı ile müjdelerler. Bunun üzerine kâfirlerin canları bedenlerine yayılır, çıkmak istemez. Melekler onları, canlarını çıkarıp teslim etmeleri için döverler ve şöyle derler: “*Çıkarın canlarınızı.*” *Onlar ölüm sarhoşluğu ile can çekişeceklerdir.*¹⁵⁹ Başka bir âyette de inkârcıların ölüm anında yaşayacakları zorluklar şu şekilde haber verilir. “*Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve “Tadın yakıcı cehennem azabını” diyerek o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin. İşte bu ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir.*”¹⁶⁰

İnkârcıların bu durumları gerçekten dehşet saçan alçaltıcı bir tablodur. Onlar can çekişirlerken ne güçleri ne de çareleri kalmamıştır. Onlar yeryüzündeki yaşantılarının sonunda sırtlarına vurula vurula başlayan diğer hayatlarının başındadırlar. Ölüm anında onları darlık, sıkıntı ve korku dolu bakışlar, çaresizlik sarmaktadır.¹⁶¹ “*Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak!*”¹⁶² İnkârcıların dünyada iken görmezden geldikleri Allah'ın emirlerini yerine getirmedikleri için gerek ölüm anında gerekse ahiret hayatında çetin bir azaba sürükleneceklerdir. Kur'ân, onların iman ehli ile bir tutulmayacağını şu şekilde haber verir. “*Yoksa kötülük*

¹⁵⁷ En'âm, 6/93.

¹⁵⁸ Vahidî, age. s. 152.

¹⁵⁹ Taberî, age. IX/410.

¹⁶⁰ Enfâl, 8/50-51.

¹⁶¹ Kutup, age. XIII/400.

¹⁶² Muhammed, 47/27.

*işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!*¹⁶³

2.2.6. Ölümünden Sonraki Halleri

İnkâr ehlinin ölümü, zor şartlar altında geçeceği gibi ölümü ve dirilişi inkârlarından dolayı, ölümden sonraki durumları da iç açıcı olmayacaktır. Kur'ân'ın ifadesiyle iki defa ölüp iki defa dirilecek ve kıyamet gününde şöyle diyecekler: *Rabbimiz bizi iki defa öldürdün. İki defa da dirilttin.*¹⁶⁴ bu âyetten anlaşılacağı gibi müminler ölüm olgusuyla bir defa karşılaşacaklar. Ancak inkârcılar cezalandırılacakları için iki defa ölüp iki defa diriltilecekler. Muttakiler için ise birinci ölümden sonra berzah ölümü de yoktur. Ahirette ise onlara zaten ölüm yoktur.¹⁶⁵

İnkârcıların dünyada iken yapmış oldukları şirkten, gûnahtan, isyandan dolayı onlar için ahiret, cezalarını çekecekleri yer olmaktan başka bir şey ifade etmeyecektir. İnkârcıların yaptıklarının hesabını verme yeri olan ahirete inanmamaları ve orada Allah'ın mutlak adaletinin tecelli edeceği, haklının mutlaka hakkını alacağı bir günün varlığını kabul etmemeleri onları sorumsuzluğa itmıştır.¹⁶⁶ Yüce Allah, insana iyiyi kötüden ayırt edebilme yeteneği vermiştir. İnsan bu yeteneğini kullanma imkânına sahip olduğu için eylemlerinden sorumlu tutulacaktır. İnsanın kendine zulmetmesi, eziyet etmesi, zarar vermesi, bedenine yapacağı herhangi bir işkence veya haksızlık anlamında düşünülmemelidir. Bunlar da haksızlıktır ama bunlar insanın kendi hürriyet alanı içindeki haksızlıklarıdır. Asıl insanın kendine zulmetmesi, sorumluluğunu kavramaması, kendisine yüklenilmiş olan ilahi görevi yerine getirmemesi ve dolayısıyla da bunların cezasını mutlak anlamda ahirette kendi üzerinde çekmesidir.¹⁶⁷

Kur'ân insanların bir kısmının kendi nefesine zulmettiğini, bir kısmının da zulmetmediğini şu âyetle haber verir. *“Sonra biz bu Kitab'ı kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan kimisi nefesine (kendine) zulmeder, kimisi orta yolu tutar, kimi*

¹⁶³ Câsiye, 45/21.

¹⁶⁴ Mü'min, 40/11.

¹⁶⁵ Yazır, age. VI/404.

¹⁶⁶ Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Bazı Kavramlar*, Anadolu Yayınları, İstanbul tsz. s. 211.

¹⁶⁷ Şişman, Ahmet, *Kur'ân'da Zulüm Kavramı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1983, s. 37.

de Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçer. İşte asıl fazilet budur."¹⁶⁸ İnkârcıların ölümü Allah'ın takdiri olarak görmemesi, ölümden sonra dirilişi inkâr etmesi, ölümü yok oluş olarak görmesi de nefse zulmetme olarak algılanmalıdır.

Peygamber Efendimiz, Bedir savaşından sonra pis bir kuyuya atılan müşrik ölümlerine karşı: *Ey filan ibn filan, Ey filan ibn filan, Ey filan ibn filan siz, Allah'a ve Rasûlüne itaat etmiş olsaydınız, itaatiniz sizi sevindirir miydi? (Ey maktuller) Biz rabbimizin bize va'dettiği nusret ve zaferi muhakkak surette gerçek bulduk. Siz de rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?"* deyince Hz. Ömer (r.a): *"Ey Allah'ın Resulü cansız cesetlere ne söylersin"* dedi. Hz. Peygamber: *"Muhammed'in hayatı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; Benim söylediğim sözleri, siz onlardan daha iyi işitir değilsiniz, işitirler ve lakin cevap vermeye kadir değiller."*¹⁶⁹ diyerek müşriklerin inkârlarından dolayı karşılaşılabilecekleri durumu ifade eder.

¹⁶⁸ Fâtır, 35/32.

¹⁶⁹ Müslim, *Kitabu'l- Cennet*, 72.

SONUÇ

Ölüm diye adlandırdığımız akıbet, insanlık tarihi içerisinde, her topluluğun üzerine eğilip düşündüğü çözümü güç bir mesele olmuştur. Ölüm her canlı varlık için tabî bir hâdise ve mutlak bir sona eriştir. Ölüm gerçeği insan tabiatı tarafından çok zor kabullenilen bir durumdur. Ölümsüzlük arzusu ise insan tabiatının en derin özlemlerinden birisidir. Ölümden sonra dirilişi vaat eden din, ölümsüzlük arzusuna bir yanittir. Yaşadığımız dünya hayatı, ruhun bedeni terk etmesiyle başka bir hayata, ahiret hayatına dönüşecektir. Bu geçiş şüphesiz ölüm olgusu ile gerçekleşecektir. Kur'ân-ı Kerim, ölümden bahsederken sadece ölüm kavramını değil, onu çağrıştıran kavramları da kullanır. Bunlar teveffi, yakîn, ecel, likâ, katl, şehit, nevm, kadâ, hâlik, firâk, fenâ gibi kavramlardır. Kavramların kullanım alanı ve amacı iman/inkâr ehline göre farklılık arz etmektedir. Şehit, teveffi, yakîn gibi kavramlar genellikle müminler için kullanılırken, likâ, katl, kada, hâlik, firâk, fenâ gibi kavramlar da inkâr ehli için kullanılmaktadır.

Hayat ölümle, ölümden ahiret düşüncesiyle anlam kazanmaktadır. Ölümden en çok korkanlar, hayatı sadece zaman ve mekânın düzlüğünde yaşayanlardır. Mümin, bu dünya hayatının ebedi hayata bir hazırlık olduğunu düşünür ve hayatını ona göre düzenler. İçinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle rahat, sıkıntısız, mutlu bir ömür süremese bile, gelecekteki ebedî saadeti ümit ederek ruhuna musallat olabilecek bunalımları kolaylıkla savabilir, vicdanını ve duygularını kötümserlikten, karamsarlıktan arındırabilir. Bu dünyada maddi sıkıntı ve yokluğun kucağına düşmüş olsa bile, huzurlu ve mutlu olmasını bilir. Ümit ve beklentilerini Yüce Allah'ın öteki âlemde vaat ettiği nimetlere çevirir. Kıyamet gününde ebedi bir rahatlık için, dünyada var gücüyle çalışır. İnkâr ehli ise ölümü bir yok oluş olarak gördüğünden, hayatın dünyadan ibaret olduğunu, ahiretin var olmadığını, her şeyin ölümle son bulduğunu savunmakta ve hayatlarını bu düşünce üzerine inşa etmektedirler. İnkârcılar, gerek ölüm anında, gerekse ölümden sonraki hayatlarında, çeşitli cezalarla karşılaşmaktadırlar. Ölüm anında ölümden kaçmaları, korkmaları, tevbe etmek istemeleri, yaptıklarından ötürü pişmanlık duyduklarının tezahürüdür. Pişmanlıkları sadece ölüm anındaki halleriyle kalmamakta, ahirette de çeşitli cezalara maruz kalmaktadırlar.

KAYNAKLAR

- Abdulbâki, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazı'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Açıkalın, Bünyamin, *Kur'an'da Dünya Hayatına Verilen Değer*, İstanbul 2008.
- Ahmed, b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, (v.164/835) *Musned*, Müessesetu'r-Risale, Mısır 1970.
- Aköz, Hidâyet, *Kur'ânda Allah Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınları, İstanbul 2000.
- Altaytaş, Muhammed, *Varoluşsal Açından İslam İnancında Ölüm*, (Basılmamış Doktora Tezi) Danışman M. Saim Yeprem, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Âlûsî, Ebil Fadl Şehabeddin Seyyid Mahmud, (v.1270/1854) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm Ve's-Seb'il-Mesâni*, İhyau turasi'l-Arabi, Beyrut tsz.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Avnî, M.Ali, *Hayat Nedir*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1945.
- Aydın, Ali Arslan, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul tsz.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Bardakoğlu Ali, “*Katl*”, DİA. Ankara 2002.
- Bardakoğlu Ali, “*Ölüm*”, DİA Ankara 2000.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, D.İ.B.Yayınları, Ankara 1992.
- Beğavî, Muhammed Huseyn b. Mesud, (v.516/1122) *Tefsiru'l-Beğavî*, Daru'l-Taybe, Riyad 1978.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b.Amr. b.Muhammed eş-Şirâzî, (v.685/1286) *Envaru't-Tenzîl Ve Esrârü't-Te'vîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, (v.458/1065) *Sünen-i Kübrâ*, Dairetu'l-Mearif, Haydarabad, tsz.
- Bikaî, Burhaneddin Ebi'l-Hasan İbrâhim, (v.885/1480) *Nazmu'd-Durer*, Daru'l-Kütübi'l-İslamî, Kahire tsz.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, (v.1348/1971) *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Sentez Yayınları, İstanbul 1996.
- Buhâri, Muhammed b.İsmail, (v.256/866) *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul tsz.
- Çetiner, Bedrettin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, İstanbul tsz.
- Derveze İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Ekin Yayınları, İstanbul tsz.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlar*, Anadolu Yayınları, İstanbul tsz.
- El-Basri, Ebu Mahmut Cerir, (v.580/1184) *Dürretü'l-Ğavas Fi Avhemi'l-Havas*, Daru's-Sikafi, Beyrut 1998.
- El-Halebî, Semin, (v.756/1335) *ed-Durru'ul-Ma'sun*, Fi Ulumu'l-Kitabi'l-Meknun, Daru'l-Kalem, Dimeşk tsz.
- El-İsfahani, Ragıp Hüseyin b.Muhammed, (v.502/1108) *el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.
- Endelüsî, Ebû Hayyân, Mahmut b. Yûsuf, (v.745/1345) *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Esed, Muhammed, (v.1370/1992) *Tefsiru'l-Mesaj*, İşaret Yayınları, (Terc. Cahit Koytak Ahmet Ertürk) İstanbul 2000.
- Fazlur Rahman, *İslam*, Ankara Okulu Yayınları, (Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın) Ankara 2000.

- Feracullah, Abdulbâri Ebu Abdullah, *el-Yevmu'l-Ahir beyne'l-Yehudiyyeti ve'l-Mesihiyyeti ve'l- İslam*, Dâru'l-Vefa, Kahire 1992.
- Gazalî, Ebû Hamid Muhammed, (v.505/1111) *Kitabû Kimyayı Saadet*, (Çev. A.Faruk Meyan), İstanbul 1976.
- *İhyâ'u Ulum'id-Dîn*, Huzur Yayınları, İstanbul 1998.
- *Ölüm Ve Ölümden Sonraki Hayat*, (trc. Ali Fuat Arslan) Saadet Yayınları, İstanbul tsz.
- Heyet, (Karaman Fikret; Karagöz İsmail; Paçacı İbrâhim; Canbulat Mehmet; Gelişgen Ahmet; Ural İbrâhim), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Heyet, (Karaman Hayrettin ve Arkadaşları) *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara 2007.
- Hökelekli, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.
- İbn Abbas, Abdullah, (v.68/687) *Tefsir İbn Abbas*, el-Mektebetu'l-Arabiyye el-Suudiyye, Mekke tsz.
- İbn Aşûr, Muhammed b.Tâhir, (v.1393/1973) *Tefsiru't-Tahrir ve't -Tenvîr*, Daru'l-Tunusiyye, Tunus 1998.
- İbn Atiyye, Ebi Muhammed Abdilhak b.Ğalib, (383/993) *El-Muherraru'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitebi'l-Aziz*, Daru'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah b.Muhammed b.Ubeyd, (v.281/894) *Kitabu Zikrul'-Mevt*, (Çev. Zekeriya yıldız) Ocak Yayıncılık İstanbul 2008.
- İbn Kesîr Ebu'l- Fida İsmail, b. Ömer, (v.774/1372) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b.Mükerrem, (v.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Meârif, Kahire tsz.
- İbnü'l- Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulkerim el-Cezerî, (v.631/1239) *Üsdü'l-Ğabe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru'l-Marife, Kahire 1970.
- Jenny, Randles-PETER Hough, *Öteki Dünya*, (Çev. M. Harmancı), Say Yayınları, İstanbul 1994.
- Kalkan Ahmet, *'ölüm' Kavramlar Ansiklopedisi*, Davut Emre Yayınevi Ankara 2011.
- Karaca Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Kasapoğlu Abdurrahman, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Kasımî, Muhammed Cemaleddin, (v.1332/1914) *Mehâsin'ut-Tev'il*, Dar'u'l- Kütüb'il Arabiyye, Beyrut 1957,
- Kayacan, Murat, *Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, Ekin Yayınları, İstanbul tsz.
- Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b.Ahmed b. Ebi Bekr, (v.761/1360) *El camiu li Ahkam'ül-Kur'ân*, Muessesetu'l-Risale, Beyrut 2006.
- Kutup, Seyyid, (v.1387/1967) *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, Hilal Yayınları, İstanbul tsz.
- *Fî Zılâl-il-Kur'ân*, (Trc. Bekir Karlığa; M. Emin Saraç; İ.Hakkı Şengüler) Hikmet Yayınları, İstanbul 1971.
- Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, (v.1364/1945) Mektebet-u Mustafa Babil, Mısır 1946.

- Mevdudî, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, (v. 1399/ 1979) İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- Müslîm, Ebu'l-Huseyn, (v.261/861) *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları İstanbul 1982.
- Nasr Seyyid, Hüseyin, *Bilgi Ve Kutsal*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, (v.710/130) *Medariku'l-Tenzil*, Ravza Yayınları İstanbul tsz.
- Nursî, Saîd, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul tsz.
- , *Şuâlar*, Yeni Asya Neşriyat İstanbul 2007.
- Özarslan Selim, “*Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2000, sayı 5.
- Özsoy, Ömer, Güler İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınları, İstanbul 2003.
- Paçacı, Mehmet, *Kutsal kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Polat, Salahattin, “*Likâ*”, DİA. XXVII, Ankara 2003.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahrudin, Mahmûd b.Ömer (v.606/1209), *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Rıza M. Reşid *Tefsiru'l-Menar*, (v.1313/1935) Daru'l- Menar, Kahire 1961.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Daru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut 1971.
- Semerkindî, Ebul-Leys Nasır b.Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim, (v.862/1408) *Bahru'l-Ulum*, Daru'l-Kütübî'-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Suyutî, Celaleddin, (v.911/1505) *ed-Durru'l-Mansur*, Mektebetu-Diraseti'l-İslamiyye, Kahire 2003.
- Şimşek, M. Sait, ‘*Ecel*’ *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları İstanbul tsz.
- Şişman, Ahmet, *Kur'an'da Zulüm Kavramı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1983.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b.Cerir, (v.310/922) *Camiu'l-Beyân an Tevi'l-ul-Kur'an*, Daru'l-Hicr, Beyrut tsz.
- Tirmizî, Ebi İsa Muhammed b. İsa, (v.279/892) *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Turgay, Nurettin, *Kur'an Açısından Ahiret*, İlahiyât Yayınları Ankara 2005.
- Tütün, Sevgi, *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2007.
- Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonra Hayat*, Tekin Yayınları, Konya tsz.
- Ulutürk, Veli, “*Kur'an-ı Kerim'e Göre inkâr ve inkâr Âmilleri*”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 7, 1987.
- Vahidî, Ebi Hasan Ali b. Ahmed, (v.468/1075) *Esbab-ı Nüzul*, Feleme'l-Kutub, Beyrut tsz.
- Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993.
- Yasa, Metin, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- “*Ölümden Sonra Hayatın Psikolojik Değeri*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2001.
- Yazıcı, Seyfettin, *Vahyin Işığında Ölüm Ötesi Sonsuz Hayat*, TDV. Yayınları, Ankara 2009.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (v.1361/1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Şura-Çelik Yayınları, İstanbul 1993.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Ruh, Ölüm ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Yıldız, Fahrettin, *Kur'an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak*, İşaret Yayınları İstanbul tsz.
- Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da inkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, Ankara 2004. s. 13.

Zemahşerî, Cârullah Ebî Kasım Mahmud b. Ömer, (v.538/1144) *El-Keşşaf an-Hakaiku Ğavamidu't-Tenzil Ve Uyunu'l-Akavil Fi Vucuhu't-Te'vil*, Mektebetu Abikan, Riyad 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Abdurrahim KAPLAN, 1981 yılında Mardin/ Midyat'ta doğdu. Öğrenim hayatına kendi köyünde başladı. 1999 yılında Midyat İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2001 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam Hatip olarak göreve başladı. 2002 yılında Dicle Üniversitesi Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 2006 Yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Halen Midyat Müftülüğü'nde İmam Hatip olarak görevini sürdürmekte olup, evli ve 3 çocuk babasıdır.